

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2016

12

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Rūta KATILIŪTĖ
Instaliacija *Die miestelyje*
Pietų Prancūzija. 1997

Rūta KATILIŪTĖ
Raudonas kvadratas. 1993
Instaliacija. Iš ciklo „Susitikimai
su V. Kandinskiu“
A. Kudriavcevo nuotr.

„Lietuviškai tapybos mokyklai trūksta briaunų kaip brangakmeniui“, – kartą apgailėstaudamas pasakė tapytojas Linas Katinas. Rūta Katiliūtė, jau Dailės institute sukilusi prieš pagrindinę srovę, t. y. pastozinę tapybą „šmotais“, savo pasirinktą briauną nušlifavo be priekaištų – originaliai, preciziškai, įkvėptai, azartiškai. Šiomet Rūta Katiliūtė tapo Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureate.

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Andrius MARTINKUS. Naujasis palaimintasis ir du į altoriaus garbę iškeltų lietuvių
sąrašai / 2

Stanislas JOURDAN. Bazinės pajamos – vakarykštė utopija, šiandieninė revoliucija,
rytojaus tikrovė? / 4

Problemos ir idėjos

Almantas SAMALAVIČIUS. Ribotų urbanistikos sampratų pančiai / 8

Nuomonės apie nuomones

Laisvūnas ŠOPAUSKAS. Intelektualų pasaulėžiūros totalitarizmas. *Kristina Sabaliauskaitė
kaip tipiškas susovietinto lietuvių inteligento pavyzdys (I)* / 15

Kūryba ir kūrėjai

Adam ZAGAJEWSKI. Įkarščio gynimas / 23

Kęstutis ŠAPOKA. Pasidavimas. *Gintaro Makarevičiaus tapybos paroda VDA „Titanike“* / 32

Dviratis gali būti išrastas tiek kartu, kiek atsiras išradėjų. *Su Vilniaus vaikų ir jaunimo dailės
mokyklos įkūrėja ir vadove Jūrate Stauskaite kalbasi dailėtyrininkė Rita Mikučionytė* / 35

Monika MEILUTYTĖ. „Sirenų“ žinios: nuo socialinės kritikos iki lengvų pajuokavimų (II) / 40

Kęstutis ŠAPOKA. Ar dailės kritika serga? / 46

Emilija STEPŠYTĖ. Erdvė pavargsta nuo žmonių vienišumo / 49

„Europiečiai“ aptaria tragediją, gresiančią šiuolaikinei Europai. *Su teatro menininke Goda
Palekaite kalbasi Rūta Jakimauskienė* / 51

Vaidas JAUNIŠKIS. Intymus šauksmas per mikrofoną / 56

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Tiltai tarp tolimų šalių / 61

Paveldas ir paminklai

Laima PETRAUSKIENĖ. Keletas faktų apie filmą „Onytė ir Jonelis“ su klausimais ne vien
apie jį / 68

Praeities dabartis

Virgilijus ČEPAITIS. Karas. *Aukščiausioji Taryba nuo 1990-06-30 iki 1991-01-13* / 72

Vygantas VAREIKIS. Personalinis bandymas suvokti, kaip ir kodėl lietuviai užmiršo Didįjį
karą / 82

Apie knygas

Giedrė PRANAITYTĖ. Ar esame pasirengę išsifruoti Akiplėšos žinią? / 91

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Tegul kurpius vertina tik sandalus / 94

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Rūta KATILIŪTĖ. Mėlyna III. Fragmentas. 1995. Drobė, aliejus; 114 x 146

4 p.: Eglė Ganda BOGDANIENĖ. Iš parodos „Angelai“

NAUJASIS PALAIMINTASIS IR DU Į ALTORIAUS GARBĘ IŠKELTŲ LIETUVIŲ SĄRAŠAI

Du krikščioniškosios civilizacijos dėmenys – religinis ir politinis – glaudžiai susipynę, o šios sampranos atžvilgiu 2016-uosius ateities istorikai, ko gero, išskirs kaip ypač svarbius. Besibaigiantys metai ypatingi ir Lietuvos politiniame bei religiniame kontekste.

Į politinę istoriją 2016-ieji įeis kaip smūgių, kuriuos globalus neoliberalus *status quo* patyrė per Didžiosios Britanijos ir Italijos referendumus, per JAV prezidento rinkimus, metai. (Tiesa, šį *status quo* aptarnaujantis politinis, akademinis, kultūrinis ir kitokio pobūdžio personalas gavo „paguodos prizą“ – Austrijos prezidento rinkimų rezultatai buvo jam palankūs.) Lietuvoje rinkimus į Seimą pralaimėjo abi pagrindinės jėgos, palaikančios neoliberalų *status quo*, – socialdemokratų ir konservatorių partijos. Kalbant apie religinę plotmę, šiemet balandžio mėnesį Havanoje įvyko istorinis Romos popiežiaus ir Maskvos patriarcho susitikimas, o gruodžio pradžioje Lietuvą pasiekė žinia iš Romos, kad netrukus – pirmąkart po 1987 m., kai palaimintuoju buvo paskelbtas vyskupas Jurgis Matulaitis – lietuvių tauta turės dar vieną užtarėją danguje.

Būsimasis palaimintasis arkivyskupas Teofilus Matulionis (1873–1962) yra kankinys. Iki jo lietuvių tauta į altoriaus garbę iškeltų kankinių neturėjo. Kukliame kanonizuotų ir beatifikuotų lietuvių tautos atstovų sąrašė kol kas nėra nė vienos moters. Tiesa, Vatikanas yra leidęs pradėti komunizmo kankinių – arkivyskupo Mečislovo Reinio, vyskupo Vincento Borisevičiaus, pasauliečių Adelės Dirsytės ir Elenos Spirgevičiūtės – beatifikacijos bylas. Yra pradėta ir kunigo Pranciškaus Budrio, 1937 m. Ufoje sušaudyto kartu su kitais 14 Rusijos

katalikų kankinių, beatifikacijos byla. Jo kandidatūrą pateikė Rusijos katalikų vyskupų konferencija. Tačiau reikia pridurti, kad tai Romos Katalikų bažnyčios kanonizuotų ir beatifikuotų lietuvių tautos atstovų sąrašas. Vargu, ar yra dar bent viena tauta, kuri, būdama daugiausia katalikų tikėjimo, turėtų už Katalikų bažnyčios ilgesnį savo tautiečių, kuriuos į altoriaus garbę iškėlė Stačiatikių bažnyčia, sąrašą. Vienas iš Lietuvos istorijos paradoksų yra tai, kad šalia kol kas trijų (su Matulioniu) Katalikų bažnyčios kanonizuotų ir beatifikuotų lietuvių yra net penki Stačiatikių bažnyčios į altoriaus garbę iškelti mūsų tautiečiai. (Tikėtina, kad ateityje padėtis pasikeis katalikiško sąrašo naudai.) Iki šventojo Kazimiero kanonizacijos 1602 m. egzistavo tik Rytų bažnyčios paskelbtas lietuvių šventųjų sąrašas, kuriame Charitinos Lietuvaitės,¹ Daumanto-Timotiejaus, Vilniaus kankinių Antano, Jono ir Eustachijaus vardai. Visi jie priklauso pirmojo, deja, nesėkmingo Lietuvos krikšto epochai. Naugardo Petro ir Pauliaus moterų vienuolyno igumenė (viršininė) Charitina (mirusi, kaip skelbia oficialus bažnytinis kalendorius, 1281 m.) ir 33 metus Pskovą valdęs Daumantas-Timotiejus (miręs 1299 m.) priklauso pirmajai lietuvių politinės emigracijos bangai, kuri kilo kartu su Mindaugo nužudymą lydėjusia nuožmia kova dėl valdžios šalyje. O trys Vilniaus kankiniai už krikščionišką tikėjimą buvo nužudyti 1347 m., valdant didžiajam kunigaikščiui Algirdui, paskutiniam Lietuvos valdovui pagoniui. (Džiugu, kad į juos pagaliau atkreipė dėmesį ir Lietuvos istorikai.²)

Žvilgsnis į visus Rytų ir Vakarų bažnyčių šventaisiais ir palaimintaisiais paskelbtus mūsų tautiečius lei-

džia giliau apmąstyti tiek istorinę Lietuvos valstybingumo dramą, tiek lietuvių tautos pašaukimą, be kita ko, ir dabarties įvykių kontekste. Iki Liublino unijos (1569 m.) ir bažnytinės Brastos unijos (1596 m.) Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo unikalaus ir taikaus (palyginti su procesais, prasidėjusiais po minėtų unijų sudarymo) Rytų ir Vakarų krikščionybės susitikimo ir sambūvio vieta. Kaip liudija Rytų ir Vakarų bažnyčių šventaisiais ir palaimintaisiais paskelbti mūsų tautos atstovai, tokia vieta – bent jau Dievo akyse – yra ir lietuvių tautos siela. „*Tautos idėja yra ne tai, ką ji pati apie save galvoja laike, bet tai, ką apie ją galvoja Dievas amžinybėje*“³ – rašė XIX a. antrosios pusės rusų religinis filosofas Vladimiras Solovjovas. Šiandien, kai globalaus neoliberalaus *status quo* krizė, be kita ko, pasireiškia tiek įtampos regione tarp Baltijos ir Juodosios jūrų augimu, tiek konkuruojančių jėgų skleidžiamos propagandos, kuri yra Dievo galvojimo amžinybėje priešingybė, siautėjimu, derėtų iš naujo apmąstyti šiuos žodžius, pažvelgti į juos šventųjų ir palaimintųjų mūsų tautos atstovų žemiškojo likimo vingių kontekste.

Pirmieji lietuviai šventumo vainikus pelnė svetimose šalyje po nesėkmingo pirmojo Lietuvos krikšto. Charitina Lietuvaitė ir Daumantas-Timotiejus šventaisiais tapo svarbiausiuose Šiaurės Vakarų Rusijos miestuose. Vienoje iš dviejų Rusijos imperijos sostinių prasidėjo ir vyskupo Matulionio šventumo bei kankinystės kelias – Sankt Peterburge jis praleido daugiau kaip du dešimtmečius (kalintas jau 1923–1925 m. ir 1930–1933 m.). Daumantas-Timotiejus yra vienintelis į altoriaus garbę iškeltas lietuvis, vadovavęs valstybei – Pskovo respublikai – ir įnešęs indėlį į Rusijos valstybingumo tradicijos kūrimą. Po 1917 m. revoliucijos ir ją lydėjusio pilietinio karo Rusijoje įsitvirtinusi bolševikų valdžia, apsiginklavusi agresyvia marksistine ideologija, paskelbė karą religijai, ypač krikščionybei. Pirmieji lietuvių kankiniai, priėmę krikščionybę iš Rytų, buvo nužudyti valdant paskutiniam Lietuvos ir Europos pagoniui. 1940 m. į Lietuvą iš Rytų atėjo jau ne krikščionybė, o ideologija, siekianti ją sunaikinti. Antanas, Jonas ir Eustachijus žuvo nuo *dar ne* krikščionių rankos. Vyskupas Matulionis kentėjo nuo *jau nebe* krikščionių rankos. Tris Vilniaus kankinius nužudė nuo istorijos arenos

jau nueinančios pagonybės garbintojai, dar nepasirengę priimti Kristaus. Vyskupą Matulionį ir kitus lietuvius, kurie dabar yra kandidatai į palaimintuosius, persekiojo nuo Kristaus atsimetę revoliucionieriai. Kaišiadorių ganytojas buvo suimtas 1946 m., nuteistas, ir prasidėjo nauja kankinio kelionė po Rusijos kalėjimus. Tais pačiais 1946 m. į Vilnių iš Maskvos sugrįžo Vilniaus kankinių palaikai, kurie buvo išvežti 1915 m., prieš įžengiant į Vilnių vokiečių kariuomenei, o bedievių valdžia per stebuklą jų nesunaikino.

Kartu su dekretu dėl lietuvių kankinio beatifikavimo popiežius Pranciškus pasirašė dekretus dėl 22 kankinių, nužudytų XX a. per pilietinius karus, skelbimo palaimintaisiais. 21 iš jų papildė didžiulę minią per Ispanijos pilietinį karą dėl krikščionių tikėjimo nužudytų asmenų (nuo 1987 m. jų beatifikuota palaimintaisiais daugiau kaip 1600). Juos nužudė kariaujančioji pusė, kurios pagrindinis užsienio rėmėjas buvo komunistinė SSRS, tapusi ir vyskupo Matulionio su kitais lietuviais, kandidatais į palaimintuosius, kančių priežastimi. (Kitos kariaujančios pusės pagrindiniai užsienio rėmėjai buvo fašistinė Italija ir nacionalsocialistinė Vokietija.) 1981 m. per Gvatemalos pilietinį karą nužudytas kunigas Stanley's Rotheris buvo pirmasis kankinys katalikas, gimęs JAV. Jį nužudė šalies vyriausybės, kurią rėmė JAV, pusėje kovoję daliniai, kaltinami tuo, kad prisidengdami „kova su komunizmu“ vykdė indėnų genocidą.

Nauji Katalikų bažnyčios beatifikuoti kankiniai liudija skirtingus Dievo priešininko veikimo būdus ir pomėgi keisti kaukes. Kaip rodo *Wikileaks* paviešinti duomenys, Hillary Clinton rinkimų štabo vadovai planavo *Katalikų pavasarį* (akivaizdi aliuzija į *Arabų pavasarį*), kad padarytų galą „šiai viduramžių diktatūrai“. Per JAV prezidento rinkimus 2016 m. dauguma katalikų pirmą kartą istorijoje balsavo ne už Demokrataų partijos kandidatą. ■

¹ Algimantas Bučys. „Užmirštoji ar niekam Lietuvoje nereikalinga?“, www.bernardinai.lt (2011 m. gegužės 5 d.).

² Darius Baronas. Trys Vilniaus kankiniai. *Gyvenimas ir istorija*. Vilnius. Aidai. 2000.

³ Владимир Соловьев. *Русская идея*, www.vehi.net/soloviev/russianidea.html.

BAZINĖS PAJAMOS – VAKARYKŠTĖ UTOPIJA, ŠIANDIENINĖ REVOLIUCIJA, RYTOJAUS TIKROVĖ?

Be pajamų negali būti ir piliečio“, – 1792 m. iš „Prancūzijos Nacionalinės Asamblėjos tribūnos teigė filosofas Thomas Paine’as. Didžioji Prancūzijos revoliucija buvo dar tik prasidėjusi, tačiau Paine’as išpėjo bendražygius revoliucionierius: demokratija gali funkcionuoti tik tada, kai piliečiai yra ekonomiškai laisvi ir pasirengę prisidėti prie jos veikimo.

Patyręs jakobinų represijas, Paine’as emigravo į JAV ir po kelerių metų vienišas mirė skurde. Tačiau garantuotų piliečio pajamų idėja, kuriai filosofas davė postūmį, nuo to laiko nesiliovė plitusi.

Populiari tarp įvairių kryptų mąstytojų, ji lengvai peržengia tiek ideologines, tiek geopolitines kliūtis. Tarp bazinių pajamų idėją palaikančių keinsistų, liberalų, ultraliberalų, žaliųjų, filosofų, psichoanalitikų ir menininkų netrūksta gerai žinomų asmenų: Martinas Lutheris Kingas, André Gorzas, Erichas Frommas, Gotzas Werneris, Nobelio premijos laureatai Miltonas Friedmanas, Jamesas Tobinas, Paulas Samuelsonas – ir tai vos keletas pavardžių.

Dauguma šalininkų sutaria, kad bazinės pajamos yra pagrindinė priemonė skurdui įveikti, o gal net ir panaikinti. Savo ruožtu skirtingos tam pritariančios mąstymo srovės pateikia įvairių papildomų argumentų.

Ekologai, pavyzdžiui, Baptiste’as Mylondo, ar ekonomikos augimo priešininkai, kaip antai Paulis Ariėsas, yra įsitikinę, kad valdžia, nusprendusi kiekvienam asmeniui mokėti bazines pajamas, investuotų į žmogiškumą, suteiktų žmonėms galimybę dirbti vietinėse, lokaliai prekiaujančiose įmonėse arba sava-noriauti.

„Išdrįsus atskirti darbą ir pajamas, reikėtų iš naujo kelti klausimą apie darbo socialinę vertę, jo vietą visuomenėje ir mūsų gyvenime. Šią diskusiją turėtų inicijuoti politinė kairė, priešindamasi liberalų puolimui, Sarkozy kartojamam šūkiui „dirbti daugiau“ ir atsižvelgdama į tai, kad daugumai mūsų bendrapiliečių darbas prarado prasmę“, – mano Baptiste’as Mylondo.¹

Liberalai irgi už

Bazinių pajamų idėja domisi ir liberalai, nors reikia pripažinti, kad jų argumentai kitokie. Politinei dešinei ši idėja patraukli ne todėl, kad iš naujo keliamas darbo vertės klausimas, o todėl, kad tai padėtų supaprastinti turto perskirstymo sistemą.

Tiesą sakant, bazinės pajamos galėtų būti mokamos iš dabar veikiančių fondų, skirtų socialinėms reikmėms, – tai gerokai sumažintų socialinių išmokų

kompleksiškumą, padarytų jas aiškesnes ir sumažintų biurokratinį aparatą, administruojantį išmokas.

Pastarąjį argumentą itin palankiai vertina biurokratijos svorio nualinti verslininkai, noriai prisidedantys prie bazinių pajamų šalininkų. Pavyzdžiui, Jaunųjų vadovų centras (*Centre des Jeunes Dirigeants*), įtakinga ekspertų grupė (*think tank*), apimanti 3500 verslininkų, 2011 m. išleistame leidinyje *Objectif Oïkos* į sąrašo, kuriame išvardijama 12 svarbiausių pasiūlymų ir idėjų, pradžią iškėlė būtent bazines pajamas.²

Beje, jos būtų mokamos, nekeliant jokių sąlygų gavėjams, todėl tai galėtų būti paprasta kovos su skurdo spąstais* priemonė. Tiesą sakant, viena didžiausių mūsų socialinio modelio spragų yra tai, kad socialinės pašalpos neskatina dirbti, nes tiems, kurie įsidarbina, jos nebeskiriamos.

Tam tikros laisvamanių kategorijos, kartais vadinamos žemės *libertarais* (*géolibertariens*), arba kairieji liberalai mano, kad bazines pajamas įmanoma suderinti su liberalizmu, nes tai bendrojo visuomenės kapitalo perskirstymas. Pagal šią teoriją, bendrasis turtas, kaip ir oras, vanduo, viešojo kultūros sritis, yra natūralios arba bendru visų darbu sukurtos gėrybės, todėl legaliai pasisavinti jas privačiam naudojimui neturėtų būti leidžiama. Vienintelis būdas pasiekti, kad niekas nebūtų apiplėštas, yra bendrojo turto nešamą pelną paskirstyti visiems jo bendrasavininiams, t. y. visiems piliečiams.

Darbo saulėlydis?

Mokslininkų nuomone, svarbiausia bent iš dalies atskirti pajamas ir darbą. Šio požiūrio šalininkai, tar-kime, Jeremy's Rifkinas mano, kad ateityje – mūsų visų labui! – žmogaus darbus perims robotai. Tačiau

* Skurdo spąstai (angl. *Poverty trap*): a) padėtis, kai asmuo gyvena iš mažų socialinių pašalpų, bet nieieško darbo, nes potencialus darbo užmokestis labai mažas; b) padėtis, kai žmogaus gaunamo darbo užmokesčio didėjimas tik blogina finansinę jo padėtį, nes pašalpos, kurią iki tol gaudavo, jam nebemoka arba ji mažinama. Rūta Vainienė, „Ekonomikos terminų žodynas“.

kaip žmonės užsidirbs pragyvenimui, jei darbo bus vis mažiau?

Būtent todėl ir turime kalbėti apie bazines pajamas. Jos leistų ne tik kompensuoti mažėjančią darbo kiekį, bet ir įvertinti tą veiklą, kuri yra vertinga, bet modernaus kapitalizmo sąlygomis neneša pelno. Yannas Moulier Boutang'as knygoje „Apdulkinimo ekonomika“ (*L'économie de la pollinisation*) teigia, kad žmonės kaip ir bitės kuria turtus atsitiktinai. Žurnale *Télérama* jis aiškina,³ kad bazinės pajamos nebūtų paimamos iš bičių darbininkų ir atiduodamos tranams, kurie nieko neveikdami tūno avilyje. Boutang'o įsitikinimu, bazinės pajamos yra ne perskirstymo sistema, jomis „atsilyginama už apdulkinimą“ kiekvienam piliečiui.

Pinigų politikos požiūriu

Su bazinėmis pajamomis susijęs ir kitas aspektas – piniginis. Stephane'as Laborde'as savo „Pinigų realiaty-vumo teorijoje“⁴ aiškina: jei norime, kad pinigai išties būtų priemonė, užtikrinanti demokratinius mainus, neturėtume suteikti privilegijos kurti pinigus vien tik bankams. Reikėtų, kad visi piliečiai visą savo gyvenimą irgi turėtų teisę sukurti vienodą pinigų kiekį, o tai galėtų būti įgyvendinama, pasitelkiant nuolatinės pinigines centrinio banko injekcijas, skirtas sumokėti bazinėms pajamoms, ir leistų išvengti papildomų mokesčių, iš kurių finansuojama sistema.

Šis požiūris sutampa su Boutang'o nuomone, kad bazinės pajamos nėra nei būdas perskirstyti pajamas, nei labdara, jos yra teisė, įtvirtinanti piliečių lygybę.

Toks požiūris nėra naujiena. Dar XX a. 4-ajame dešimtmetyje Jacques'as Duboinas nurodė ryšį tarp pinigų kūrimo ir bazinių pajamų. Jo „perskirstymo ekonomikos“ koncepcija siūlė sukurti vartojimo pinigų, kurie būtų sunaikinami pirkimo metu. Toks pasiūlymas iš dalies primena banko suteikiamų kreditų sistemą, kai, klientui grąžinant skolą, pinigai sunaikinami.

Prancūzijoje bazinių pajamų idėją palaiko Yo-land'as Bressonas, XX a. 8-ajame dešimtmetyje pa-

rašęs knygą „Egzistencijos susigrąžinimas, arba Socialumo metamorfozė“ (*Le revenu d'existence ou la métamorphose de l'être social*), kurioje išplėtojo teoriją, paremtą „laiko verte“, ir padarė panašias išvadas kaip ir Stephane'as Laborde'as. Vėliau Bressonas įkūrė AIRE⁵ (*Association pour l'Instauration d'un Revenu d'Existence* – Egzistencijos susigrąžinimo asociaciją), o 1987 m. kartu su belgu Philippe'u van Parjisu, Leveno universiteto profesoriumi, žinomu universalios išmokos sumanytoju, – tarptautinį BIEN⁶ (*Basic Income Earth Network* – Bazinių pajamų pasaulinį tinklą).

BIEN rūpinasi, kad visame pasaulyje vyktų komunikacija tarp skirtingų grupių, pasisakančių už bazinės pajamos, rengia šiai problematikai skirtą kongresą, vykstantį kas dvejus metus.

Politinė blokada

Nors bazinių pajamų idėją, pagrįstą ekonominiais ir filosofiniais argumentais, palaiko labai daug žmonių, politikai ją atkakliai ignoruoja. Bet ne todėl, kad jie tos idėjos nežinotų. Kai kurie, pavyzdžiui, Christine Boutin,⁷ Dominique de Villepin,⁸ Žaliųjų partijai priklausantis Yves'as Cochet nuolatos apie ją užsimeina, o neseniai apie tai prakalbo ir socialistas Christophe'as Girard'as.⁹

XX a. 10-ajame dešimtmetyje bedarbiai ėmė reikalauti, kad būtų svarstoma galimybė mokėti bazinės pajamos, o XXI a. pradžioje tam skirtas net parlamentinis pranešimas. „Politikai yra puikiai susipažinę su šia idėja“, – teigia Marcas de Basquiatas,¹⁰ ekonomikos mokslų daktaras, disertacijos apie bazinių pajamų finansavimo galimybes Prancūzijoje¹¹ autorius.

Bazinės pajamos priskiriamos prie „gražių utopijų“, kurios vieną dieną gal ir bus įgyvendintos, tačiau tai atsitiks vėliau, kai „visuomenė bus tam pasirengusi“, arba kai „būsime pakankamai turtingi“.

Net ir tada, kai pristatomas detalus, skaičiavimais paremtas bazinių pajamų finansavimo modelis, politikai į šią idėją nekreipia dėmesio. „Tai utopijų utopija“, – teigė Laurent'as Fabiusas Jaunųjų vadovų centro

(*Centre des Jeunes Dirigeants*) surengtame susitikime, kai Marcas de Basquiatas kandidatams į prezidentus prieš 2012 m. rinkimus pristatė bazinių pajamų idėją. Kruopšti de Basquiato analizė įrodo, kad 400 eurų per mėnesį bazinės pajamos pilnamečiams žmonėms būtų galima finansuoti be papildomo apmokestinimo, nemažinant nei pensijų, nei bedarbio pašalpos dydžio. Šį pasiūlymą kai kas vertina kaip minimalistinį, Baptiste'as Mylondo teigia, kad būtų galima finansuoti ir didesnes bazinės pajamas, pavyzdžiui, 750 eurų per mėnesį.

Kodėl net pateikus racionalius, skaičiavimais pagrįstus argumentus, kyla aršus pasipriešinimas? Vieni sako, kad ši idėja pernelyg gundanti, kitų manymu, jei pakaktų žmonėms tiesiog duoti pinigų ir visos problemos išsispirstų, tas jau seniai būtų buvę padaryta. Ko gero, bazinių pajamų idėjos nesiimama įgyvendinti ne tiek dėl politinių, kiek dėl socialinių kliūčių.

Socialinis kontekstas

Bazinių pajamų idėjos esmė, tiesą sakant, nėra ekonominė. Ekonomistai puikiai žino, kad ekonomika didele dalimi remiasi gyvenimo sferomis, nesusijusiomis su prekyba. Asociacijos, savanorystė, „nematomas darbas“ (nemokamai teikiamos paslaugos, pavyzdžiui, namų ūkio darbai) irgi kuria gerovę, tačiau nepatenka į piniginės, monetarinės logikos akiratį. „Jei visa tai vieną dieną nustotų egzistuoti, kita ekonomikos dalis po keleto dienų, be abejonės, žlugtų“, – mano Jeanas-Marie Harribey's, priklausantis tarptautiniam judėjimui ATTAC (*Association for the Taxation of financial Transactions and Citizen's Action* – Finansinių sandorių apmokestinimo ir piliečių veiksmų asociacija), nors ši organizacija pasisako prieš bazinės pajamos.

„Tiesą sakant, bazinės pajamos jau egzistuoja“, – rašo Stéphane'as Laborde'as savo tinklaraštyje. Jos paprasčiausiai nėra matomos, nes neaiškiu būdu ir nepastoviai paskirstomos kaip įvairiausios pašalpos, subsidijos, dotacijos ir pan.

Taigi, problema, be abejonės, ne tiek ekonominė, kiek psichologinė: per langą žerti pinigus garsiausiai rinkiantiems rinkėjams yra viena, o suteikti pajamas visiems be jokių papildomų sąlygų bei reikalavimų – visai kas kita. Pripažinti, kad kaimynas, lygiai kaip ir tu, nusipelno atlygio už savo indėlį į visuomenės gerovę, nėra lengva, nes reikia būti nešališkam arba mažų mažiausiai suvokti tarpusavio priklausomybę, – išsamiam straipsnyje apie minimalias garantijas teigia Mona Chollet.¹²

Bazinės pajamos suteiktų galimybę geriau suprasti, kad visuomenė yra saistoma stiprių tarpusavio priklausomybės ryšių, lemiančių jos klestėjimą. Tai ypač svarbus šios idėjos bruožas, leidžiantis suvokti esminį dalyką, – net jei mums atrodo, kad dirbame dėl savęs, nes už tą darbą gauname atlygį, iš tikrųjų dirbame dėl kitų.

Revoliucija šiandien

Ar reikės laukti, kol dauguma žmonių atliks šią savistabos užduotį, kad bazinės pajamos taptų savaime suprantamu dalyku? Akivaizdu, kad kelias jų link bus ilgas, bet vis daugėja ženklų, rodančių, kad ateina palankus metas įgyvendinti bazinių pajamų idėją.

Vokietijos politiniame gyvenime jau kelerius metus šiuo klausimu verda diskusijos, kurias skatina tokios individualios iniciatyvos kaip Bundestagui įteikta paprastos pilietės Susanne'os Wiest peticija, kurią pasirašė 50 000 žmonių, arba Enno Schmidto ir vokiečiakalbio šveicaro Danielio Hani'o sukurtas filmas „Bazinės pajamos“¹³ (vok. *Grundeinkommen*), keliantis visuotinį susidomėjimą, – apie jį karštai diskutuojama tinklaraščiuose, forumuose, *facebook'e*. Bazinių pajamų idėja plinta tiek tarp kairiųjų (ypač *Europe-Ecologie*, *Front de gauche*), tiek tarp dešiniųjų (pavyzdžiui, *Debout la République*) partijų.

Trijų dimensijų utopija

Bazinės pajamos kaip vietinis eksperimentas egzistuoja jau dabar. Pavyzdžiui, Namibijos kaimelio

Otjivero gyventojai nuo 2008 m. kas mėnesį gauna 100 Namibijos dolerių dydžio bazinės pajamas. Tai finansuoja Namibijoje veikiančios organizacijos, kurios siekia, kad bazinės pajamos būtų įvestos visos šalies mastu. Šio eksperimento tikslas – parodyti vyriausybei, kad bazinių pajamų politika puikiai veikia. Ir išties – nedarbas mažėja, mokyklą lanko daugiau vaikų, plėtojama amatininkystė, gerėja kaimelio gyventojų sveikata.

Eksperimentai, XX a. 8-ajame dešimtmetyje vykę Šiaurės Amerikoje, irgi davė teigiamų rezultatų, išsklaidydami nerimą, kad bazinės pajamos sumažins stimulą dirbti. Kanados Dauphino miesto gyventojams bazinės pajamos buvo mokamos ketverius metus,¹⁴ tačiau šiuo periodu dirbtų valandų skaičius sumažėjo vos 1 proc. Bandytas davė net ir nelauktų teigiamų rezultatų: jaunuoliai daugiau laiko skirdavo studijoms, vėliau įsiliedami į darbo rinką, mažiau pacientų gydėsi ligoninėse, padaryta mažiau nusikaltimų.

Aliaskoje irgi įdiegta tam tikra bazinių pajamų forma.¹⁵ Nuo 1981 m. Aliaskos gyventojai gauna „piliečio dividendus“ – dalį pinigų, kuriuos generuoja naftos verslas. 2011 m. vieno asmens metinės bazinės pajamos buvo 1174 JAV doleriai, o tai atitinka keleto mėnesių atlyginimą. Amerikiečių ekonomistas, BIEN narys Karlas Wilderquistas klausia: „Ar atsitiktinumas, kad Aliaska yra vienintelė JAV valstija, kurioje nelygybė mažėja?“

Bazinės pajamos rytoj virs realybe?

„Norėtume atsakyti „taip“, nes tai „tik“ politinės valios klausimas“, – teigia Laurent'as, Prancūzijos bazinių pajamų aktyvistas, tačiau netrukus priduria: „Pakeisti socialinės politikos sistemą, pagal kurią neturtingi žmonės suskirstomi į kategorijas, be abejo, nepavyks taip sparčiai, kaip norėtusi.“

Bus sunku įveikti tiek psichologines, tiek politines kliūtis. Tačiau krizė gali paspartinti pokyčius, juolab kad įtampa auga ir tarp paprastų žmonių, ir tarp valdžios sluoksnių.

Nedarbas Europoje kas mėnesį muša vis naujus rekordus, didėja skurdas, produktyvumo lygis neleidžia svajoti apie visų užimtumą, vis labiau trūksta lėšų, pavyzdžiui, Prancūzijos socialinės apsaugos sistemai palaikyti... Tokiomis sąlygomis bazinės pajamos galėtų būti viena iš nedaugelio išeikių, „valdomų iš viršaus“.

Ar valdžia, priimanti sprendimus, bus pakankamai nuovoki, kad išgirstų argumentus, susijusius su bazinėmis pajamomis, ir į juos atsižvelgtų?

Atrodo, politikai bazinių pajamų idėja nesidomės tol, kol to nepareikalaus milijonai žmonių, išėję į gatves. Frédéric'as, palaikantis bazinių pajamų idėją, nusteikęs fatalistiškai: „*Vienintelis motyvas, kuris galėtų paskatinti politikus imtis veiksmų, – tai noras numalšinti milijonų bedarbių, nuskurdusių dėl valdžios sprendimų, itūžį, bandant išvengti organizuoto sukilimo prieš galios institucijas.*“

Štai toks menkas argumentas... Nors galbūt jis visiškai pakankamas.

■ Sustingęs urbanistikos žodynas

Spausdinama, autoriui maloniai sutikus

Vertė Mantas JONAITIS

¹ http://www.basicincome.org/bien/pdf/munich2012/mylondo_en.pdf

² <http://en.calameo.com/read/000947174318c527fe7e6>

³ <http://www.telerama.fr/idees/yann-moulier-boutang-taxons-toutes-les-transactions-financieres,72654.php>

⁴ <http://www.creationmonetaire.info/>

⁵ www.revenudexistence.org

⁶ www.basicincome.org

⁷ <http://www.assemblee-nationale.fr/12/propositions/pion3378.asp>

⁸ http://www.lepoint.fr/economie/850-euros-par-mois-sans-travailler-la-revolution-de-dominique-de-villepin-15-04-2011-1319846_28.php

⁹ revenudebase.info/2012/09/05/ps-christophe-girard-revenu-de-base/

¹⁰ revenudebase.info/2012/09/12/interview-marc-basquiat-revenu-de-base/

¹¹ www.allocationuniverselle.com/

¹² <http://owni.fr/2011/03/17/revenu-minimum-garanti/>

¹³ <https://dotsub.com/view/26520150-1acc-4fd0-9acd-169d95c9abe1>

¹⁴ <http://www.dominionpaper.ca/articles/4100>

¹⁵ https://fr.wikipedia.org/wiki/Alaska_Permanent_Fund

Kad ir kaip keista, nemažai sąvokų, kurios jau seniai yra įsitvirtinusios Vakarų pasaulio socialiniuose žodynuose, lietuviškame kontekste vis dar suvokiamos ir interpretuojamos vienpusiškai, apmaudžiai netiksliai, net klaidinamai. O juk žodžiais ne tik interpretuojamas, bet ir kuriamas pasaulis – tai ypač tinka kalbant apie gyvenimą mieste, taigi, sąvokų tikslumas turėtų būti vertinamas rimtai. Vienpusiška interpretacija akivaizdžiai iškreipė sampratą *urbanistika*, kurią dar nepriklausomybės apyaušryje spėjo „nusavinti“ architektai, sutapatinę ją išimtinai su miestų projektavimo praktika, geriausiu atveju – su teoriniais pasvarstymais apie tai. Žodis *urbanistika* tam tikruose kontekstuose vartotas jau ir sovietmečiu, bet po 1990-ųjų jis tapo itin populiarius, kai tiek profesinės, tiek akademinės institucijos suskubo keisti iškalbas, pertvarkyti savo žodyną, nebeatspindintį naujų realijų. Aukštosios mokyklos buvusias „miestų projektavimo“ katedras pavadino mįslingesne, maloniau skambančia, šiuolaikiška *urbanistikos* sąvoka. Deja, įspūdingesnis verbalinis kiautas anaipol nereiškia, kad pakito ir institucijų turinys.

Almantas SAMALAVIČIUS

RIBOTŲ URBANISTIKOS SAMPRATŲ PANČIAI*

Jeigu miestai yra vietos, įtvirtinančios pojūtį, kad žmogaus gyvenimas sakralus, o ne vien organiškasis reiškinys, jie turėtų suderinti visas egzistencijos plotmes – funkcinę, etinę ir dvasinę.

Philip Sheldrake

Bevietiškas – tai nuolat plintantis ir, veikiausiai, negrįžtamas susvetimėjimas su vietomis kaip žmonių namais. Jis pakerta šaknis, ištrina simbolius, įvairovę keičia vienodumas, o patirtimi grindžiamą tvarką – konceptualios taisyklės.

Edward Relph

Tam tikrą vaizdą, kaip yra aiškinamos konkrečios sąvokos, galima susidaryti, pasižvalgius po anoniminės, tačiau savaip iškalbingos internetinės enciklopedijos *wikipedia* sąvokų žodyną. Lietuviškojoje jos versijoje, garsėjančioje, be kitų dalykų, ir specifiniu mažaraštiškumu, įdėtas siauras ir gluminantis urbanistikos išaiškinimas, kuris, jei tikėsime įrašų, paskutinį kartą koreguotas 2013 m. Skelbiama, kad urbanistika yra „mokslas apie miestus. Jis sukurtas architektų, plėtotas JAV apie 1950 metus drauge su regionų planavimu. Glaudžiai susijęs su žemėtvarka, komunikacinių tinklų planavimu, migracijų tarp miesto ir kaimo bei regionų tyrimais, remiasi kraštovaizdžio studijomis. Bandomas grįsti matematika ir ekonominiu modeliavimu optimizavimo tikslais.“¹ Žinoma, *wikipedia* – anoniminis šaltinis, kurio tekstus gali demokratiškai „tobulinti“ visi ir kiekvienas, t. y. tiek specialistai, vienos ar kitos srities žinovai, tiek eiliniai interneto naršytojai. Šiuo atžvilgiu tai nėra nei akademinių, nei institucinių žinių talpykla, tačiau ji gana iškalbingai perteikia, kaip

profesionalų kuriama ir skleidžiama žinija, faktologija atsispindi populiariame socialiniame diskurse. Įdomumo dėlei palyginkime, kaip urbanistiką apibūdina angliška, t. y. už Lietuvos ribų ir ne lietuvių autorių kuriama, tarptautinė *wikipedia*. Pagal naujausią – 2016 m. versiją, „urbanistika tiria tai, kas būdinga miestų, miestelių (towns), didmiesčių (cities) urbanistinių vietovių ir dirbtinės aplinkos sąveikai. Ji yra neatsiejamas komponentas tokių disciplinų kaip urbanistinis planavimas (fizinis projektavimas ir urbanistinių struktūrų valdymas) bei urbanistinė sociologija (miestų gyvenimo ir kultūros tyrimas). Tačiau tam tikruose kontekstuose tarptautiniu mastu urbanistika yra sinonimiška urbanistiniam planavimui, o urbanistu vadinamas miestų planuotojas.“² Akivaizdu, kad abi sampratos skiriasi iš esmės ir nusako skirtingus šio plačiašakio reiškinio aspektus.

Nors tokių perdėm demokratiškų informacijos šaltinių, kuriuos menkai kontroliuoja arba išvis neregamentuoja nei valstybinės institucijos, nei profesionalūs ekspertai, patikimumas abejotinas, tačiau nepamirškime, kad jais naudojasi daug daugiau žmonių negu tradicinėmis enciklopedijomis, tad nuvertinti jų daromo poveikio masinei sąmonei nederėtų. Emily Talen, žinoma šiuolaikinių miestų tyrinėtoja,

* Straipsnis parengtas pagal viešą paskaitą „Moderniosios urbanistikos paveldas ir miestokūros pokyčių perspektyvos“ Šiaulių dailės galerijoje 2016 m. lapkričio 17 d.

Vilniaus senamiesčio kiemas

Autoriaus nuotrauka

dėsčiusi įvairias su urbanistika susijusias disciplinas JAV Arizonos ir Ilinojaus universitetuose, šiuo metu – Čikagos universiteto profesorė, paskaitų cikle „Urbanistikos principai“ kaip gana tikslų ir pagrįstą cituoja ankstesnį angliškoje *wikipedia* pateiktą apibrėžimą: urbanistika yra „miestų – jų geografinės, ekonominės, politinės, socialinės, kultūrinės aplinkos ir visų šių jėgų išpaudų dirbtinėje aplinkoje tyrimai“. Talen priduria, kad urbanistika dažniausiai apibrėžiama kaip „miestų studijos, tačiau skirtingos jų sritys gilinasi į skirtingus aspektus. Urbanistinio planavimo ir architektūros dėmesys sutelktas į urbanistinę formą bei struktūrą. Sociologija urbanistiką labiau sieja su socialinėmis sąveikomis ir bendruomenėmis atitinka-

mame miestų kontekste. Istorikams labiau rūpi istorinė miestų plėtra ir kaita. Visoms sritims bendra tai, kad dėmesio objektas yra žmogaus gyvenamasis arealas ir jo problemos su galimais jų sprendimais, kuriuos inspiruoja tas arealas.“³

O kaip urbanistikos esmę apibūdina akademinis Lietuvos urbanistų diskursas? Apytikrį vaizdą galima susidaryti, pasklaidžius profesoriaus Jurgio Vanago, kuris po nepriklausomybės atkūrimo bene daugiausia rašė šiais klausimais, knygas. Aukštųjų mokyklų studentams skirtame vadovėlyje „Urbanistikos pagrindai“ rašoma: „Urbanistika susiformavo kaip plati architektūros sritis ir yra susijusi su pavienių ir daugelio objektų, miestų, jų elementų planavimu ir užstatymu.“⁴ Matyt, susivokęs, kad tokia urbanistikos samprata pernelyg siaura, autorius mėgina ją kiek praplėsti: „Platesnis, enciklopedinis šios sąvokos apibrėžimas yra daug talpesnis: urbanistika – tai su žmonių gyvenimo erdvės kūrimu ar tobulinimu susijusi mokslinės, normavimo, projektavimo, statybos ir valdymo veiklos sfera, kai formuojamos ir vystomos miesto bei kaimo gyvenvietės, jų struktūrinės dalys, gamybinė, socialinė, transporto, inžinerinė techninė infrastruktūra, išdėstomos ar pertvarkomos žmonių gyvenamosios, darbo, aptarnavimo ir poilsio vietos, atsižvelgiant į funkcinį supančios aplinkos optimizavimo, gamtos ir istorinio kultūrinio paveldo apsaugos reikalavimus.“⁵

Tačiau ištrūkti iš Prokrusto lovą primenančios semantinės erdvės neįstengiama – prioritetą teikiamas vien planavimui ir projektavimui, bet ne jų tyrimams, juo labiau ne grįžtamajam ryšiui tarp miestų analizės ir jų planavimo bei projektavimo. Ne kažin kuo skiriasi ir urbanistikos sampratos interpretacija, kurią pateikė kitas miestų projektavimo specialistas – architektas Algis Vyšniūnas. Pasitelkdamas anglų kalbą, jis aiškina, kad urbanistiką (angl. *urban design*) derėtų skirti nuo urbanistinio planavimo (angl. *urban planning*, *regional planning*, *strategic planning*) ir teritorijų planavimo (angl. *urban development law*).⁶

Nekreipiant dėmesio į tai, kad versdamas pastarąją sąvoką autorius pradangina svarbų žodį *law* (įstatymas), derėtų pridurti, kad šiuo atveju urbanistikos supratimas susiaurinamas dar labiau negu prof. Jurgio Vanago pateiktame apibrėžime, nes reiškia vien urbanistinį (t. y. miestų) projektavimą. Sovietmečiu toks suvokimas buvo laikomas prioritetiniu. Miesto istorija, sociologija, antropologija atsiduria už tokio riboto apibrėžimo ribų. Švelniai tariant, atrodo, kad ši svarbi sritis mentaliniu atžvilgiu per ketvirtį nepriklausomybės amžiaus menkai pažengė pirmyn.

Viena vertus, toks daugeliui lietuvių autorių būdingas siaurai disciplininis, pridurčiau, netgi dogmatiškas urbanistikos supratimas ir aiškinimas atspindi sovietmečio intelektualinį paveldą – daugiau kaip pusšimčio metų praktikos suformuotą labai specifiską miesto reiškinių interpretavimo tradiciją. Antra vertus, toks urbanistikos apibūdinimas rodo ne tik vietinių, bet ir bendresnių modernizmo epochos tikslų nulemtą mentalitetą. Šią miestų ateičiai svarbią temą panagrinėkime atidžiau.

Slogus moderniosios urbanistikos paveldas

Praėjusiame amžiuje miestų planavimo ir projektavimo gairės kūrė ir pasaulio mastu įtvirtino pagarsėjęs šveicarų kilmės prancūzų architektas Charles'is Edouard'as Jeanneret (1887–1965), labiausiai žinomas Le Corbusier pseudonimu. Nesileidžiant į ilgas kalbas apie asmeninį jo indėlį į praėjusio amžiaus miestų planavimo ir projektavimo istoriją, galima tvirtinti, kad būtent jis, su ištikimiausiais gerbėjais ir pasekėjais įkūręs CIAM'ą (Tarptautinį moderniosios architektūros kongresą), sujaukė smegenis ištisoms viso pasaulio architektų, miestų planuotojų ir projektuotojų kartoms. Le Corbusier, nors aktyviai dalyvavo konkursuose, siūlydamas pertvarkyti įvairių šalių miestus, urbanistinės „masės“ suprojektavo palyginti mažai, bet jo idėjos sukūrė didžiulį traukos lauką.

Prancūzų kalba išleistoje knygoje „L'Urbanisme“ (labiau žinomoje kitu pavadinimu – „Rytidienos miestai ir jų planavimas“) atsispindi esminės Le Corbusier

propaguotos miestų raidos maksimos. Jis primygtinai siūlė atsikratyti slegiančio praeities paveldo (žavėjosi išimtinai senovės Romos kultūra ir Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV koncentrinio miesto samprata, šlovinusia absoliučios monarchijos idėją) ir drąsiai kurti ateities miestą, kurio planavimas ir projektavimas turėtų atliepti „automobilių eros“ poreikius. Tuo tikslu ragino pasitelkti tokius instrumentus kaip „urbanistinė terapija“ (taikytina miesto pakraščiams) ir „urbanistinė chirurgija“ (taikytina centrinėms miestų dalims). Vienas iš drastiškiausių ir labiausiai žinomų jo skelbtos ir propaguotos totalios urbanistinės rekonstrukcijos pavyzdžių – „spindulinis miestas“ (*La ville radieuse*), parengtas kaip pavyzdinės Paryžiaus pertvarkos projektas, turėjęs įkvėpti architektus imtis panašiai rekonstruoti ir kitas Europos sostines. Spindulinio miesto utopija, sukurta dar prieš Antrąjį pasaulinį karą, įkūnijo visas esmingiausias Le Corbusier ideologijos ypatybes: pasidarygėjimą praeities paveldu, nepakantumą bet kokiai netvarkai ir chaosui, kuriuos, jo manymu, įkūnija viduramžių miesto-vaizdžiai ir miestų planai, begalinį žavėjimąsi griežta tvarka ir ją reprezentuojančiomis geometrinėmis formomis, pažangos ir naujųjų technologijų garbinimą. Prancūzijos sostinės šerdyje, nušlavus „atgyvenusias, niekingas“ praeities urbanistines liekanas, turėjo iškilti dvidešimt keturių bokštų-dangoraižių kvartalas, apsuptas žaliųjų plotų. Ši vizija turėjo įkvėpti urbanistinei pertvarkai globaliu mastu. CIAM'o generalinis sekretorius, Le Corbusier dešinioji ranka, šveicarų architektūrologas Sigfriedas Giedeonas, po Antrojo pasaulinio karo dėstęs prestižinėse JAV aukštosiose mokyklose – Harvarde ir Masačiūsetso technologijos institute – dėjo pastangas kad dvasinio vadovo mokymas nenuieitų perniek. Kurį laiką jam sekėsi. O ir paties Giedeono *Opus Magnum* – solidžios apimties veikalas „Erdvė, laikas ir architektūra“, užbūręs jaunesnės kartos miestų projektuotojų vaizduotę, atrodė esąs naujas mokslo žodis. Gerokai vėliau rimti filosofai apibūdino jį kaip „*pompastiškų nesąmonių*“ rinkinį...

Įkūnyti megalomaniakiškas ateities miesto vizijas architektui Le Corbusier sekėsi sunkiau. Naujuoju

Vakarų urbanistikos pranašu save laikęs prancūzas siūlė savo paslaugas net įvairiems totalitariniams režimams – stalininei Sovietų Sąjungai, pronacistiniam Prancūzijos Vichy režimui nacių okupacijos metais (todėl ne vienas autorius vadina jį oportunistu), vis dėlto didžioji ultragrandiozinių jo sumanymų dalis netapo kūnu. Tačiau tomis idėjomis persiėmė CIAM'as – tarpukariu, o ir vėliau bene įtakingiausias moderniosios urbanistikos sąjūdis. Jo nariai, pasak garsaus šiuolaikinio britų urbanisto sero Peterio Hallo, „naujojo tikėjimo jėzuitai“, sugebėjo abejotinas, neretai šurpia destruktivias savo dvasinio vadovo ir mokytojo idėjas paskleisti globaliu mastu. Vienas labiausiai įsimintinų Le Corbusier doktrinos fizinių rezultatų yra Brazilijos sostinė, suplanuota ir įgyvendinta miestų planuotojo Lucio Costos su architektu Oscaru Niemeyeriu. Jiedu, pasak sociologo Zygmunto Baumano, sukūrė didmiesčio parodiją, skirtą gyventi ne žmonėms, o „homunkulams, išaugintiems kolbose“.⁷ Miestų planavimo ir projektavimo praktika, pagrįsta tokia pretenzinga, net absurdiška teorija, kėlė šurpą ne vienam blaiviai mąstančiam praėjusio amžiaus architektūros ir miestų raidos istorikui. Amerikiečių architektūrologijos patriarchas Vincentas Scully, daug dešimtmečių dėstęs architektūros istoriją Jeilio universitete, neslėpdamas pasibaisėjimo rašė: „Jau pačioje septintojo dešimtmečio pradžioje brutalistinė statyba, grindžiama kataklizmiškais Le Corbusier miestų planavimo principais, tiesiog išsprogdino daugybę senųjų miestų.“⁸ Kokia pražūtinga ši „trijų dimensijų utopija“, aiškino ir iškilus praėjusio amžiaus urbanistikos tyrinėtojas Robertas Fishmanas, aptardamas pretenzingus totalios modernistinės miestų pertvarkos planus.⁹ Bene iškiliausias šiuolaikinis britų urbanistikos istorikas seras Peteris Hallas teigė, kad vienas iš nedaugelio paties Le Corbusier suprojektuotų miestų – Čandigaras rodo, kad architektą ištiko „visiška nesėkmė, kuriant dirbtines formas, nes jos nepadedą socialinei organizacijai ir socialinei integracijai, o miesto dalys nepajėgia funkcionuoti kaip kaimyniniai kvartalai. Miestas

pasmerktas didžiulei segregacijai pagal gyventojų pajamas ir užimamų pareigų tarnybinį rangą...“¹⁰

O kaip šią pasibaisėtinos griaunamosios jėgos ideologiją ir praktinius jos rezultatus vertina lietuvių urbanistai? Šiuo požiūriu simptomiška istorinių urbanistikos aspektų tyrinėtojo Jurgio Vanago nuomonė: „Architektūros teoretikai, apibendrindami plačiašakės Le Corbusier veiklos reikšmę ir vaidmenį, be išlygų pripažįsta jo gigantiškas pastangas, plėtojant XX a. urbanistikos ir architektūros teoriją ir praktiką. Tai buvo didelė asmenybė, pirmąkart iškėlusį visiškai naujas idėjas, neturėjusi pirmtakų, bet subūrusi gausų pasekėjų būrį.“¹¹ Vis dėlto „išlygų“, vertinant Le Corbusier palikimą, tikrai esama, pavyzdžiui, šių eilučių autorius monografijoje „Miestas ir protas“, analizuojančioje praėjusio amžiaus urbanistikos intelektualinius šaltinius, Le Corbusier teoriją ir praktiką vertina visai kitaip.¹² Tačiau matant, kaip lėtai ir nepaslankiai kinta urbanistikos suvokimas, galima konstatuoti, kad lietuvių urbanistai permąstyti moderniosios urbanistikos guru paskleistų idėjų neskuba, kad ir kokios destruktivios, žalingos jos būtų. Tokiam pokyčiui būtina esminė pačios urbanistikos koncepcijos revizija, daugelyje šalių, beje, jau įvykusi. Apie tai iš dalies byloja ir pastaraisiais metais nemenko atgarsio sulaukusi inovatyvus Vakarų urbanisto Charleso Landry'o siūloma urbanistikos samprata. Šis miestų analitikas tvirtina, kad naujas požiūris į urbanistiką kaip metadiscipliną „padeda suprasti šią [miesto – A. S.] aurą, išsamiau suvokti, kokia miesto ir miestiskumo dinamika, turimi resursai ir potencialas. Urbanistinis raštingumas yra gebėjimas ir įgūdžiai „skaityti“ miestą, suprasti, kaip jis funkcionuoja, kaip yra plėtojamas, įgyjant vis daugiau žinių apie urbanistiką. Urbanistika ir urbanistinis raštingumas yra bendri, tarpusavyje susiję įgūdžiai, bet visapusiškas urbanistikos supratimas atsiras tik tada, jei žvelgsime į miestą iš skirtingų perspektyvų, požiūrio taškų ir vis kitomis akimis.“¹³ Landry's apgailestauja, kad šiuo metu pripažįstamas „vienui vienas taškas, iš kurio žvelgiama ir kalbama apie miestus, – tai architekto / interjero dizainerio po-

Le CORBUSIER. Čandigaras

žiūris. Nors yra vos vienas iš galimų, jis dominuoja, palaikomas gausybės blizgių žurnalų, remiamas industrijos, siekiančios parduoti savo produkciją.¹⁴

Tokiu būdu visuomenė izoliuojama nuo bendrų miesto raidos planavimo, projektavimo procesų ir jų vertinimo, užkertamas kelias grįžtamajam ryšiui užmegzti. Beje, kritiškai vertindami modernųjų miestų planavimą ir projektavimą, iškilūs šių dienų urbanistai ir urbanistikos teoretikai Williamas W. Mehaffy's ir Nikosas Salingeras rašo: „Per visą žmonijos istoriją sudėtingas erdvėlaikio modelis buvo susijęs su naujovėmis. Jei norime išlikti kaip rūšis, turime būti atviri pokyčiams, tačiau tausodami tai, ką jau turime. Šiuolaikinių technologijų sėkmę lemia tai, kad jos naujai panaudoja senas idėjas, kurias paverčia raugu, tinkamu kristalizuotis naujoms idėjoms, susaistančioms individus. Masinės informacijos ir komunikacijų technologijos nėra monolitiška modernistinė struktūra, tai tinklas su aibe jungčių, kurios susieja pavienius asmenis, ir jie tampa daugialype visuomene.“¹⁵

Miestas kaip atliekų gamykla

„Kiekviena gamykla, be savo produkto, gamina ir atliekas“, – primena Zygmuntas Baumanas.¹⁶ Skvarbaus žvilgsnio, subtilios pajautos sociologas čia kalba ne tiek apie žmogaus pagamintas, kiek apie „žmogiškąsias atliekas“ (t. y. apie moderniąsias gamybos technologijas, kurios pačius žmones paverčia atliekomis). Aš turiu galvoje tik tas atliekas, kurias gamina pasaulio miestai. Kad suvoktume ar bent įsivaizduotume tikrąją šios globalios problemos mastą, pirmiausia turėsime atmesti siaurą urbanistikos sampratą, būdingą lietuviškam diskursui. Urbanistika nėra vien miestų ir didmiesčių planavimo ir projektavimo „instrumentų dėžutė“, kuria naudojasi išimtinai architektūros profesionalai.

Charlesas Landry's rašo: „1900 m. daugiau kaip 160 milijonų žmonių, t. y. 10 proc. pasaulio gyventojų, gyveno miestuose, šiandien juose gyvena 3 milijardai 250 milijonų žmonių“, t. y. 50 proc.¹⁷ Urbanistikos

ir ekologijos sąveikų tyrinėtojas Herbertas Girardet priduria, kad net 80 proc. europiečių šiandien gyvena jeigu ir ne miestuose, tai urbanizuotose vietovėse.¹⁸ Jo teigimu, panašūs skaičiai būdingi Šiaurės ir Pietų Amerikai, Australijai, didesnis atotrūkis yra tik Azijoje ir Afrikoje, tačiau ir ten kiekvienais metais balansas tarp miesto ir kaimo keičiasi iš esmės, juo labiau kad „*ekonominis augimas yra glaudžiai susijęs su urbanizacijos procesais*“.¹⁹ Miestai, Girardet skaičiavimais, užimantys vos 2 proc. pasaulio sausumos ploto, sunaudoja daugiau kaip 75 proc. natūralių resursų ir pagamina nė kiek ne menkesnį atliekų kiekį...

Praeityje miestų nevargino tokia milžiniška žmonių ir resursų koncentracija vienoje vietoje. Girardet sako, kad šiuolaikinį miesto žmonių gyvenimą reikėtų vadinti jau ne civilizacija, o mobilizacija, kai mobilizuojami ir gamtos ištekliai, ir žmonės, ir gaminiai, o miestai nenumaldomai plečiasi į plotį, neretai pagal geležinkelių ir greitkelių linijas, nors tokia plėtra ardo miestų ir aplinkos pusiausvyrą. Įvertinti, koks yra miestų santykis su aplinka ir koks destruktivus jų poveikis, padeda Kanados tyrinėtojų Williamo Reeso ir Mathiso Wackernagelio pasiūlyta *ekologinės pėdos* koncepcija.²⁰ Remiantis ja, įmanoma apskaičiuoti, kiek ploto reikia miestui, gyvenvietei ar valstybei, kad apsirūpintų maisto ir energetikos ištekliais, ir kokiame plote „nusėda“ jų atliekos. Pritaikęs šią metodologiją, Girardet nustatė, kad Londono *ekologinė pėda* 125 kartus didesnė už miesto plotą, o visos Jungtinės Karalystės *pėda* 8 kartus didesnė už valstybės teritoriją. Ši koncepcija, pasak Girardet, leidžia „įvertinti miestų erdvinį poveikį, *pakoreguoti urbanistinį metabolizmą*“.²¹ Tačiau tam, kad šių tyrimų duomenys būtų panaudojami miestų pertvarkai, būtina visai kitokia, daug platesnė urbanistikos samprata, priešingu atveju ekologų diskursas taip ir liks miestokūros bei miestotvarkos procesų užribyje. Akivaizdu, kad *ekologinės pėdos* koncepcija labai praverstų, analizuojant Vilniaus ir kitų didžiųjų šalies miestų plėtros poveikį gamtai, tačiau kol kas nepanašu, kad dabartinis urbanistikos

diskursas būtų pasirengęs tokiam iššūkiui ir pajėgtų garbingai jį atlaikyti. Šalies urbanistus, regis, vargina visai kitokios problemos, beje, paradoksaliai susipynusios tarpusavyje. Jas aptarsiu jau kitąmet, kitame *Kultūros barų* numeryje. ■

¹ Žr. <https://lt.wikipedia.org/wiki/Urbanistika>

² Žr. <https://en.wikipedia.org/wiki/Urbanism>

³ Žr. www.public.asu.edu/~cprv/.../UrbanismCourse/Talensyllabus1.pdf

⁴ Jurgis Vanagas. Urbanistikos pagrindai: vadovėlis. Vilnius: *Technika*. 2008, p. 9.

⁵ Ten pat, p. 10.

⁶ Algis Vyšniūnas. Ar yra skirtumas tarp planuotojo ir urbanisto? *Structum*. 2013, nr. 3, p. 13.

⁷ Zygmunt Bauman. Globalizacija: pasekmės žmogui. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Rubavičius. Vilnius: *Apostrofa*. 2002, p. 71–72.

⁸ Vincent Scully. Architecture: The Natural and the Manmade. New York: *St. Martins Press*. 1991, p. 352.

⁹ Robert Fishman. Utopia in Three Dimensions: the Ideal City and the Origins of Modern Design, In *Utopias*, edited by Peter Alexander and Roger Gill. London: *Duckworth*. 1984, p. 95.

¹⁰ Peter Hall. Cities of Tomorrow: an Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century. London: *Blackwell*. 2002, p. 229.

¹¹ Jurgis Vanagas. Nuo urvinio būsto iki šiuolaikinio megalopolio. Vilnius: *Technika*. 2012, p. 98.

¹² Plačiau žr. Almantas Samalavičius. Miestas ir protas: Urbanistinės teorinės refleksijos XX a. Vakaruose. Vilnius: *Technika*. 2013.

¹³ Charles Landry. The Art of City Making. London: *Earthscan*. 2006, p. 20.

¹⁴ Ten pat, p. 69.

¹⁵ William W. Mehaffy and Nikos Salingaros. The End of the Modern World, <http://www.orthodoxytoday.org/articles7/SalingarosModernism.php>

¹⁶ Zygmunt Bauman. Likvidi meilė: apie žmonių ryšių trapumą. Iš anglų kalbos vertė Almantas Samalavičius. Vilnius: *Apostrofa*. 2007, p. 218.

¹⁷ Charles Landry. The Art of City Making, p. 69.

¹⁸ Herbert Girardet. Creating Sustainable Cities. Totnes: *Green Books*. 2011, p. 10.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Žr. Mathis Wackernagel, William Rees, Phil Testemal. Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on Earth. Gbriola Island: *New Society Publishers*. 1996.

²¹ Herbert Girardet. Creating sustainable Cities, p. 31.

Laisvūnas ŠOPAUSKAS

INTELEKTUALŲ PASAULĖŽIŪROS TOTALITARIZMAS

Kristina Sabaliauskaitė kaip tipiškas susovietinto lietuvių inteligento pavyzdys (I)

Romano „Silva rerum“ ketvirtosios dalies išleidimo proga dr. Kristina Sabaliauskaitė davė valandos trukmės interviu Lietuvos radijui. Rašytoja sakė:

„Rašydama jaučiau, kad ketvirtoje dalyje yra nepaprastai daug istorinių paralelių su šia diena, o atsibudusi rytą po [Seimo] rinkimų supratau, kad mano knyga tapo daug aktualesnė, nei įsivaizdavau. Kaip apšviestojo romane laikotarpiu, taip ir šiandien matome skilusią, pasidalinusią Lietuvą. Anais laikais tai buvo tokie europiečiai, Apšvietos vaikai, siekiantys edukacijos reformų, įsiliejimo į bendrąsias Europos struktūras, ne tik ekonomines ir politines, bet visų pirma mąstymo, žmonės, kurie jautėsi Europoje absoliučiai visateisiai, pažinojo to meto europinį elitą, kreipėsi vieni į kitus vardais, bendravo ir buvo pasaulio piliečiai, ir tuo pat metu [kiti buvo] tokie retrogradais reakcionistais, kuriems buvo įprasta senoji tos yrančios bajoriškos deformuotos Respublikos, pasenusios iš esmės, tvarka, su visa korupcija, su kunigaikštukais didesniais ir mažesniais provincijose, kurie tvarkėsi kaip išmanydami, visiškai negalvodami apie bendrąjį visuomenės arba valstybės gerį, o tik tai paisydami savo interesus.“ (Laidos įrašas 2:40–4:10 min.)

Įžvalgą apie dabartinės Lietuvos pasidalijimą į europiečius, Apšvietos vaikus, ne tik ekonomiškai, politiškai, bet visų pirma mąstymu prisišliejusius prie bendrųjų Europos struktūrų, ir į retrogradus reakcionierius, įsikibusius pasenusios tvarkos, rašytoja plėtojo didesnėje interviu dalyje, o jos mintys apie tai buvo paskelbtos LRT tinklalapio publikacijoje „K. Sabaliauskaitė: negalime leisti „buduliams“ nubalsuoti už nacionalizmą“.¹

Mintis apie tokį dabartinės Lietuvos pasidalijimą nėra nauja, o jos plėtotė neatrodo nei originali, nei gili.

Vis dėlto Sabaliauskaitės pasisakymas vertas išskirtinio dėmesio ir atidžios analizės dėl dviejų priežasčių. Pirmą priežastį yra reprezentatyvumas – autorės idėjos būdingos negausiai, bet viešojoje erdvėje aktyviai besireiškiančiai asmenų grupei, kuri vadinama „intelektualais“ arba „viešaisiais intelektualais“ (tiksliau apibūdinsiu vėliau). Antra priežastis yra atvirumas – tas idėjas, kuriomis viešieji intelektualai publiką maitina atsargiai, daugelį aspektų nutylėdami ir užmaskuodami, rašytoja tėsė, nepasirūpinusi pridengti jų net minimaliu gudravimu ir eufemizmu šydu.

Šiame straipsnyje keliama trys uždaviniai. Sabaliauskaitės svarstymus apie Lietuvos pasidalijimą aptarsiu kaip tam tikrą sistemišką idėjų kompleksą. Antra, šias idėjas vertinsiu keliais požiūriais – intelektualiniu, moraliniu ir politiniu. Trečia, pateiksiu sociologinį tokių idėjų įtakos aiškinimą. Straipsnyje nebus analizuojama literatūrinė autorės kūryba, nebus svarstomos psichologinės aptariamų idėjų potekstės.

Rašytojos mintys apie nacionalizmą

Esminis terminas, kurį rašytoja vartoja, kalbėdama apie dabartinės Lietuvos pasidalijimą, yra *nacionalizmas*, pristatomas kaip piliečių sąmoningumo ir socialinio atsakingumo priešingybė, savo pasibjaurėjimą juo autorė nuolatos pabrėžia:

„Šiandienis mūsų piliečių sąmoningumas dažnai nutiekia labai optimistiškai ir džiugiai. Tikrai kiekvieną dieną matau socialiai atsakingų žmonių, kuriems yra ne vis tiek, ne tas pats, kaip mes gyvensime, kaip jų vaikams gyvens, kurie iš tikrųjų myli šią šalį, nori padaryti ją

geresnę. [...] Kita vertus, labai neramina pseudopatriotizmo tendencija (apie tai, beje, mano naujoje knygoje irgi kalbama). Tas tariamas patriotizmas iš tikrųjų yra ne kas kita kaip ksenofobiškas nacionalizmas, atmetimas – svarbu tik lietuviai, tik tauta.“

Paklausta, kaip jaučiasi po to, kai Jungtinė Karalystė (Sabaliauskaitė ten gyvena) per referendumą nutarė išstoti iš Europos Sąjungos, rašytoja išliejo visą savo nerimą, skausmą ir pasibaisėjimą, kurį jai kelia nacionalizmas:

„Jausmas labai aiškus – iš butelio išleistas ksenofobijos džinas. Tai visiškai akivaizdu. Drastiškai padidėjo rasistinių išpuolių statistika ir nusikalstamumas. Masėse visą laiką būna ksenofobiškų rasistinių polinkių ir minčių, bet, kai jie jaučia, kad tai visuomenei nepriimtina, kad įstatymai už tai baudžia, tada visiems žemiesiems instinktams neduodama valios.“

Ūmai visos tamsios „budulių“ masės, kurių ten pilna, pajuto ir galbūt klaidingai interpretavo, kad 52 proc. mąsto panašiai kaip jie. Neva, dabar tai priimtina ir dėl to jie gali prieiti prie musulmonės ir nuo galvos nutraukti hidžabą, gali lenkus išvadinti parazitais ir t. t. Viskas, racionali, sąmoningos kategorijos neveikia. Tai šlykštu, baisu.

Jeigu tie ventiliai atsidarys kitose šalyse ir prasiverš juodas ksenofobijos garas (nenoriu labai pesimistiškai skambėti), turėsime 1930 m. Europą su fašizmu ir viskuo kitu. Tendencijas matau ir Lietuvoje, nes raginama atsisigręžti į nacionalizmą. Mes jau vieną kartą turėjome labai aiškiai išreikštą nacionalizmą tarpukario Lietuvoje. Jis baigėsi žydšaudyste – dėme, kurios negalime nusiplauti, nors jau kelinta karta po to praėjo.

Mano kartos žmonės turi spręsti šią kaltės problemą. Mes tai darome, pradėdami atvirai apie tai kalbėti. Dėl to, man atrodo, daug žmonių mąsto panašiai kaip aš. Reikia daryti viską, kad negrįžtume ten, kur buvome. Reikia vieną kartą pamiršti visus šiuos sumautus nacionalsocializmus ir tautinio geto iš Lietuvos kūrimą. Viešoje erdvėje vėl girdime tokių balsų, retoriškai labai įtakingų balsų.“

Taigi, Sabaliauskaitė išsako keletą nacionalizmo vertinimų, kuriuos dabar ir aptarsiu.

Pirma. Nacionalizmas, anot rašytojos, neatsiejamas nuo ksenofobijos, jis iš esmės yra tas pats kaip ir ksenofobija. Kitaip tariant, autorė retorinėmis priemonėmis bando ksenofobiją sulieti su nacionalizmu.

Meno istorikė, išmananti bendrąją istoriją, turėtų nors bendrais bruožais nutuokti, kas yra nacionalizmas, kada jis atsirado ir kas jam būdinga. Net paviršutiniška pažintis su nacionalizmo samprata ir istorija padėtų išsiaiškinti, kad sąvokos *nacionalizmas* ir *ksenofobija* nėra tapačios, ksenofobija nėra būtinas nacionalizmo bruožas, o nacionalizmas – ksenofobijos. Nacionalizmo ir ksenofobijos suliejimas į tariamai neatsiejamą vienovę yra standartinė liberalmarksistinės propagandos klišė. Natūraliai kyla klausimas, ar Sabaliauskaitė net apytikriai nesusigauja, kas yra nacionalizmas, nesivargindama tuo pasidomėti, ar sąmoningai klaidina auditoriją, eksploatuodama nuvalkiotą propagandinę klišę?

Prisiminkime abiejų sąvokų reikšmes ir truputį istorijos. Ksenofobija – tai perdėtas priešiškusis svetimšaliams ir viskam, kas svetimšališka. Nacionalizmas – tai politinė programa, kuri siekia, kad nacionalinėje valstybėje būtų užtikrinti politinės tautos interesai. Jokio būtino ryšio tarp priešiško svetimšaliams, viskam, kas svetimšališka, viena vertus, ir politinės tautos interesų užtikrinimo, antra vertus, nėra. Nacionalistai kaip ir tie, kurie atstovauja kitoms politinėms programoms, gali būti priešiški nusiteikę savo politinių priešininkų atžvilgiu. O kas yra nacionalistinių sąjūdžių priešininkai? XIX a. tai buvo imperijos, pavergusios tautas. Pastaraisiais dešimtmečiais pagrindinis nacionalizmo priešas yra globalizacija. Reikėtų pritarti tiems politologams, kurie teigia, kad globalizmas *versus* nacionalizmas dabar yra pagrindinė politikos alternatyva, nustelbusi anksčiau pagrindinę laikytą dešinės ir kairės alternatyvą. Tiek imperialistai, tiek globalistai tautų laisvės siekius slopina, dažnai pasitelkdami iš esmės tą patį metodą – gyventojų sumaišymą. Nacionalistai nusistatę ne prieš kažkokius neapibrėžtus svetimšalius, bet prieš tai, kad tam tikros žmonių grupės yra pasitelkiamos kaip instrumentas tautoms pavergti. Imperijos tuo tikslu į neklusnias

provincijas planingai perkeldavo kolonistus, o globalistai atveria valstybių sienas ekonominiams migrantams. Nekontrliuojama ekonominė imigracija ne vienos Vakarų Europos šalies gyventojų sudėtį šiuo metu keičia arba jau yra pakeitusi taip, kad autochtonai savo namuose ima jaustis svetimi, turi pagrindą nuogąstauti, jog netrukus visiems laikams nustos buvę savo šalies šeimininkais. Nacionalistams būdingą neigiamą nusistatymą prieš nekontrliuojamą imigraciją vadinti „ksenofobija“ yra primityvi demagogija.

Antra. Raginimas atsigręžti į nacionalizmą, anot autorės, yra fašizmo ir nacionalsocializmo skatinimas, nes nacionalizmas iš esmės esąs tas pats kaip fašizmas ir nacionalsocializmas. Taigi, rašytoja retorinėmis priemonėmis bando ištrinti juos skiriančias ribas, nors nei loginių, nei priežastinių ryšių tarp jų nėra. Nacionalizmas, fašizmas ir nacionalsocializmas – visiškai skirtingos ideologijos, kurios tiek buvusioje SSRS anuomet, tiek Vakaruose šiais laikais sąmoningai suplakamos „smegenų plovimo“ tikslais.

Rašytoja bando įteigti, esą nacionalizmas kažkokiu būdu yra dėsningai susijęs su fašizmu ir nacionalsocializmu, todėl vertėtų pasidomėti šių politinių programų ir judėjimų kilme, jų pobūdžiu. Nacionalizmas Vakarų Europoje ėmė reikštis XVIII a. antroje pusėje ir yra dėsningas nebuomenės visuomenės atsiradimo rezultatas, sietinas pirmiausia su tuo, kad į politiką vis labiau ėmė įsitraukti platieji gyventojų sluoksniai, suvokdami save kaip piliečius, t. y. valstybės šeimininkus. Fašizmo ir nacionalsocializmo pobūdis yra visiškai kitoks. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys, kad fašizmas ir nacionalsocializmas yra skirtingos valdymo formos – viena autoritarinė, kita totalitarinė. Tai abėcėlinė politologijos tiesa. Apskritai teigti, kad tarp Benito Mussolini'o ir Adolfo Hitlerio režimų nebuvo jokio skirtumo, nors šie režimai atstovauja iš esmės skirtingoms valdymo formoms, yra nuolatinis nešvarus intelektualinis ir politinis tiek komunistinės, tiek liberaliosios propagandos triukas. Ypač negarbinga, kai nacionalizmo, fašizmo ir nacionalsocializmo sąvokos suplakamos, apibūdinant vadistinį Antano Smetonos režimą, kuris iš esmės buvo itin švelni autoritarinio valdymo forma.

Plūsdama nacionalizmą, Sabaliauskaitė pamiršta, kad XIX a. nacionalizmas buvo demokratinis ir liberalus, o komunizmas, fašizmas ir nacionalsocializmas, atsiradę istoriškai vėliau negu liberalizmas, buvo patologiška reakcija į tai, kad radikalai individualistinis liberalizmas, atmetęs įpareigojimus, kuriuos individui numato nacionalizmas, t. y. atsakomybę prieš politinę tautą, diegė „laukinį kapitalizmą“, sukėlusį itin rimtas socialines, moralines ir politines patologijas. Didžiuodamasi šių dienų „pažangiais“ europiečiais, vadindama juos „*Apsšvietos vaikais*“, rašytoja pamiršta, kad milijonus gyvybių pražudę komunizmas ir nacionalsocializmas yra būtent švietėjiško mąstymo vaisiai, nuosekliai atskleidžiantys liberalizmo, kuris irgi yra švietėjiška ideologija, teorines ir praktines implikacijas. Kitaip sakant, komunizmas ir nacionalsocializmas yra ataugos ant liberalizmo ideologijos kamieno, o šis medis ligotas iš pašaknų.

Tam tikrų panašumų tarp tos politinės situacijos, kai išplito trys destruktivos ideologijos – komunistinė, fašistinė, nacionalsocialistinė, – ir to, kas vyksta dabar, iš tikrųjų esama. XIX a. liberalizmo ekscesai sudarė sąlygas daugelyje šalių į valdžią ateiti autoritariniams ir totalitariniams režimams, o mūsų dienomis globalizmo ir neoliberalizmo, vėl diegiančių „laukinį kapitalizmą“, ekscesai gali sukurti atmosferą, nepalankią demokratijai. Bet nacionalizmas čia niekuo dėtas. Taigi, jei Sabaliauskaitė iš tikrųjų domėtusi fašizmo ir nacionalsocializmo ištakomis, ji turėtų žvelgti ne nacionalizmo, bet liberalizmo pusėn; jeigu jai rimtai rūpėtų demokratijos būklė ir kylančios grėsmės, derėtų kaltinti ne nacionalizmą, bet globalizmą ir neoliberalizmą.

Trečia. Anot rašytojos, „*jau vieną kartą turėjome labai aiškiai išreikštą nacionalizmą tarpukario Lietuvoje. Jis baigėsi žydšaudyste – dėme, kurios negalime nusiplauti, nors jau kelinta karta po to praėjo*“.

Požiūris, kad dėl žydų žudynių, kurios vyko vokečių okupacijos metais, kalta visa lietuvių tauta, viešojoje erdvėje dėstytas jau daugybę kartų, lygia greta argumentuotai įrodytas ir jo nepagrįstumas. Tačiau rašytoja apie visų lietuvių kaltę kalba kaip apie savaime aišką, neginčytiną dalyką, nesivargindama pasidomėti, ką sako šio požiūrio oponentai.

Tai vertintina kaip intelektualinis nesąžiningumas.

Sabaliauskaitė kaltę suverčia ne tik tautai, bet ir lietuvių nacionalizmui. Tai begėdiškas melas. Nemėgindama sukurti net pagrindimo regimybės, rašytoja sako, kad Nepriklausomos Lietuvos aiškiai išreikštas nacionalizmas „*baigėsi žydšaudyste*“. Ar taip atsitiko todėl, kad Nepriklausoma Lietuva su jai būdingu „*labai aiškiai išreikštu nacionalizmu*“ buvo anksčiau, o žydų žudynės vyko vėliau? Bet Sabaliauskaitė turbūt supranta, kad *po to* nereikia *dėl to*? O gal viską lėmė tai, kad lietuviai, dalyvavę žydų žudynėse, iki vokiečių okupacijos gyveno Nepriklausomoje Lietuvoje ir patyrė „*labai aiškiai išreikšto nacionalizmo*“ poveikį? Tačiau jie buvo veikiami ne vien nacionalizmo. Juos veikė ir krikščionybė, ir sekuliarizacija, ir buržuazinės visuomenės moralė, ir daugelis kitų reiškinių bei tendencijų. Kodėl turėtume manyti, kad būtent nacionalizmas paskatino žudyti žydus, o ne krikščionybė ar sekuliarizacija, ne buržuazinės visuomenės moralė ar dar kas nors?

Rašytoja nutyli, kad gausi žydų bendruomenė „*nacionalistinėje*“ ir „*fašistinėje*“ Lietuvos Respublikoje tarpukariu klestėjo. Lietuvių nacionalizmą susieti su žydų žudynėmis būtų galima tik tuo atveju, jei nacionalistinė Lietuvos vyriausybė arba tam tikros nacionalistinės politinės lietuvių organizacijos būtų šios etninės grupės naikinimą laikiusios programiniu savo tikslu. Tačiau žydai buvo naikinami, ne įgyvendinant kokią nors mistinę „lietuvių nacionalizmo“ idėją, juo labiau kad ir pati Lietuvos Respublika jau nebeegzistavo. Mūsų šalyje kaip ir kitur III Reichas vykdė savo ideologinę „rasinio apsivalymo“ programą. Šiuo atveju rašytoja vėl kartoja nuvalkiotą propagandinį triuką – nacionalizmas suplakamas su rasizmu, nors „rasinis mąstymas“, atsiradęs XIX a. viduryje, ne tik negali būti kildinamas iš nacionalizmo, bet ir yra grindžiamas visiškai kitomis idėjinėmis ir intelektualinėmis prielaidomis. Kitaip negu hitlerinėje Vokietijoje, kur toks mąstymas buvo vienas iš kertinių viešpataujančios nacionalsocialistinės ideologijos akmenų, forsuotai diegiamas masėms, „smetoninėje“ Lietuvoje rasizmas buvo svetimas ne tik Lietuvą valdžiusiai Tautininkų partijai, nuo šios ideologijos atsiribojo, ne kartą viešai

ją smerkė ir kiti aukščiausi Lietuvos Respublikos valdžios pareigūnai. Tai savaime liudija, kad jokių tiesioginių sąsajų tarp nacionalizmo ir rasizmo nėra.

Nesunku pastebėti, kad autorė, lietuvių nacionalizmą susiedama su žydšaudyste, kartoją sovietinės propagandos teiginius. Skirtumai yra tik du. Pirma, sovietai vengė kalbėti apie žydus, nes SSRS vadovybė laikė juos abejotino lojalumo asmenimis. Antra, kaltę už žudynes priskirti visiems lietuviams būtų klaidinga ideologiškai, juk lietuvių „liaudis“ kartu su kitomis „broliškomis respublikomis“ statė komunizmą! Todėl SSRS diegė požiūrį, kad dėl „sovietinių žmonių“ žudymo kaltas lietuvių nacionalizmas.

Ketvirta. Pasak autorės, nacionalistai norėtų paversti Lietuvą „*tautiniu getu*“. Rašytoja sieja nacionalizmą su beviltišku primityvizmu, atsilikimu, provincialumu, išsilavinimo stoka, beprasmiška agresija, kvailumu ir pan. Esą nacionalistai nori Lietuvą izoliuoti nuo tos šviesos ir pažangos, kuri sklinda iš Vakarų. Užkarda nacionalistų kėslams – Europos įtaka, kone automatiškai garantuojanti visuotinę pažangą, ir buvimas Europos struktūrose.

Tai dar vienas begėdiškas melas. Istoriją išmananti rašytoja puikiai žino, kad modernią lietuvių politinę tautą ir jos kultūrą išugdė, o vėliau valstybingumą iškovoję būtent nacionalistai. Tarpukariu nepriklausoma Lietuva, kurios vyriausybė vadovavosi „*aiškiai išreikštu nacionalizmu*“, pasiekė milžiniškos pažangos švietimo, kultūros, ekonomikos ir kitose srityse. Ji niekada nebuvo „*tautinis getas*“, ir niekas nebandė jos tokia paversti, atvirkščiai – siekta perimti pažangiausią Vakarų valstybių patirtį. Sovietų okupacijos metais tautinio ir valstybinio sąmoningumo likučius išsaugojo irgi nacionalistai. Sąjūdžio, iškovojojusio Lietuvos nepriklausomybę nuo Sovietų Sąjungos, pasaulėžiūra ir programa buvo nacionalistinė, jo branduolį sudarė nacionalistai.

Kuriant „*tautinio geto*“ mitą, irgi einama seniai primintu ideologinio melo keliu, sąmoningai painiojamos, suplakamos sąvokos *tauta* ir *valstybė* kaip tautos politinės organizacijos forma. Tauta, sukūrusi nacionalinę valstybę, tampa savivaldžia politine bendruomene, gebančia atsispirti antnacionalinių – anksčiau

imperinių, dabar globalistinių – darinių ir struktūrų diktatui. Taigi, „uždarumo“ esmė yra politinis savarankiškumas, kurį propaganda mėgina pavaizduoti kaip ekonominį ir kultūrinį uždarumą, ribotumą, net visišką atsiribojimą nuo pasaulio. Tai paprasčiausias ir itin primityvus melas, nes būtent XIX a., „tautų pavasario“ epochoje, Europa buvo atviriausia, visi galėjo keliauti per ją skersai ir išilgai be jokių apribojimų ir kliūčių. Lygiai tas pats buvo ir tarpukariu – Europoje neatsirado nė vienas „*tautinis getas*“. Teigti, kad nacionalizmas diegia „*tautinio geto*“ ideologiją, yra visiškai nesusipratimas. Kodėl palaikomas ir skleidžiamas šis mitas? Tikrieji motyvai neįvardijami, tačiau akivaizdu, kad siekiama sunaikinti tautas kaip politiškai organizuotas ir suverenias bendrijas, trukdančias sklandžiai įgyvendinti globalistinius pasaulio pavergimo planus.

Panašiai melagingas yra ir visokeriopo gėrio siejimas su Europos įtaka ir integracija į ES struktūras. Senasis žemynas nėra metafizinio gėrio karalystė, iš kurios sklinda išimtinai teisingos idėjos ir įtakos. Tokios destruktuvios ideologijos kaip nacionalsocializmas, marksizmas, liberalizmas ir pastarųjų dviejų dabartinis variantas, kurį derėtų vadinti „liberalmarksizmu“, yra grynai europietiški arba vakarietiški produktai. Todėl atsigręžimas į Europą, atsivėrimas jos įtakoms, integracija į jos struktūras savaime jokio gėrio negarantuoja. Dabartinė Lietuva yra ir atsigręžusi, ir atsivėrusi, ir integruota, tačiau nebent visiškai ideologijos apakintas žmogus galėtų nematyti, koku mastu valstybė yra nustekenta ir koku greičiu ritasi į pražūtį.

Sabaliauskaitės pozicija čia ir vėl priartėja prie sovietinės propagandos. Panašiai kaip rašytoja „*tautinio geto*“ primityvizmą priešpriešina pažangai, kurią užtikrina įsitraukimas į Europos struktūras, sovietinė propaganda tariamą Nepriklausomos Lietuvos atsilikimą, primityvumą ir skurdą priešpriešindavo tam ūkio ir kultūros suklestėjimui, kuris neva atėjo, kai buvome per jėgą įtraukti „į tarybinių tautų šeimą“.

Penkta. Rašytoja nacionalizmą vadina „*pseudopatriotizmu*“, atseit jis yra dirbtinis, tariamas, netikras, o tikrasis patriotizmas, pasak jos, – tai piliečių sąmoningumas: „*Šiandienis mūsų piliečių sąmoningumas*

dažnai nuteikia labai optimistiškai ir džiugiai. Tikrai kiekvieną dieną matau socialiai atsakingų žmonių, kuriems yra ne vis tiek, ne tas pats, kaip mes gyvensime, kaip jų vaikai gyvens, kurie iš tikrųjų myli šią šalį, nori padaryti ją geresnę.

Visiškai nesvarbu, ar šie žmonės fiziškai yra Lietuvoje, ar užsienyje. Žinau labai daug emigrantų, kurie pasiryžę, jei prireiks, viską mesti ir važiuoti ginti savo šalies. Jie labai konstruktyviai dabar Lietuvai padeda savo darbais ir pinigais.

Norėdami išsiaiškinti, ko verta tokia perskyra tarp pseudopatriotizmo ir tikrojo patriotizmo, turime aptarti tris klausimus:

(a) kas yra patriotizmas?

(b) ar nacionalizmas yra patriotizmas?

(c) ar tai, ką Sabaliauskaitė vadina „*piliečių sąmoningumu*“, yra patriotizmas?

Kad apie patriotizmą galėtume kalbėti aiškiai ir tiksliai, turime įsivesti tris perskyras:

- tėviškę skirti nuo Tėvynės;
- administracinį vienetą – nuo valstybės;
- etnosą – nuo politinės tautos, t. y. tautos, kuri siekia turėti arba įgyti savo valstybę.

Aiškindamiesi patriotizmo sampratą, vartosime sąvokas *Tėvynė, valstybė, politinė tauta*. Esmine laikytina *politinės tautos* sąvoka. Tai patriotizmo esmė. Patriotizmas turi aiškiai apibrėžtą atskaitos bendriją – tai politinė tauta, gebanti sukurti savo valstybę. Kitos dvi sąvokos – *Tėvynė* ir *valstybė* – patriotizmo kontekste yra priklausomos nuo sąvokos *politinė tauta*. Valstybė patriotas supranta (pavartosime seną metaforą) kaip politinės tautos namus, o Tėvynę – kaip kraštą, kuris priklauso politinei tautai.

Patriotizmo turinį galima suprasti kaip politinės tautos ir jos namų steigimo bei tinkamo tvarkymosi tuose namuose projektą, vadintą politinės tautos projektu. Atitinkamai patriotas yra žmogus, įsipareigojęs politinės tautos projektui, o patriotizmas – įsipareigojimas vykdyti politinės tautos projektą.

Turint patriotizmo sąvokos išaiškinimą, labai paprasta atsakyti į klausimą, *ar nacionalizmas yra patriotizmas?* Akivaizdu, kad nacionalizmas, t. y. politi-

nė programa, kurios esmė – užtikrinti politinės tautos interesus nacionalinėje valstybėje, yra ne tariamas, bet pats tikriausias patriotizmas. Kiekvienas nacionalistas yra patriotas. Sabaliauskaitė, vadindama nacionalizmą „pseudopatriotizmu“, kalba netiesą.

Aiškindamiesi, ar patriotizmu laikytinas „piliečių sąmoningumas“, kurį taip aukština rašytoja, pirmiausia atkreipkime dėmesį, kad jis priešpriešinamas nacionalizmui, taigi, toks patriotizmas turėtų būti nenacionalistinis.

Ar nenacionalistinis patriotizmas apskritai egzistuoja? Norėdami atsakyti į šį klausimą, turime pasitelkti istoriją. Politinė tauta yra senesnis reiškinys už nacionalizmą. Nacionalizmas egzistuoja nuo XVIII a. antrosios pusės, o politinė tauta – nuo to laiko, kai atsirado pilietybės institutas, t. y. nuo Antikos epochos archajinio laikotarpio pabaigos. Iš istorijos žinome atėniečių, spartiečių, tēbiečių, romėnų ir kitas politines tautas; taip pat žinome persų, lidų, asirų ir kitus etnosus bei valstybes, bet ne politines tautas, nes šios šalys neturėjo pilietybės instituto.

Ikikapitalistinė visuomenė buvo luominė, ir jei tokioje visuomenėje susiklostydavo pilietybės institutas, jis apimdavo tik tam tikro luomo ar luomų asmenis, sudarančius šalies gyventojų mažumą. Atitinkamai politinę tautą sudarė tik luomas ar luomai, turintys piliečio teises. Tai turėtų būti gerai žinoma ir iš mūsų šalies pavyzdžio – pilietybės institutas LDK egzistavo nuo XVI a., piliečiai buvo tik bajorų (riterių) luomo nariai.

Kapitalizmo sąlygomis luomai praranda savo ūkinį pagrindą ir ilgainiui panaikinami, o piliečio teises įgyja visi arba beveik visi šalies gyventojai. Piliečio teises įgijusios plačiosios masės įgyja ir galimybę laikyti save politinės tautos dalimi.

Tai ne vien kiekybinis skirtumas, pasireiškiantis tuo, kad kapitalizmo sąlygomis yra daugiau asmenų, turinčių piliečio teises, todėl esama daugiau potencialių patriotų. Pasikeitimas yra kokybinis, todėl galime kalbėti apie dvi atmainas:

- patriotizmą, egzistuojantį luominės visuomenės sąlygomis;
- patriotizmą, egzistuojantį neluominės visuomenės sąlygomis.

Neluominės visuomenės sąlygomis gyvuojantis patriotizmas yra ne kas kita, o nacionalizmas. Neluominėje visuomenėje jokio kitokio patriotizmo, išskyrus nacionalizmą, nebuvo, nėra ir, nepaisant Jürgeno Habermaso ir kai kurių kitų filosofų pastangų, ko gero, nebus. Galima sakyti, kad dabartinės visuomenės sąlygomis sąvokų *patriotas* ir *nacionalistas* referantai sutampa, t. y. šiuo metu kiekvienas patriotas yra nacionalistas ir atvirkščiai.

Remiantis tuo, kad šiuolaikinei visuomenei kitoks patriotizmas, išskyrus nacionalistinį, nebūdingas, darytina išvada, kad Sabaliauskaitės propaguojamas nenacionalistinis „piliečių sąmoningumas“ nėra patriotizmas. Bet kas tada yra tasai „piliečių sąmoningumas“, kurį rašytoja priešpriešina nacionalizmui?

Nors apie šią nacionalizmo alternatyvą autorė pasako nedaug, bet keletas bruožų leidžia vienareikšmiškai nustatyti, kokią koncepciją ji turi omenyje. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys, kad Sabaliauskaitė kalba apie „piliečius“, „žmones“, „visuomenę“, bet niekur nemini politinės tautos. Tai labai svarbu, nes politinė tauta yra politikos subjektas, o „piliečiai“, „žmonės“ ar „visuomenė“ nėra ir negali būti politikos subjektas. Pristatydama nenacionalistinį patriotizmą, rašytoja kalba apie šalies gerovę, pagalbą darbais ir pinigais. Rūpinimasis gerove, pagalba šaliai yra nepolitinė veikla, kurią galima lygiai taip pat vykdyti ir tuo atveju, jei Lietuva yra nepriklausoma valstybė, ir tuo atveju, jeigu ji yra kokios nors imperijos provincija. Pilietiškumą sieti su socialiniu atsakingumu yra apskritai nesusipratimas, nes pilietiškumas – ne socialinė, o politinė kategorija, nusakanti asmens santykį ne su visuomene, bet su valstybe. Pilietiškumo esmė – su kokia politine bendruomene, t. y. valstybe, tapatinamasi. O vadinamasis socialinis pilietiškumas arba pilietinis aktyvumas yra tik vienas iš politinio pilietiškumo arba angažavimosi valstybei bruožų ir parodo tokio angažavimosi laipsnį. Lietuvių „pilietiškumą“ skatino ir kraštą okupavę sovietai, todėl „sąmoningiausi“ ir „pilietiškiausi“ asmenys *de facto* buvo lojaliausi ir uoliausi okupantų tarnai.

Galima įžvelgti ir komišką Sabaliauskaitės pasisakymo atspalvį – emigrantų paramą savo giminiams

pinigais ji kažkodėl laiko pagalba Lietuvai ir patriotizmo išraiška. Keista, negi rašytoja nesupranta, kad remti pinigais tėvus, gaunančius mažą pensiją, ir remti Lietuvą – tai du visiškai skirtingi dalykai? Koks didelis ir principinis yra šis skirtumas, geriau suvoksime, vėl prisiminę sovietmetį, kai dalis išeivių siuntiniais ir pinigais rėmė okupuotame krašte gyvenančius artimuosius. Bet ši naudinga ir savaime suprantama parama buvo laikoma tuo, kas ji iš tikrųjų yra, – būtent asmenine pagalba privatiems asmenims, palengvinančia jų buitį, bet ne tarnystę visam pavergtam kraštui. Beje, pasak autorės, visai nesvarbu, ar žmonės, kuriems būdingas „*piliėtinis sąmoningumas*“, gyvena Lietuvoje, ar užsienyje. Bet skirtumas vis dėlto milžiniškas, nes, nuolatos gyvenant užsienyje, nuosekliai dalyvauti valstybės gyvenime ir atlikti piliečio pareigas yra neįmanoma.

Šie trys bruožai aiškiai rodo, kad Sabaliauskaitės iškeliamas „*piliėčių sąmoningumas*“ yra ne kas kita, o „tikruoju“ vadinamo patriotizmo koncepcija, gerai pažįstama iš tokių tekstų kaip Leonido Donskio „Atsisakyti XIX a. pasaulėvaizdžio“,² Andriaus Kubiliaus „Apie tikrąją lietuvišką patriotizmą“,³ iš konservatorių-liberalų vyriausybės dokumentų – 2011 m. programos „Globali Lietuva“⁴ ir 2012 m. Valstybės pažangos strategijos „Lietuva 2030“.⁵

Politologas Vytautas Sinica išsamiai išanalizavo šią koncepciją ir atskleidė sovietines jos ištakas, vadindamas tai „*gerovės patriotizmu*“.⁶

Šešta. Anot rašytojos, nacionalizmas kelia didžiulį pavojų, kurį rodantys ženklai gerai matomi jau dabar. Sabaliauskaitė gąsdina: „*Mes galime peržengti tam tikras ribas, raudonas linijas, po kurių nebus kelio atgal.*“ Kas tos raudonos linijos, paaiškėja iš tokių jos žodžių: „*Turėsime 1930 m. Europą su fašizmu ir viskuo kitu.*“

Jau rašiau, kad nacionalizmą tapatinti su fašizmu ir nacionalsocializmu nėra jokio pagrindo. Vis dėlto mintį apie nacionalizmo pavojų ir jį rodančius ženklus reikėtų aptarti atskirai, nes nacionalizmas, net jei nekelia grėsmės, kad atgims fašizmas ir nacionalsocializmas, vis dėlto gali būti pavojingas kokiais nors kitais atžvilgiais.

Vienas iš Sabaliauskaitės išvengtų grėsmingų ženklų, rodančių fašizmo artėjimą, yra nacionalistų po-

linkis aiškintis, kas yra lietuvis, ir nepalankus santuokų su užsieniečiais vertinimas:

„*Kas tas lietuvis? Jeigu žmogaus mama lenkė, jis jau ne lietuvis? Jeigu moteris yra ištėkėjusi, sudariusi santuoką su užsieniečiu, tai mes ją, kaip Eglę Žalčių karalienę, kartais užkaposime? Ją ir jos šeimą, vyrą? Apie ką mes kalbame?*“

Antras ženklas, įspėjantis apie būsimą „*raudonų linijų*“ peržengimą, esąs nacionalistų nenoras leisti, kad moteriškės, ištėkėjusios už užsieniečių, dokumentuose turėtų pavardes su „w“, „x“ ir „q“ raidėmis:

„*Pasižiūrėkite, kiek tūkstančių žmonių yra sukūrę mišrias santuokas su europiečiais. Ar galima neleisti jiems rašyti tų trijų raidžių savo varduose ir pavardėse?*“

Kokios čia žmogaus teisės, jeigu jis neturi teisės į savo paties vardą ir pavardę? Juo labiau kad tos raidės – „w“, „x“ ir „q“ – istoriškai yra mūsų savastis. Jos buvo mūsų lotyniškuose, lenkiškuose raštuose. Galų gale, „w“ ir Kristijono Donelaičio, ir Martyno Mažvydo raštuose mirga nuo pat mūsų XV–XVII a. Iš ko mes darome problemą?“

Trečias ženklas – esą nacionalistai reikalauja atimti paramą iš kūrėjų, jeigu jų kūrinuose nėra nieko lietuviško, ketina remti tik menininkus, kuriančius tautinę kultūrą:

„*Ką reiškia sakiniai, kuriuos matome įrašytus partijų programose? Bus remiama tik nacionalinio turinio kultūra. Tai reiškia, kad turime visiškai ideologizuotą požiūrį į kultūrą. Vadinasi, jei dainininkas dainuoja Giuseppe Verdi kūrinius, kuriuose nėra nieko lietuviško ir nacionalinio, tai jis nebeturės teisės į valstybės paramą ir palaikymą, nepaisant to, kad jis garsina Lietuvą visame pasaulyje, nepaisant to, kad tai žmogus, kuris kuria pasaulinio masto conceptualų meną arba literatūrą, kuri nėra prikišamai apkaišiota gintarais ir trispalvėmis vėliavėlėmis. Tai pats baisiausias regresas, koks gali atsitikti.*“

Ketvirtas ženklas yra chuliganiški išpuoliai, kurių Didžiojoje Britanijoje pagausėjo po referendumo dėl pasitraukimo iš ES:

„*Ūmai visos tamsios „budulijų“ masės, kurių ten pilna, pajuto ir galbūt klaidingai interpretavo, kad 52 proc. mąsto panašiai kaip jie. Neva, dabar tai priimtina ir dėl to jie*

gali prieiti prie musulmonės ir nuo galvos nutraukti hidžabą, gali lenkus išvadinti parazitais ir t. t. Viskas, racionalios, sąmoningos kategorijos neveikia. Tai šlykštu, baisu.“

Penktas ženklas esąs nacionalistų kėsmai intelektualams užtrenkti duris į Europą:

„Pasaulis atsidarė, mes galime keliauti, integruotis, turime draugų visame pasaulyje. Save matome kaip normalius europiečius, Europos piliečius. Negi mes leisime, kad būtų kaip Britanijoje – seniai ir „buduliai“ nubalsuotų už nacionalizmą ir užtrenktų mums duris? Lietuvoje turėsimė tą pačią problemą. Turime neleisti, kad tai įvyktų.“

Nepanašu, kad šie rašytojos nurodyti ženklai reikėtų kažkokią baisią perspektyvą. Tiesą sakant, apskritai sunku tuos ženklus traktuoti rimtai. Autorė linkusi smarkiai sutirštinti spalvas, prisigalvoti nebūtų dalykų. Juk tikrai būtų sunku rasti žmonių, griežtai priešiška žiūrinių į santuokas su užsieniečiais ar yra nusistačiusių prieš asmenis, kurių kilmė nėra „grynai“ lietuviška. Nesama ir partijų, kurios siektų remti vien tautinę kultūrą, „prikišamai apkaišiotą gintarais ir trispalvėmis“. Niekas nepuoselėja planų Europą mylinčius intelektualus uždaryti varganoje Tėvynėje, neleidžiant jiems lankytis paryžiuose ir londonuose.

Atkreiptinas dėmesys į vieną dabartinio vakarietiško kosmopolitinio „auklėjimo“ panašumą su sovietiniu internacionaliniu: siekiant skatinti tautų maišymąsi ir būsimąjį susiliejamą ateities betautėje pilietinėje pasaulio visuomenėje, reklamuojamos mišrios santuokos, o sovietų propaganda, planavusi tautų išnykimą būsimoje betautėje komunistinėje pasaulio visuomenėje, mėgdavo kaip sektingą pavyzdį ir idealą aprašinėti „internacionalines sovietines šeimas“.

Kitais atvejais autorė daro nemažai rimtų argumentacijos klaidų. Pavyzdžiui, klausimas dėl raidžių „w“, „x“ ir „q“ rašymo pasuose, kituose dokumentuose niekaip nesusijęs su žmogaus teisėmis, o „*teisė į savo paties vardą ir pavardę*“ išvis neegzistuoja. Tuo gali įsitikinti ir pati rašytoja, gyvenanti Londone, jei pabandys šią teisę realizuoti, reikalaudama kokio nors britiško dokumento, kuriame jos pavardė būtų rašoma su raide „ē“. Jeigu pavardės užrašymo būdas iš tikrųjų prilygsta „*teisei į savo paties vardą ir pavardę*“, tai ši teisė masiškai pažeidi-

dinėjama visame Vakarų pasaulyje – atrodo, nėra šalies, kurioje, pavyzdžiui, kinų vardai būtų rašomi hieroglifais, o arabų, indų ar korėjiečių – nelotyniškais rašmenimis. Argumentai prieš raidžių „w“, „x“ ir „q“ rašymą pasuose ir dokumentuose buvo išsamiai ir daug kartų aptarti viešojoje erdvėje, tačiau Sabaliauskaitė kažkodėl neranda reikalo jų prisiminti. Toks „užmaršumas“ vertintinas kaip intelektualinis nesąžiningumas.

Didžiausią įspūdį galėtų padaryti nuoroda į pagausėjusius chuliganiškus išpuolius Didžiojoje Britanijoje. Tačiau sieti juos su nacionalizmu nėra pagrindo, nes jų pobūdis buitinis, o ne politinis. Tautinės politinės britų organizacijos smurto prieš imigrantus nelaiko programiniu savo tikslu ir jo neskatina. O trintis tarp vietinių gyventojų ir gausių svetimšalių atvykėlių, kurie į vietinę bendruomenę nesiintegruoja arba integruojasi paviršutiniškai, yra visiškai dėsningas reiškinys, kuris atsiranda, esant bet kokiam politiniam ir pasaulėžiūriniam kontekstui. Užtenka prisiminti, kad sovietmečiu lietuviai irgi ne pačiais švelniausiais epitetais apibūdindavo bastūnus iš „plačiosios tėvynės“. O dėl britų ir imigrantų dabartinės trinties, dėl buitinio chuliganizmo reikėtų kaltinti ne nacionalizmą, o ankstesnes britų vyriausybes ir globalistinę jų politiką, dėl kurios Didžiojoje Britanijoje gausu menkai integruotų ar net visai neintegruotų imigrantų.

Rašytojos polinkis visur išvelgti ženklus, liudijantčius nacionalizmo baisių pavojų, labai primena sovietmečio propagandistų laikyseną. Šiems bet kokia tautinės dvasios apraiška, net neturinti jokios politinės potekstės, reiškė pavojų komunistinei ideologijai ir sovietiniam režimui, todėl tokias apraiškas jie uoliai persekiavo. ■

¹ http://www.lrt.lt/naujienos/kalba_vilnius/32/153385#wowzaplaystart=0&wowzaplayduration=3584000

² <http://iq.lt/komentarai/atsakyti-xix-a-pasaulevaizdzio>

³ <http://www.delfi.lt/news/ringas/politics/a-kubilius-apie-tikraji-lietuviska-patriotizma.d?id=63889844>

⁴ <http://urm.lt/default/lt/globali-lietuva>

⁵ <https://www.lietuva2030.lt/lt/>

⁶ <http://www.propatria.lt/2015/12/vytautas-sinica-geroves-patriotizmas.html>

Adam ZAGAJEWSKI*

ĮKARŠČIO GYNIMAS

Iš Lvovo į Glivices, iš Glivicių į Krokuvą, iš Krokuvos į Berlyną (dvejiems metams), paskui ilgam į Paryžių, iš ten kasmet keturiems mėnesiams į Hius-toną, o tada atgal į Krokuvą. Pirmoji kelionė buvo priverstinė, nulemta tarptautinių sutarčių, kuriomis baigėsi Antrasis pasaulinis karas, antroji susijusi su išsilavinimo troškimu (anuomet lenkų jaunimas galvojo, kad gerą išsilavinimą, jeigu jo sieki, galima gauti senojoje Krokuvoje). Į trečiąją kelionę pastūmėjo smalsumas pažinti kitokį – vakarietišką pasaulį. Į ketvirtąją – tai, ką taktiškai vadinau „asmeninėmis priežastimis“. O ryžtis penktajai (į Hius-toną) – tiek noras pamatyti Ameriką, tiek ir tai, ką apdairiai vadinau finansine būtinybe.

Lvove, kuris daugiau kaip šimtą metų buvo Galicijos, Habsburgų imperijos srities, sostinė, Vakarų Europos kultūros įtaka susipynė su Rytų atspindžiais (tiesa, Rytų čia buvo mažiau negu Vilniuje ar net Varšuvoje). Glivicės – provincialus prūsiškas įgulos miestas, kurio istorija siekia viduramžius ir kurį po Antrojo pasaulinio karo trys senoliai priskyrė Lenkijai. Mokykloje mokiausi rusų ir lotynų kalbų, privačiai – anglų ir vokiečių. Tai, kad mano šeima per prievartą turėjo iš Lvovo persikraustyti į Glivices,

nulėmė didesni pokyčiai. Mano kraštas, 1945-aisiais paradoksaliai prijungtas prie Rytų imperijos, tuo pat metu persistūmė į Vakarus, žinoma, tos slinkties vaisiai sunoko gerokai vėliau.

Senelis buvo dvikalbis, nes jį augino anksti mirusios motinos vokiška šeima, bet per hitlerinę okupaciją jam nė į galvą neatėjo prašyti *Volksdeutsch* statuso. Jaunystėje jis vokiškai parašė ir apgynė Albrechtui von Halleriui skirtą doktoratą, kuris amžiaus pradžioje buvo išleistas Štrasburge.

Krokuvoje jaučiau atspindžius to, kas geriausia lenkų tradicijoje, – tolimus renesanso atsiminimus, išlikusius architektūroje ir muziejų eksponatuose, XIX a. inteligentijos liberalizmą, tarpukario dvidešimtmečio energiją, besiformuojančios demokratinės opozicijos įtaką.

Devintojo dešimtmečio pradžioje Berlynas (Vakarų) man pasirodė labai keista senosios prūsų sostinės ir lengvabūdiško miesto sintezė, ten žavėtasi Manhatanu ir avangardu (kartais net atrodavo, kad kai kuriems vietiniams intelektualams ir menininkams siena – tai tik dar vienas Marcelio Duchamp'o išradimas). Paryžiuje gal ir nesutikau išskirtinių protų, didžiųjų prancūzų civilizacijos tęsėjų – atvažiauvau pernelyg vėlai, užtat visu grožiu atsiskleidė europietiška metropolija, viena iš nedaugelio žinojusi amžinosios jaunystės paslaptį (net

* Adamas Zagajewski 2016 m. apdovanotas Jeano Améry prizų, skiriamu geriausiems Europos eseistams

barono Haussmanno barbariškumas nenutraukė šio miesto gyvybės siūlo). Ir pagaliau to neilgo sąrašo gale pažinau Hiustoną, plytintį lygumoje, miestą be istorijos, tačiau su amžinai žaliuojančiais ąžuolais, kompiuteriais, greitkeliais ir nafta, su puikiomis bibliotekomis ir nuostabia filharmonija.

Po kurio laiko supratau, kad net iš karo katastrofos, gimtojo miesto netekties ir vėlesnių klajonių galiu turėti šios tokios naudos, aišku, su sąlyga, kad nebūsiu pernelyg tingus, gerai išmoksiu besikeičiančių savo adresų kalbas, kad pažinčiau tų kraštų literatūrą. Todėl dabar jaučiuosi taip tarsi keliaučiau nedideliu povandeniniu laivu, kuriame ne vienas, bet keturi periskopai. Pirmasis, pagrindinis, rodo gimtąją tradiciją. Antrasis atsiveria į vokiečių literatūrą, poeziją, kuri kadaise buvo apimta begalybės troškimo. Trečiasis rodo prancūzų kultūros peizažą, atveriantį įžvalgų jos protą ir jansenišką moralę. Ketvirtasis skirtas pažinti Shakespeare'ui, Keatsui, Robertui Lowellui – konkrečių dalykų, jausmų ir pokalbių literatūrai.

*

Kadaise rugpjūtį, kai Europa intensyviai ilsėjosi, dvi savaites praleidau vienoje iš gražiausių Europos vietų – Kjantyje, kuris yra Toskanos dalis. Vieno labai prabangaus dvaro (XI a. vienuolynas, kuriame jau kelis šimtus metų nėra vienuolių, perstatytas į rūmus su nuostabiu sodu) kieme vyko kamerinės muzikos koncertas. Publika susirinko ypatinga su nedidelėmis išimtimis (viena iš tokių neabejotinai buvo rašantysis šiuos žodžius) – tie žmonės labai turtingi, kitų dvarų, vilų savininkai. Draugija tarptautinė, daug anglų (tarp jų ir keletas damų, kurios nežinia kodėl nutarė elgtis taip, kad savo anglišumą paversėtų karikatūra), keletas amerikiečių ir, žinoma, italai. Kitaip tariant, dauguma buvo to puikaus dvaro savininkės kaimynai. Kai kurie iš jų Toskanoje tik vasaroja, kiti čia gyvena ištisus metus. Koncertas prasiėjo vienu iš ankstyvųjų Mozarto kvartetų, keturios jaunos moterys grojo puikiai, bet plojimai buvo gana

skysti. Mane tai šiek tiek suerzino ir būtent tą akimirką pagalvojau, kad reikia ginti įkarštį. Kodėl toji turtinga publika tinkamai neįvertino puikaus Mozarto atlikimo? Gal turtas lemia, kad esame mažiau linkę žavėtis? Kodėl su įkarščiu atliktas Mozartas nebuvo lygiai taip pat karštai sutiktas publikos?

Tuo metu skaičiau vieną iš atostogoms pasiimtų knygų – Thomo Manno esė, be kitų, ir apybraižą, kurią, pavadintą „Freudas ir ateitis“, jis parašė (ir perskaitė kaip paskaitą) ketvirtajame dešimtmetyje. Kas galėtų sieti turtingos minios vasarosilgtę reakciją į koncertą ir Manno esė? Gal tai, kad ir Mannas, kuris ketvirtajame dešimtmetyje, rašydamas „Juozapą ir jo brolius“, ieškojo savo intelektualinės orientacijos, dėsto gana vasarosiltį, ironišką požiūrį. Manno motyvai, aišku, neturėjo nieko bendra su persisotinusios popietinio koncerto klausytojų minios nusiteikimu. Toje esė pagrindinę Freudą intenciją Mannas atskleidžia kaip nuostatą, truputį primenančią išminuotojo darbą minų lauke, – prieš akis didelio galingumo sprogmenys. Senuosiuose mituose slypi dideli pavojai, jie yra minos, kurias reikia nukenksminti. Žinoma, šiandien Manno esė derėtų skaityti iš istorinės perspektyvos, neužmirštant konteksto. „Budenbrukų“ autorius fašizmą ir nacizmą interpretavo kaip grįžimą prie mitologijos pasaulio energijos, prie archajiškame mite slypinčio smurto griaunamosios jėgos. Tą galingą teroro bangą rašytojas bandė atremti švelnia humanistine ironija, kuri irgi remiasi mitu, tačiau kitaip – kad jis žadintų gyvenimą, užuot vertęs griebtis prievartos. Tai ne beginklė, ne „kabinetinė“, nevysiškai abstrakti ironija.

Ar Thomas Mannas laimėjo? Truputį panašus tonas šiandien skamba ir labai šiuolaikiškuose, postmoderniuose sluoksniuose. Tiesa, čia ironijos prasmė visai kitokia – tai jau nėra ginklas prieš primityvią, barbarišką, pačiame Europos viduryje triumfuojančią sistemą, greičiau išreiškiamas nusivylimas utopiniais lūkesčiais. Pažiūrų, siekusių tradicinę religinių įsitikinimų metafiziką pakeisti eschatologinėmis politinėmis teorijomis, erozija ir kompromitacija sukėlė ideologinę krizę. Ironiją kaip žūtibūtinę ginties nuo

barbarizmo ginklą naudojo daugelis Rytų Europos poetų, tačiau tada tai buvo komunizmo barbarizmas su besiele biurokratija (šiandien jo nelikę). Bet argi neokapitalizmas nėra ironijos meistras?

Vis dėlto laimėjo ne Thomas Mannas, nugalėjo kitokia ironija, šiaip ar taip, dabarties gamtovaizdis labai ironiškas ir skeptiškas, visi keturi periskopai rodo labai panašų vaizdą, gal tik mano tėvynėje dar tebesigina paskutiniai kategoriškesnio požiūrio bastionai.

Pasitelkdami ironiją, vieni autoriai pliekia vartotojų visuomenę, kiti vis dar kaunasi su religija, treči į šuns dienas deda buržuaziją... Kai kada ironija išreiškia pasiklydimą pliuralistiniame pasaulyje. O kartais ja tiesiog dangstomas minčių skurdas. Išties, jei nežinai, ką daryti, – geriausia griebtis ironijos. Paskui žiūrėsim, kas iš to išeis...

Kadaise (1959) ironiją liaupsino Leszekas Kołakowski, parašęs anuomet garsią esė „Šventikas ir juokdarys“. Toji esė išties buvo žinoma ne tik siauram akademiniam sluoksniui. Ją daug kas godžiai studijavo Varšuvoje ir Prahoje, Sofijoje ir Maskvoje, ko gero, net Vakarų Berlyne. Puikus, gilus tekstas atvėrė kitokią perspektyvą. Priminė, kad teologinės tradicijos, nors įvilktos į labai šiuolaikišką rūbą, yra visur. Kaip priešpriešą hieratiško šventiko dogmoms – kiekvienas inteligentiškesnis žmogus žinojo, kad čia slypi arši stalinizmo kritika, – jis iškėlė greitą, permainingą tarsi Protėjas juokdarį, kuris tyčiojasi iš sustabarėjusios, doktrinomis paremtos civilizacijos. Tas tekstas buvo originalus įnašas į esminę komunizmo kritiką, kilęs iš to meto nuotaikų. Net ir šiandien skaitomas, jis skleidžia stulbinančią argumentacijos jėgą ir gaivą. Jame girdėti tų nesuskaičiuojamų, labai įkvėptų, komiškų studentiškų kabetų aidas. Gdanske, Krokuvoje, Varšuvoje (turbūt ir kituose Maskvos užkariautos Europos miestuose) buvo kuriamas linksmas antisovietinis humoras. Poezijoje (pavyzdžiui, Wislawos Szymborskos, kurios to meto eiles reikėtų skaityti kartu su programine Kołakowskio esė) irgi skamba „juokdario“ ontologijai artimi tonai.

Kołakowski ilgainiui nutolo nuo savo manifesto – jo evoliucija rodo vis augantį žavėjimąsi teologiniais klausimais (kuriais, tiesą sakant, jis domėjosi visada). Puikus filosofijos „technikas“, aptaręs „Pagrindines marksizmo sroves“, nesiliovė asimptomiškai artėti prie tikėjimo, lyg norėtų pasakyti (bet niekada tiesiai nepasakys, nes nėra poetas), kad negalima būti juokdariu visą laiką, nes jo, nuolatos užkabinejančio galingus priešininkus, reikšmė polemikos kontekste galiausiai sumenksta.

Daug vėlesnėje esė „Šventumo kerštas pasaulietinei kultūrai“ Kołakowski rašė: „*Kultūra, praradusi sacrum prasmę, visai netenka prasmės.*“

Šventikas gali apsieiti ir be juokdario, kurio juk nesutiksi dykumoje ar nuošalioje miško trobelėje. Bet mūsų epochai, tam amžinam istorijos kūdikiui – *puer aeternus*, labai patinka erzinti. Ne be reikalo literatūros profesoriai ypač pamėgo Bachtino išvadą, kad karnavalas – tai maištas prieš hierarchiją.

Ortega y Gassetas veikalo „Meno dehumanizacija“ skyriuje, iškalbingai pavadintame „Pasmerkti ironijai“, nurodo, koks ironiškas XX a. avangardinės kultūros pobūdis, kaip gaivališkai ji priešinasi patosui, pompastikai: „*Neišvengiama ironijos dozė [...] prisotina šiuolaikinį meną monotonijos, kuri net ir kantriausiams gali įvaryti neviltį.*“

Užsibuvus ironijos ir abejonių pasaulyje, imama trokšti kitokio, maistingesnio peno. Gali atsitikti, kad norėsis Platono „Puotoje“ vėl perskaityti klasikinę Diotimos kalbą apie vertikalią meilės kelionę. Bet gali atsitikti ir taip, kad amerikiečių studentė, apie tai pirmąkart išgirdusi per paskaitas, apkaltins Platoną: *he's such a sexist* (koks seksistas). Dar kitas studentas, komentuodamas Hölderlino elegijos „Duona ir vynas“ pirmąją strofą, galbūt apgailestaus, kad šiandien didmiesčiuose jau nebūna nei tikros tamsos, nei tikrų sutemų, nes niekada negęsta žibintai, kompiuteriai, reklamų šviesos, lyg būtų vengiama pastebėti tai, kas iš tikrųjų svarbu, – tą perėjimą nuo dienos šurmulio prie meditacijos, kurią siūlo naktis, ta „svetimšalė“.

Susidaro įspūdis, kad šiems laikams patinka tik vienas amžinos, niekada nesibaigiančios kelionės

etapas. Tą geriausiai nusako iš Platono pasiskolin-ta sąvoka *metaxu*, „tarpinis“ buvimas – tarp mūsų žemės, konkrečios, materialios, mums gerai pažįsta-mos, bent jau taip manome, aplinkos ir transcenden-cijos paslapties. *Metaxu* apibrėžia padėtį žmogaus kaip būtybės, beviltiškai įstrigusios „pusiaukelėje“. Ir Simone Weil, ir Ericas Voegelinas, mąstytojai, ne-kentę totalitarizmo, kiekvienas savaip vartojo Plato-no *metaxu* kategoriją. Voegelinas net pavertė ją vie-nu iš esminių savo antropologijos sandų.

Tačiau nuolatinis sąlytis su transcendencija ne-įmanomas, mes niekada nepažinsime jos esmės. Diotima teisingai ragina siekti grožio, aukštesnių dalykų, bet niekas niekada neapsigyvens Alpių vir-šūnėse, neišsksleis ten palapinės ilgesniam laikui, nepasistatys namo amžinuosiuose sniegynuose. Kasdien teks nusileisti žemyn, bent jau tam, kad už-migtume. O naktis turi du veidus – ji yra ir „sve-timšalė“, kviečianti medituoti, ir abejingoji, radika-liai nuslopinanti ekstazę, nes ateina miego metas. Visada sugrįžtame į kasdienybę – patyrę epifaniją ar parašę eilėraštį einame į virtuvę, svarstydami, ką suvalgius pietums, atplėšiamo voką, iš kurio iškrinta sąskaitą už telefoną... Nepaliaujamai sukamės tarp įkvėptojo Platono ir žemiškojo Aristotelio... Laimė, kad taip yra, nes priešingu atveju ten, aukštybėse, mus apimtų pamišimas, o nusileidusius žemyn ka-muotų nuobodulys.

Visada esame „tarp“, nuolatos judame ir visa-da tam tikru atžvilgiu išduodame kurią nors pusę. Paskendę kasdienybėje, kaustomi banalios praktiš-ko gyvenimo rutinos, užmirštame transcendenciją. Eidami dieviškumo link, apleidžiamo paprastumą ir konkretybę, nusišukame nuo to akmens, kuriam Zbigniewas Herbertas skyrė gražų eilėraštį, tapusį akmeninės, ramios, suverenios būties himnu.

Ryšiai tarp to, kas aukšta, ir to, kas žema, labai su-dėtingi. Pažvelkime į kurį nors Chardino paveikslą, įsižiūrėkime kad ir į puikų jo „Natiurmortą su sly-vomis“, priklausantį Niujorko *Frick Collection*. At-rodytų, jame pavaizduota tik storo stiklo stiklinė, spindinti emaliuota lėkštė, pūstašonis butelis. Bet

juk išmokome mylėti paskirus, konkrečius daiktus. Už ką? Už tai, kad jie yra, be to, yra viskam abejingi, taigi, nepaperkami. Išmokome vertinti daiktišku-mą, ištikimybę aprašymui, ataskaitų tikrumui, nes gyvenome laikais, kai klestėjo melas, ypač Vidurio Europoje.

Metaxu reiškia daugiau negu vien būseną, klai-džiojant tarp žemės ir dangaus. Ši kategorija – tai ir esminis, beje, dviprasmis perspėjimas tiems, kurie bando mąstyti ir rašyti. Kadangi negalime sustingti nei danguje, nei žemėje, turime budriai stebėti save ir saugotis retorikos, būdingos kai kurioms pamal-dumo būsenoms (jei esame iš tų, kurie veržiasi į aukštybes). Kartais netgi atrodo, kad religingumas suteikia nepakeliamai didelį pasitikėjimą savimi, o grynai psichologiniu ir lingvistiniu atžvilgiu lemia tą pernelyg pakilų kunigų žargoną, kartais girdimą šventyklose. Tačiau perdėti vis dėlto nederėtų. Štai kaip tokius kaltinimus komentuoja poetė ir vaizduo-tės filosofė Kathleen Raine autobiografinėje knygoje „Nežinoma žemė“: „Šiuolaikinis įprotis privertė dar radikaliau atmesti normą, diktuojančią, ką derėtų pasakyti, o ką – nutylėti. Esą prisipažinimas, kad puoselėjame niekingas, žemas mintis ar netinkamai elgiamės, yra „nuoširdesnis“, taigi, tikresnis negu išti-kimybė toms įžvalgoms, kurios įmanomos tik peržen-gus savąjį „aš“. Iškilų, gražių dalykų siekimas verti-namas kaip veidmainiškas savęs aukštinimas...“

Bet juk teisus ir Benedetto Croce, kuris 1933-iai-siais Oksforde skaitydamas paskaitą „Poezijos gyny-ba“, taip apibūdino kritikus: „...jie apdovanoti keistu atsparumu, kuris leidžia visą gyvenimą dirbti su po-ezijos tomiais, rašyti pastabas, diskutuoti dėl įvairių interpretacijų, tirti šaltinius, ieškoti biografinių žinių, išvengiant pagundos patiems užsidegti poetine ugne-le.“ O apie šventikus sakė: „...potraukį religijai jaučia ir didūs protai, ir paprasti žmonės, tik ne tie, kurie darbuojasi su šventaisiais indais, ne kunigai ir zakris-tijonai, abejingai, kartais net nepagarbiai atliekantys apeigas“ (bet ne visi!).

Kita vertus, lengvai galima „suakmenėti“, paveik-tiems ironijos ir vulgarios kasdienybės, mano galva,

būtent tai, o ne kunigų išpuikimas (nebent kalbėtume apie religinius fundamentalistus) yra tikrasis pavojus šiuo istoriniu momentu. Be to, įkarštis ir ironija nėra simetriškai lygiaverčiai, nors gal nesu neutralus stebėtojas. Būtent įkarštis yra pirminė literatūrinių konstrukcijų statybinė medžiaga. Žinoma, ironija būtina, bet ji ateina vėliau. Ši „amžina korektorė“, kaip ją pavadino Norvidas, labiau primena langus ir duris, be kurių statiniai virstų solidžiais paminklais, o ne gyvenamosiomis erdvėmis. Ironija sienose atveria labai naudingas angas, bet jeigu nebūtų sienų, jai tektų pramušti skyles tuštumoje.

Išmokome vertinti daiktus už tai, kad šie egzistuoja. Pašėlusią ideologiją, utopijos nonsensų eroje daiktai išliko užsispyrusiai orūs. Išmokome vertinti daiktus dar ir todėl, kad viskas, kas su jais susiję, yra išraiškinga, apibrėžta, ryšku. Čia nebūna jokios miglos, jokio patoso, jokių perlenkimų. O juk net ir Diotima iš Platono „Puotos“ įsijautusi gali prabilti tokiais perdėtai pakiliais žodžiais, kad mums bus dėl jos gėda. Teologai irgi noriai palieka blaivaus požiūrio krantus, teritorijas, kuriose dar galėtume juos lydėti. Ar poetai romantikai nenuėjo pernelyg toli?

Studentas ar studentė, kai bando sumenkinti Diotimos kalbos ar pirmosios „Duonos ir vyno“ strofos prasmę, iš tikrųjų ginasi nuo patoso, lyg bijotų patirti naikinančią ekstazės jėgą. Į tai stumia ironiškas sufleris, skeptiškos mūsų epochos balsas. Tačiau juk būtent šitaip tą nuostabų, archajišką, bet visada aktualų *va et vient* tarp begalybės ir baigtinumo, tarp blaivaus empiriškumo ir svaiginimosi tuo, kas nematoma, tarp konkretaus gyvenimo ir abstraktaus dieviškumo žemojoje fazėje įkalina ne tik studentai, bet ir dauguma tų, kurie pasisako spaudoje, internete, yra dvasiniai (gal labiau psichiniai), kultūriniai vedliai, ortodoksiškų pažiūrų teisuoliai (*biens pensants*).

Netikrumas nėra įkarščio priešybė. Jei gyvenime nuolatos išlaikydami *metaxu* įtampą, netikrumas (kuris nėra dvejonė!) niekada nebūtų svetimkūnis, nes buvimas čia ir tikėjimas negali tapti absoliučia nuolatinio poveikio priemone, nors iš

visų jėgų to geistume. Ironija išsklaido netikrumą. Kai kieno nors mąstyme ironija užima pagrindinę vietą, ji tampa gana perversiška tikrumo atmaina. Be abejo, galima rasti dešimtis įvairių ironijos panaudojimo būdų, tarkime, man gerai žinomoje Zbigniewo Herberto poezijoje ironija dažniausiai skirta asmeniui, kuris išsako savo vertinimą, ieško tiesos ar teisės (graikų *Nomos*), neretai įgaudama autoironijos pavidalą – tiesos ieškotojas skeptiškai žvelgia į patį save („bet saugokis nereikalingo išdidumo / ir veidrody stebėk savo juokdarišką veidą“), o ne į tiesą ar teisę, kaip neretai būna kūriniuose šiuolaikinių autorių, kurie nelinkę abejoti savimi, bet mielai išjuokia visus kitus.

Nereikėtų pamiršti ir to, kad sunkiais laikais ieškoti „grožio“ neretai paskatina nešvari sąžinė ir moralės požiūriu įtartina padėtis. „*Degantis Paryžius – tai bent reginys!*“ – taip Winfriedas Georgas Sebaldas išjuokia kapitono Ernsto Jüngerio žavėjimąsi Paryžiaus gaisrais. Kitoje tos pačios labai rūšios esė „Laisvės vyšnios“ vietoje Sebaldas rašo: „*Knygoje „Anderscho autobiografija“ kalbama apie šventadieninius, sekmdieninius pabėgimus į estetiką, padėjusius autoriui švelnioje Tiepolo žydrynėje vėl atrasti savo prarastą sielą.*“

Pabėgimas į estetiką! Nesu įsigilinęs į rašytojo Alfredo Anderscho, jaunystėje sudariusio sandėrį su Trečiuoju Reichu, kūrybą, bet manau, kad Sebaldas čia gali būti teisingas (neabejotinai taip galima vertinti ir dalį Jüngerio kūrybos, žinoma, ne visą). Beje, Sebaldas nepateikė kito simptominio Anderscho sakinio: „*Mano atsakas totalitarinei valstybei buvo totalinė introversija.*“

Kiekvienas, svarstantis apie šiandieninę literatūros būklę, turėtų suvokti, kad vienas iš takelių, vedančių į platonišką kalną, yra veidmainystė. Tačiau tuo pat metu negalima nematyti, kad kiti keliai yra arba galėtų būti be jos. Veidmainystė, kuria Sebaldas kaltina Anderschą, yra negalavimas, paplitęs, ko gero, tik totalitarinėse sistemose, taigi, labai ypatingas reiškinys, visai nežinomas australams ir eskimams ar prieš tai minėtai britų poetei Kathleen

Raine. Gal nieko apie veidmainystę nežinos ir nūdienos jaunoji karta. Grožis totalitarizmo sąlygomis – atskira problema: tai ir Mandelštamų Voroneže, besiilgintis Schuberto ir Ariosto, ir Jarosławas Iwaszkiewiczus, puikių eilių autorius ir kraštutinis politinis oportunistas, Podkovoje Lesnoje. Tai ir Dante's strofa, apie kurią Aušvico lageryje rašė Primo Levi's. Ir Watas, ant Lubiankos stogo besiklausantis Bacho. Regis, čia galėtume suformuluoti vieną esminę pataisą – kelionę „į kalną“ reikėtų pradėti tyra sąžine.

O humoro jausmas? Ar jis gali sugyventi su įkarščiu? Emilis Mihai'us Cioranas dienoraštyje, išleista po jo mirties, rašė: *„Simone Weil neturi humoro jausmo. Jeigu būtų ji turėjusi, nebūtų padariusi tokios dvasinio gyvenimo pažangos. Humoro jausmas trukdo patirti absoliutą. Mistika ir humoras vienas kito nepakenčia.“* Bet kitoje „Sąsiuvinį“ vietoje Cioranas, matyt, nusprendęs, kad parašė tik pusiau tiesą, patikslina savo mintį: *„Sakykim, šventumas gali sugyventi su humoro ir net ironijos akimirkomis. Bet jeigu norės išlikti, jis negalės toleruoti sistemingos ironijos...“*

Išties, kuo puikiausiai galima įsivaizduoti meistrą Eckhartą, leipstantį juokais. Manau, nėra jokio esminio prieštaravimo tarp humoro ir mistinio nuotykių – tiek vienas, tiek kitas atitraukia mus nuo kasdienybės. Juk ir ištikus juoko prieuoliui, ir netikėtai užplūdus dievobaimingumui, užverčiame galvą į viršų!

Garsus ir gražus Paulio Claudelio sakiny iš esė, *Nouvelle Revue Française* išspausdintos 1912 m.: *„Arturas Rimbaud buvo laukinis mistikas...“* Galėtume taikyti jį visiems poetams, kurie aistringai ieško paslėptos tiesos. Tačiau tą sakinį kuo puikiausiai galima pritaikyti ir mistikams. Nes ar galėtume įsivaizduoti prijaukintą mistiką, nusiraminsų mistiką, etatinį mistiką? O medžiokle patenkintą poetą? Deja, iš patirties žinome, kad pasitaiko sutikti savi mi patenkintų tiek lyrikų, tiek teologų. Bet ieškoti galima tik esant laukinės būklės... To pavyzdys yra pats Paulis Claudelis. Jo knygoje „Penkios didžio-

sios odės“ esama nuostabių „laukinių“ fragmentų, tačiau daugelis vėlesnių religinių jo eilių turi toli pažengusio „prijaukinimo“ požymių.

„Tikrai turėjome padaryti nusikaltimą, kuris užtraukė mums prakeiksmą, nes praradome visą pasaulio poeziją“, – kalbėjo Simone Weil. Kas nors pasakys: galbūt, tačiau mainais gavome kai ką kitą – tapome jautresni nelaimėms, kurios ištinka mūsų artimuosius, atsikratėme abejingumo, neretai būdingo poezijos gerbėjams. Ne vien tai – tapome įdėmiais ir kritiškais socialinės tikrovės stebėtojais. Neneigsiu, kritinis pamatas (jei tik atskirsime jį nuo Marxo metafizikos dogmatizmo) yra nepaprastai svarbus. Nors čia skelbiu visai kitokio ieškojimo poreikį, nenorėčiau būti klaidingai suprastas, – nesiekiu, kad religinis nerimas išstumtų visuomenės kritiką. Buvę Rytų Europos disidentai, net jeigu jų požiūris ilgainiui pasikeitė, turbūt niekada nepamirš, kokia svarbi yra sąžininga, drąsi socialinės santvarkos kritika. Būtu me visiškai kvailiai, jei tą užmirštume...

O kas yra poezija?

Sklandydami didžiųjų bibliotekų katalogus, rasime daug pavadinimų, susijusių su „poezijos gynimu“. Tai beveik atskiras literatūros žanras, turintis garbingą tradiciją (tarp jos klasikų yra ir Philipas Sydney's, ir Shelley's, ir minėtasis Benedetto Croce). Kartu tai desperatiškas žanras, kuriame slypi kažkas panašaus į neviltį. Patys pavadinimai, pabrėžiantys „poezijos būtinybę“, įrodinėjantys jos gyvybingumą, skamba beveik kaip kapituliacija. Jeigu jau tenka net šitaip įkalbinėti... Dar lengviau gali įtikinti tokie autoriai kaip Josifas Brodskis, ginantis poeziją taip aistringai – ir kerinčiai arogantiškai! – kad tiesiog priverčia priešininką varganai gintis (deja, priešininkas paprasčiausiai nežino, kad jau guli pakirstas, mat poezijos gynimus skaito tik jos bičiuliai!).

Laimė, nelabai tiksliai žinome, kas yra poezija, ir visai nebūtina analitiškai to aiškintis, joks apibrėžimas (o jų daugybė) neįstengia šio gaivalo formalizuoti. Aš irgi nesiekiu jos apibrėžti. Tačiau apima pagunda pamatyti poeziją toje kelionėje „tarp“, nes ji – viena iš nedaugelio užtikrintų priemonių, kurios

nuteikia pakelti akis į viršų. Tada ir suprasime, kad įkarštis lenkia ironiją. Įkarštis – liepsninga pasaulio daina, kuriai bandomė netobulai pritarti.

Mums reikia poezijos lygiai taip, kaip reikia grožio (nors Europoje, sako, yra šalių, kuriose pastarasis žodis griežtai draudžiamas). Grožis nėra estetsams, grožis yra kiekvienam, ieškančiam rimto kelio, – tai kvietimas, žadant gal nebūtinai laimę, kaip norėjo Stendhalis, bet iš tikrųjų didelę, begalinę kelionę.

*

„Tikrai turėjome padaryti nusikaltimą, kuris užtraukė mums prakeiksmą, nes praradome visą pasaulio poeziją...“ Tačiau ne tik praradome pasaulio poeziją (ir kasdien prarandame ją vis labiau, o tai pagal proto logiką rodytų, kad ji dar ne visai prarasta, bet jau kuris laikas gyvename nuolatinio praradimo sąlygomis, panašiai kai kurios, beje, klestinčios valstybės nuolat augina savąją užsienio skolą). Patyrėme ir tą keistą jautrumo susidvejinimą, kurį taip tiksliai apibrėžė Thomas Mannas knygoje „Užburtas kalnas“. Pasaulio poezija, visai kaip šiuolaikinio molekulinės biologijos specialisto tiriama ląstelė, pasidalijo į demonišką Naftos šnabždesį ir humanistinę Setembrinio kalbą.

Tokį pasidalijimą lėmė ne Mannas, kuris veikiau dėmesingai tą diagnozavo.

Mūsų laikų nelaimė ta, kad neklystantieji klysta, o klystantieji yra teisūs. Ernstas Jüngeris kai kuriose savo išvalgoose apie „substanciją“, Thomas Stearnsas Eliotas „Kultūros apibrėžimo apmatų“ fragmentuose, daugelis kitų konservatyviųjų autorių, analizuodami žmogaus padėtį šiuolaikiniame pasaulyje, gal neklysta „ontišškai“, bet yra visiškai pasiklydę XX a. istorijos gaivale, todėl nepajėgia pastebėti fenomenalios (labai trapios) naudos, kurią mums duoda liberali demokratija. O tie, kurie nepaprastai jautriai analizuoja politinius vargus, reaguoja į neteisybę, dažnai yra dvasiškai bejėgiai. Ko gero, tai susiję su dalykais, kuriuos išsamiai aptarė Charlesas Tayloras veikale „Savasties šaltiniai“. Pasak jo, mūsų epocho-

je Apšvietos vertybės triumfuoja viešosiose bent jau Vakarų institucijose, tačiau asmeniniame gyvenime erzina romantiškas nepasisotinimas. Sutinkame būti racionalūs visur, kur reikia priimti viešus socialinius sprendimus, ginti bendrus interesus, bet namuose, vienumoje, be paliovos ieškome absoliuto, nepasitenkindami sprendimais, kuriuos priimame viešojoje erdvėje.

Antimetafizinė, tačiau politiškai korektiška liberalioji kairė (gal net labiau „centras“) ir potencialiai grėsminga, bet dvasinio gyvenimo svorį žinanti dešinė – taip galėtume apibūdinti tą keistą susidvejinimą.

Atrodo, vis dar susiduriame su „Užburto kalno“ personažais. Nepaprastai patrauklus Setembrinis, ginantis humanistines ir demokratines vertybes, dabar svečiuojasi televizijos žinių laidose arba turi komentarų skiltį kuriame nors iš didžiųjų dienraščių. Klausomės jo susidomėję, skaitome jo straipsnius, tačiau kartais įtariame paviršutiniškumu. O demoniškasis Nafta, kurį ne itin mėgstame, argi kartais nenustebina nepaprastomis kultūros pasaulio nuojautomis? Naftos neišvysime per televizorių, savo pasvarstymus jisai spausdina kokiam nors mažo tiražo kartą per tris mėnesius pasirodančiame žurnale, apie kurio egzistavimą laimingoji didžioji eilinių mirtingųjų dauguma nė nenutuokia.

Artėjant rinkimams į parlamentą, instinktyviai šliejamės prie Setembrinio, jausdami, kad jis, būdamas toks mielas, mokės nurodyti tinkamą frakciją, kuri mūsų gal neišgelbės (juk rinkimų dieną svarbu ne išgelbėjimas!), bet ir nenuvils, nenuves prarajos link, neprimės niūraus kraštutinio politinio sprendimo.

Tačiau paskui, praėjus rinkimų įkarščiui, kai vėl nusistovės deramas šiuolaikinės civilizacijos peizažas, ar Setembrinis nepradės kelti nuobodulio, ar neapims nenusipėjamo pono Naftos ilgesys? Ar neužsimanysime apie metafizinį savo nerimą pasikalbėti su Nafta, kuris tą puikiai išmano? Ar nesusižavėsime jo apmąstymais apie pamatinę pasaulio vienybę? Atleidę jam už abejotiną humoro jausmą, už nerangumą, prašysime, kad vėl sukeltų tą keistą, jaudinantį filosofinį virpulį, kurio kartais pasi-

gendame, o mielas, pagarbusis Setembrinis negali mums to pasiūlyti.

Kitas pavyzdys: vokiečių esė antologijoje, kurią sudarė Ludwigas Rohneris ir kuri išleista prieš daug metų, aptikau Ludwigo Curtiuso (nepainioti su Ernstu Robertu Curtiusu, puikiu literatūros kritiku ir istoriku) esė, pavadintą „Susitikimas prie Belvederio Apolono“. Toje 1947-aisiais parašytoje esė Ludwigas Curtiusas pasakoja apie susitikimą (tikrą ar tik įsivaizduojamą) su jaunu vokiečių architektu, karo veteranu, kuris kaip Vermachto kareivis kovėsi Antrojo pasaulinio karo įvairiuose frontuose, bet per stebuklą liko gyvas. Tų nesenų įvykių išvargintas architektas praleidžia tris vakarus su esė autoriumi ir papasakoja tris nepaprastas istorijas. Išėjties taškas – Belvederio Apolonas, kuriuo kadaise gėrėjosi Winkelmanas ir Goethe, bet vėliau, profesionaliems meno istorikams atskleidus, kad, kaip ir daugelis skulptūrų, jis yra tik romėniška graikų skulptūros kopija, jo šarmas nublanko. Tačiau jaunas architektas lieka ištikimas Belvederio Apolonui, aptikęs jame retą bruožą, kurį vadina „orumu“ ir teigia, kad tokio orumo stinga daugeliui naujesnių meno kūrinių. Antrą dieną jis aptarė „proporcijų“ reikšmę, vertinant, o juo labiau patiriant architektūros kūrinius. O trečią aistringai kalbėjo apie didžiuosiuose kūriniuose slypinčią „paslaptį“, kuri glūdi juose tarsi sėklos obuolio šerdyje.

Labai gražios paskaitos, kurių santraukas pateikė Ludwigas Curtiusas.

Ketvirtąją dieną tas talentingas, rimtas architektas išvyksta – išplaukia į Argentiją. Visiems laikams. Būtent todėl skaitytojas nėra tikras, ar prieš jį konkretus, ar labiau alegorinis asmuo, nes tą tekstą galima perskaityti ir kaip atsisveikinimą su metafiziniu vokiečių kultūros pradū. Esė autorius, daug vyresnis ir turintis didesnę patirtį, apstulbintas savo jaunojo pašnekovo išminties, jo asmenyje sveikina simbolinę vokiečių inteligentijos ateitį.

Nepraraskime vilčių, kad jaunas architektas, jeigu jis nėra alegorija, neturi svarbių priežasčių Argentinoje slėptis nuo karinio sąjungininkų tribunolo

(nepamirškime, kad viskas vyksta Romoje, kurios šlovė pokario metais nebuvo pati geriausia).

Tokia abejonė yra simptominė, bet kilusi kone automatiškai. Įkarštis, metafizinė rimtis, rizikingai išsakyta tvirta nuomonė šiandien atrodo įtartina ir iškart atsiduria teisiųjų suole – nereikia nei ilgo, kruopštaus tyrimo. Tačiau turiu prisipažinti, kad šiuo atveju ir man kilo įtarimų dėl jaunojo architekto karinės praeities.

Vis dėlto bendresnis klausimas skambėtų kiek kitaip: ar tas dvasios susidvejinimas, tas ženklų perstūmimas, nuolat lydintis pasidalijimas į Setembrinį, kuris myli Apšvietos amžių, ir Naftą, kuriam mielesni Viduramžiai (arba romantizmas), tas susidvejinimas, lemiantis, kad kiekvienas, kuris pajunta stiprų religinį potraukį, kone automatiškai įtariamą „dešiniosiomis pažiūromis“, yra kažkas, kas duota kartą ir visiems laikams, o gal toji šiuolaikinė liga yra pagydoma?

Nes juk ne visi šiuolaikiniai rašytojai, regis, laiko si tokios susidvejinimo taisyklės. Simone Weil tikrai nebūtų bijojusi dvejopų „Užburto kalno“ kategorijų egzamino. Įsižiūrėkime ir į Czesławo Miłoszo kūrybą, kurios vienas iš skiriamųjų bruožų yra aritmetiškai lengvų ideologinių klasifikacijų nepaisymas. Miłoszas, be kitų veikalų parašęs ir „Ulro žemę“, esė pavadinimas pasiskolintas iš asmeninės Williamo Blake'o mitologijos, mūsų epochą kaltina visišku abejingumu metafizikos problemoms, liūdnei konstatuoja lėtą, bet nepaliaujamą religinės vaizduotės nykimą, nors jo tikrai negalėtume vadinti rašytoju „reakcionieriumi“, Naftos šalininku. Juk jis parašė ir „Pavergtą protą“, apie kurį iki šiol karštai diskutuojama tuose kraštuose, kur inteligentija gali tik svajoti apie teisinę valstybę (girdėjau, dabar jį studijuoja Kubos intelektualai). Miłoszas parašė ir „Pavergtą protą“, ir „Ulro žemę“ – šių dviejų tokių skirtingų knygų įdėmūs skaitytojai turbūt niekada nerastų bendros kalbos, nes priklauso dviem nesusikalbančioms intelektualų grupėms. Tačiau Miłoszui pavyksta aktyvų domėjimąsi liberalia civilizacija (jis ne kartą apie tai rašė) suderinti su metafiziniu ilgesiu.

Paklauskim:

*Mano akys vis dar užmerktos. Neskubink manęs
Ugnie, galia, jėga, dar per anksti.
Daug metų gyvenau ir kaip tame sapne
Jaučiau, kad liečiu judamą sieną,
Už kurios išsipildo spalva ir garsas
Ir susijungia žemės dalykai.
Per jėgą dar neatverk mano lūpų,
Leisk man pasitikėti, tikėti, kad pasieksiu,
Leisk man stabtelėti Mittlebergheime.
Žinau, kad privalau. Su manim yra
Ruduo ir mediniai ratai, ir tabako
Lapai po stogine. Čia ir visur
Yra mano žemė, kur bepasisukčiau,
Kad ir kokia kalba girdėčiau
vaiko dainą, meilužių pokalbį.
Už kitus laimingesnis, turiu apimti
Žvilgsnį, šypseną, žvaigždę, šilką sulenktą
Ties keliais. Linksmi žvalgydamasis
Turiu eiti kalnais švelniame dienos švytėjime
Prie vandens, miestų, kelių, papročių.
Ugnie, galia, jėga, tu, kuri mane
Laikai delne, išvagotame raukšlėmis
Giliomis kaip tarpekliai, glostomi
Pietų vėjo. Tu, kuris suteiki tikrumo
Baimės valandą, dvejonų savaitę,
Dar per anksti, lai vynas subręsta,
Tegul keleiviai miega Mittlebergheime.*

Tai eilėraščio *Mittlebergheimas* ištrauka, Miłoszas parašė jį 1951-aisiais, išsargintas – tą žinome iš autoriaus komentaro – ideologinių ir politinių XX a. problemų, emigracinės polemikos, per kurią poetas buvo negailestingai užsipultas, nes, kelerius metus dirbęs komunistų diplomatinėje tarnyboje, jis „pasirinko laisvę“. Visa tai stūmė į siaubingą neviltį, sukėlė abejones poezija. Elzaso kaimas ar miestelis Mittlebergheimas, kur paviešėti jį pakvietė bičiuliai (vietovės pavadinime – koks puikus onomastinis atsitiktinumas! – yra „kalnas“, nuoroda į „vidurį“ ir į „namus“), suteikė galimybę vidujai atgimti, leido

patirti kosminį gamtos, pasaulio, ugnies jausmą, patirti kažką, kas sunkiai pastebima Paryžiuje, didžiuliame mieste, pritvinkusiame ideologijos, nelyginant kempinė prisigeria muilino vandens, ypač penktuoju ir šeštuoju dešimtmečiais...

Elzaso miestelis, vietovė arba tiesiog kalnų, vynuogynų, senų kaimiškų namų su storais mūrais pasaulis, archajiškas ir šiuolaikiškas tuo pat metu, atvėrė poetui mastą, peržengiantį ideologinių ginčų, būdingų XX a. viduriui, ribas.

Beveik visa Miłoszo kūryba, ne tik cituotas eilėraštis, kalba apie begalinę kelionę tarp idėjų ir transcendencijos, tarp doros ir aiškumo, kurio reikia bendram gyvenimui, apie gėrio poreikį ir neblėstantį ilgesį kažko didesnio, gal epifanijos, ekstazės, atskleidžiančios (bet ne iki galo, nevisiškai aiškiai) aukštesnę prasmę. Nepaprastas Miłoszo gebėjimas atlaikyti spaudimą, iš visuomeninės teritorijos persikelti į metafizinę erdvę teikė jam didžiulę poetinę energiją, kylančią iš to, kad *metaxu* būseną paverčiama gaivinančia piligrimyste, o rašytojas tampa ilgų nuotolių bėgiku.

Miłoszas pataisė Nietzsche's mokinių mielai prisimenamą mitą apie Antėją, kuris atgauna jėgas tik tada, kai paliečia žemę. Jo poezijoje tai įmanoma tik prisiliečiant ir prie žemės, ir prie dangaus.

Sėkmingai dvilypė poetinio (ir eseistinio) Miłoszo talento prigimtis, sąžiningas gyvenimo tiesos tyrinėjimas, nepaprastas žavėjimasis būtimi leido jam sukurti tai, kas verčia stabtelėti ir Naftą, ir Se-tembrinį – ne tik iš didžiausios pagarbos, bet ir dėl gilaus susidomėjimo. Tikrasis įkarštis ne tiek skiria, kiek sieja. Jis neveda nei į fanatizmą, nei į fundamentalizmą. Gal vieną dieną įkarštis sugrįš į mūsų knygynus ir į mūsų protus. ■

Išvertė Inga TULIŠEVSKAITĖ

© Eurozine. 2016

© Farrar, Straus and Giroux

PASIDAVIMAS

Gintaro Makarevičiaus tapybos paroda VDA „Titanike“

Sudėtinga kalbėti apie tapybą, nes ji praradusi vertybinius orientyrus, virtusi banalybe. Nepaisant to, Vilniaus parodiniame gyvenime tapyba dominuoja. Tad ką galima pasakyti apie Gintaro Makarevičiaus tapybos parodą?

Prasminių užuominų esama parodos anotacijoje. Pirmasis svarbus dalykas – tai paties dailininko pasisakymas apie *nostalgiją* ir *koordinacijų sistemos praradimą*. Jį galima metaforiškai sieti su tapybos tradicijos ir savęs paieškomis. Antras kabliukas – užuomina apie autoriaus tarpdiscipliniškumą ir tapybą kaip (ne) afišuojamą paralelinę, bet vis dėlto svarbią kūrybinę veiklą. Ši užuomina atskleidžia psichologinį santykį su tapyba, o jam daro įtaką ir aplinka, ir tapybos statuso kaita.

Taigi, pradėkime nuo stebinančio tapybos „gyvybingumo“. Šį „renesansą“ Vilniuje galima vadinti jau antrąja po 1990-ųjų ryškesne *neotradicionalizmo* banga. Tiesa, pirmoji, užplūdusi dutūkstantųjų pradžioje, buvo ne tokia galinga, be to, pasidalijusi į dvi stovyklas – buvo gausu vadinamųjų „infantiliųjų neotradicionalistų“ ir gerokai mažesnis „kritinio regionalizmo“ būrelis. Antroji neotradicionalizmo banga, atrodo, yra beveik vienalytė, o formaliai ir konceptualiai tiesiog dekoratyvi.

Šią antrąją bangą didžiąja dalimi sukėlė privačių kolekcininkų, daugiausia MMC ir „Lebwen“ fondo suaktyvėjimas, Vilniaus šiuolaikinės dailės mugės „ArtVilnius“ iškilimas. Iš dalies, tik žymiai mažesniu mastu,

prisidėjo ir dirbtinai sukeltas ažiotažas, susijęs su konkursu „Jaunojo tapytojo prizas“. Įkandin šių tapybos sudekoratyvinimo procesų bidžena ir ideologinę poziciją, prestižą, apskritai prasmę praradusi Vilniaus tapybos trienalė, rengiama LDS.

Kolekcininkai ir šiuolaikinės dailės mugė per penketą metų sukūrė komercinį precedentą, vadinamąjį dailės mugių eurostandartą arba „dailiojo plagijavimo“ stilių, kuris leido iš naujo „suklestėti“ ypač tapybai arba tam, kas panašu į tapybą. Gilesnių idėjinės raidos požymių šis „klestėjimas“ kol kas neatskleidžia arba jiems dar reikia laiko atsisijoti, luktelėti, kol nusės „aukso dulkės“.

Todėl vargu ar šiame kontekste verta ieškoti kokių nors atskaitos taškų, aptariant konkrečiai Makarevičiaus tapybą, juo labiau kad jos negalima kildinti nei iš antrosios, nei iš pirmosios neotradicionalizmo bangos. Vis dėlto taikomosios dekoratyvinės tapybos bumas veikia globaliai. Po 1990-ųjų, kai Lietuvoje įvyko avangardizmo ir tarpdiscipliniškumo sprogimas, tapybos tarsi imta šiek tiek gėdytis, ji tapo „periferine“, „laisvalaikio“ kūryba, o šiandien madinga, netgi būtina prie jos grįžti oficialiai arba prisipažinti, kad dailininkas ar dailininkė visą laiką *greta* (bet ne *po*) filmų ir instaliacijų tapė. Atseit, buvo ir yra susijęs su „fundamentalesnėmis“ kūrybos formomis.

Net prisiekę 10-ojo dešimtmečio tarpdisciplinininkai vėl traukia iš stalčių sudžiūvusius teptukus ir tapo. Antai chuliganas Evaldas Jansas, dutūkstantaisiais

*Gintaras
MAKAREVIČIUS
Patyčios
mokykloje. 2016
Drobė, aliejus
147,5 x 198*

*Gintaras
MAKAREVIČIUS
Sociopatas
minioje. 2016
Drobė, aliejus
188 x 250*

*Kitoje įklijos
pusėje
Gintaras
MAKAREVIČIUS
Po psichozės.
2016 D
robė, aliejus
80 x 65*

nesiskirdavęs su videokamera, nūnai, užsidėjęs klasiko beretę, gastroliuoja po tapybos plenerus ir vieną po kito „kepa“ etiudus iš natūros. Ir čia ne parodija, viskas daroma iš rimtųjų. Taigi, nors dažnai postrinaujama apie vienokio ar kitokio meno „vidinį imperatyvą“, „vertybes“ ar „kritinę poziciją“, akivaizdu, kad vienokias ar kitokias meno formas, dailininkų laikyseną lemia išoriniai faktoriai, tiesioginis ar netiesioginis socialinis užsakymas.

Apskritai dabartinę situaciją galima apibūdinti kaip specifinio postmodernizmo įsigalėjimą. Nuo 1990-ųjų iki maždaug 2005-ųjų buvo vijimosi laikotarpis – reikėsi radikalesnis modernistinis avangardizmas, o dabar įsigalėjusi totali komercializacija, biurokratizacija ir ekletiškas dekoratyvumas pagaliau leido pasiekti tikrą postmodernistinį būvį. Ne vienas teoretikas yra pripažinęs, kad postkomunistinėse valstybėse postmodernizmas įsišaknijo kur kas greičiau ir giliau negu Vakaruose. Tačiau tai ne vakarietiškas, o specifinis postkomunistinio erdvėlaikio postmodernizmas, nebeturintis ryšio su tradicijomis, nes jas sunaikino sovietmetis (nebent tradicija laikysime socrealizma), taigi, ir nieko neapmąstantis, neinterpretuojantis, „nedekonstruojantis“, nes nėra ką ardyti.

Tai veikia imitacija to, kas įsivaizduojama kaip Vakarų modernizmo ir postmodernizmo mišinys, nors dažnai imituojama netgi tai, ko iš tikrųjų nėra. Anot Arūno Sverdiolo, vienu metu „klesti ir atgimsta daugybė dažnai vienas kitam prieštaraujančių kultūros reiškinių: vienuolių giesmės, homoseksualumas, vienuolynai, klasikinė muzika, pornografija, avangardinis teatras ir menas, spiritizmas, cinizmas, fundamentalizmas, anarchizmas, satanizmas, multikultūriškumas, ksenofobija ir daugelis kitų [...] Viso to nespėjama, o ir nesistengiama apmąstyti, išgyventi, sistematizuoti, visa tai nesugula į jokią nuoseklesnę sociokultūrinę struktūrą, tačiau nusėda ant visko tarsi dulkės“, ¹ formuojančios chaotiškus, beveik atsitiktinius sociokultūrinius sluoksnius. Taigi, čia nesąmoninga postmodernistinė postmodernizmo parodija.

Imituojamos tiek tradicijos, tiek jų „dekonstravimas“. Vis dėlto imitavimas to, ko nėra, postmodernis-

tinu stiliumi gali sukurti netikėtai įdomų rezultatą. Todėl „klestėjimas“, kad ir kaip dirbtinai būtų simuliuojamas, turi teigiamą pusę – vis tiek generuojama energija, kuriama *kiekybė*, kurios dalelė vėliau, išsi-skaidžius „klestėjimo“ dulkėms, gal peraus į *kokybiškos* energijos žiežirbas, įžiebsiančias kokią nors gilesnį meninį reiškinių.

Tačiau grįžkime prie Makarevičiaus ištarmės apie nostalgiją ir prarastą koordinacių sistemą. Ne tiek svarbu, ką turėjo omenyje pats dailininkas, svarbiau tai, kad parodos kūrinių „nostalgija“ ir „koordinacių sistema“ sukimba su lietuvių *Ars*, su vokiečių *Naujųjų laikinių* ir skandinavų jų atšakos (Pero Kirkeby'o pastangomis) tapybos tradicija.

Žinoma, dabar ši tradicija fragmentuota, marginalizuota ir, ko gero, virtusi grynąja komercija. Todėl įmanoma manipuliuoti tik šios ar šių tradicijų klišėmis. Tačiau tai nereiškia, kad nesama prasmės likučių. Makarevičiui jie svarbūs. Net ir suprasdamas, kad žaidžia nuvalkiotomis konvencijomis, traktuoja jas gana rimtai, tiki, kad pasukus jas tam tikru kampu, gali rasti prasmę, ir nebūtinai vien komercinę ar parodijuojanti.

Makarevičiaus tapybos atspirties taškas dažnai tarpdisciplininis – kad ir *asmenukės*, skaitmeninės fotografijos, pagal kurias pradedama tapyti. Tačiau ilgainiui ryšys su fotografija silpnėja, grimztama į grynąją konvencionalią-ekspresionistinę tapybą. Kitaip sakant, grįžtama prie estetinio modernistinio fundamentalizmo, tačiau ne fanatiškai ir davatkiškai, o įvertinant prasminį, idėjinį tapybos nuvertėjimą.

Makarevičius remiasi tam tikra Vilniaus ir Kauno tapybos katedrų suformuota specifinės tapybinės kalbos koordinacių sistema, kurios atžvilgiu jo pozicija yra aiškiai artikuliuota. O tai gelbsti nuo simuliacijų, imitacijų ir dekoratyvumo.

Kitaip tariant, kai žinomos žaidimo taisyklės ir žaidžiama pagal jas, galima įvertinti tiek meistriškumą, tiek taisyklių interpretaciją ir nukrypimus nuo jų. Nostalgiją šiuo atveju galima suprasti kaip sąmoningą atsigręžimą į lietuvių tapybos tradiciją, tuos laikus, kai ji dar buvo „totali“, „apgaubianti“, o ne kitų „apgau-biama“. Balansuojama tarp VDA Tapybos katedros

Gintaras MAKAREVIČIUS. Šeimos šventė. 2016

konvencijų („Šeimos šventė“, „Po psichozės“) ir kirkebiškojo *naujųjų laikinių* ekspresionizmo („Barokas“, „Norvegiškas megztinis“ ir pan.). Aliuzijos į pusiau abstraktų ekspresionizmą anachroniškos, tačiau šis anachronizmas yra suvoktas ir apmąstytas. Tai nėra „grįžimas“, veikiau bandymas išviešinti permanentinį latentinį kūrybos lygmenį. Todėl, ko gero, sąmoningai nerašomos paveikslų sukūrimo datos.

Autoportretų serija apeliuoja į Ričardo Povilo Vaitiekūno, Algimanto Julijono Stankevičiaus-Stankaus tapybos koncepcijas. Randamas būdas, kaip su šia tradicija kalbėtis, jos nekopijuojant.

Šiuo atžvilgiu į replikas, kad Makarevičiaus paveiks-lai užtepti „bet kaip“ ir paprasčiausiai „negrąžūs“, ga-

lima atsikirsti, kad jie tvirtai sukalti, plastiškai ir konceptualiai motyvuoti, paremti konkrečia tapybinės kalbos koordinacių sistema ir, kas svarbiausia, *skambantys*. Tačiau jų skambesys išgirstamas tik žinant tokios tapybos žaidimo taisykles. Esama ir efektų, bet juos galima traktuoti kaip sąmoningą manipuliavimą klišėmis. Keletas tapybos kūrinių rizikuoja sudekoratyvėti, pavirsti „teatru“ („Brolio laidotuvės“, „Genai“, „A. A. – susitapatinimas (Faraonų požemiai, Luvras“), vis dėlto gelbsti įgimta spalvinė autoriaus klausa.

Egzistuoja ir toks menininkų pamėgtas kūrinių tikrinimo metodas – jeigu menas prastas, komercinis, apsimestinis, konjunktūrinis, jis erzina, norisi nuo jo bėgti kuo toliau, kad neslopintų kūrybiškumo, neišvartytų depresijos. Jeigu menas geras, jis nesukelia jokio pavydo ar apmaudo, priešingai – sužadina norą kurti pačiam. Makarevičiaus kūrinių didžioji dalis man sukėlė norą tapyti, juo labiau kad mudu sieja ta pati studijų Tapybos katedroje patirtis. Atrodo, tuoj pasiduosiu – čiupęs *penzelį*, dažų, drobę, imsiuosi tepti... ■

Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

¹ Arūnas Sverdiolas, „The Sieve and the Honeycomb: Features of Contemporary Lithuanian Cultural Time and Space“. In.: *Baltic postcolonialism: On the Boundary of Two Worlds Identity, Freedom, and Moral Imagination in the Baltics* (ed. by Violeta Kelertas). Amsterdam / New York: Rodopi. 2006, p. 244.

DVIRATIS GALI BŪTI IŠRASTAS TIEK KARTŲ, KIEK ATSIRAS IŠRADĖJŲ

*Su Vilniaus vaikų ir jaunimo dailės mokyklos ikūrėja ir vadove Jūrate
STAUSKAITE kalbasi dailėtyrininkė Rita MIKUČIONYTĖ*

Rita Mikučionytė. *Kai kalbame apie kokią nors (o ypač privačią) dailės mokyklą, ne tik bandome nustatyti jos vietą meninio ugdymo kontekste, bet ir apibrėžti išskirtinumą. Vilniaus vaikų ir jaunimo dailės mokyklos, šiemet paminėjusios savo veiklos 25-metį, programiniai ypatumai – kūrybos laisvė, žaidimas, procesas... Kuo šios nuostatos svarbios, ugdant asmenybę menu?*

Jūratė Stauskaitė. Apie kūrybingos visuomenės ugdymą dabar kalbama taip pat aktyviai, kaip prieš 20 metų prisiekinėta įgyvendinti informacinės žinių visuomenės šūkį „Kiekvienam vaikui po kompiuterį“. Tas „topinis“ šūkis man skambėjo panašiai kaip „Kiekvienam vaikui po šautuvą!“ Žinių visuomenė, apsiginklavusi agresyvia supertehnologija, turėjo tuojau pat tapti pažangi, inovatyvi, na gal (?) ir kūrybinga. „Mūsų mokykloje kompiuterių nebus!“ – taip įžūliai pavadinau vieną savo publikaciją. Jų ir nėra, jais naudojasi tik administracija ir finansininkė. Ugdymo procese nepasigendame technologijų – juk jos pasiekiamos bet kur. Keletą valandų per savaitę kiekvienam mokiniui suteikiame balto popieriaus pažadą, kuriam išsipildyti dažnai užtenka elementaraus pieštuko... Dailės reikmenų ir kanceliarinės parduotuvės dabar perpildytos, jau nebereikia kaip sovietmečiu dalytis vienu pastelės kubeliu ar trintuku per pusę, mokykloje visa tai tiesiog po ranka. Beje, trintukas pirmąją mūsų draudžiamųjų priemonių sąrašę. Klaidą galima čia pat ištaisyti, galima iš jos pasimokyti arba (dar geriau) paversti ją atradimu. Svarbiausia neapgaudinėti savęs, apsimetant tarsi

jos nebuvo. Atsisakydami apmąstyti *klaidą* kūrybos procese, netenkame šanso suprasti pačią esmingiausią kūrinio atsiradimo sąlygą. Nesisteminis mastytojas Justinas Mikutis, jaunajai kartai (gaila) mažai girdėtas, apibūdino tai dviem žodžiais: „*Taiklus nepataikymas*.“ Kad „klaida neįmanoma“, įsitikinu, matydama 5–7 metų vaikų (jei su jais padirbėti dar nesuskubo tėvai ar koks nors viską žinantis mokytojas) piešinius. „*Taiklūs nepataikymai*“ paverčia juos genialiais.

Ar menininkas tuo gyvena, čia jau kaip Dievo duota. Jei duota – tai talentas (gal genijus). Jei ne, tiesiog profesionalas. Genialiųjų nereikia nei mokyti, nei ugdyti. Jiems (o ir visiems) nereikia egzaminų, vertinimų balais, įvairių traumuojančių konkursų, olimpiadų. Tuo ir kliaujamės. Nenustatyta, kad mūsų mokykla būtų išugdžiusi kokį nors supermenininką. Tačiau tarp buvusių mokinių yra daugybė profesionalių dailininkų, pedagogų, vadybininkų, gydytojų, menotyrininkų ir kt., kurie, lankydamiesi čia, susivokė, kuo jiems lemta būti. Neginčytinas principas: jei ateina jaunas žmogus ir žiūri tau į akis (o tu esi menininkas), tai visai nereikia, kad privaliai iš jo „iškepti“ tokį patį kaip tu ar kitokį *menininką*. Tačiau tas jaunuolis sieja su tavimi kažkokią naują pradžią. Na, tegu jis pasirodys gabus, vėliau įstos į VDA ar kokią dizaino kolegiją, bet nebūtinai. Juk ir dailininkui, ir gydytojui pravartu tapti asmenybe, ieškant atsakymų į klausimus, kurie kyla, ginčijantis su pačiu savimi ir su tais, kurie nori tave išgirsti. Su mokytoju. Tą galima pasakyti apie daugelį kultūros žmonių, tikėjusių meni-

Jūratė Stauskaitė

ninko misija. Juozas Miltinis savo teatrą pradėjo – visą žinom – ne nuo pamokymų, kaip „nutaisyti“ pozą ar „pakelti“ balsą. Sudaryti būtinąsias sąlygas bręsti asmenybei yra daug svarbiau, negu išaiškinti šešėliavimo subtilumus, piešiant gipsinę Apolono ausį. Be to, ir smalsuolių mažėja. Retai kam žodžiai „tapyba“, „kūrinys“, „piešinys“ reiškia ką nors stebuklinga, labiau rūpi sukomponuoti tatuiruotės maketą. Tad viltis siejame su gausėjančiomis „mažiukų“ pajėgomis.

Minėdami mokyklos sukaktį, surengėme esamų ir buvusių mokytojų-menininkų parodą „Aš tas pats, bet kitas“ – nepabijojome pasirodyti kitokie, laisvi nuo savo pačių „stiliaus“. Abstrakcionistė Rūta Katiliūtė, pasirodo, siuva nuostabias drobines surikatas, subtiliais piešinėliais pasakodama tų simpatiškų gyvūnėlių istorijas, ir dovanoja anūkams, draugams. Tapytoja Arūnė Tornau suvėlė kilimą, dedikuotą mirusiai mamai. Loreta Zdanavičienė išdėliojo „nenormalių“ lygintuvų kolekciją. Linas Liandzbergis prisipažįsta, kad nepiešė nuo VDA baigimo, todėl čia parodė piešinį kaip naujo kūrybos etapo pradžią. Dalia Gentvainytė „pražydo“ keraminiais rožių žiedais ir česnakų svogūnais. Gitenis Umbrasas, visus keistumus sudėjęs į savo

rankomis pagamintą knygą, siūlė ją pavartyti su baltomis pirštinėmis. Aš iš lentynų ištraukiau apdulkėjusius 1983 m. tapytus Palangos parko vaizdus, o Arvydas Baltrūnas ekrane, nutaisęs rimtą veidą, lingavo tango ritmu su kitais tangomanais... Mokiniai turi teisę žinoti apie savo mokytojus. Bent pasidomėti. Beje, paroda vyko Vilniaus vaikų ir jaunimo meno galerijoje, kurią visi painioja su mokykla, nes esame tuose pačiuose Mokytojų namuose. Tačiau ši galerija priklauso visam miestui, net visai šaliai, laukiame įdomių šiuolaikiškų projektų, atitinkančių ambicingą jos statusą – tarnauti kūrybingumui. Šioje erdvėje pristatoma tiek vaikų, tiek profesionalių dailininkų (o dar geriau – ir vieno, ir kitų drauge) kūryba. Tai stulbinamai puiki sąveika.

Esate žinoma menininkė ir dailės pedagogė. Kaip suderinate šias dvi profesinės veiklos sritis? Kokios šiuolaikinio meno ir šių dienų švietimo idėjos atrodo perspektyviausios?

Bet kuri švietimo idėja, manau, turėtų būti grindžiama pasaulio stebėjimu ir žmogaus tapsmo praktika. Kiek papelijęs, tačiau su žaižaruojančia *Fluxus* kepure ant karštos amžių sandūros galvos, šūkis, kad *kiekvienas gali būti menininkas*, skatina jaustis galinčiu ir net gebančiu kurti. To nebūtų buvę įmanoma įsivaizduoti, tarkim, renesanso laikais, kai *tapti kūrėju* neįstengtum, jei nesi tobulai įvaldęs amato, juo labiau viduramžiais, kai joks amatas nebūtų išgelbėjęs nuo cenzūros ir laužų, atgrasančių nuo laisvo mąstymo. O vėlesnių stadijų modernizmas, perėjęs per postmodernizmo kloaką (ar skaistyklą?) ir atėjęs iki nūdienos anarchijos, – tiesiog svajonių išsipildymo žemė ambicingam pasauliečiui. Naudojantis nepakeliama laisvės lengvybe, nesunku nugvelbti grietinėlę nuo puotaujančio *homo anarchicus* stalo...

Niekaip nesuprantu, kodėl mūsų švietimo sistema nepasitelkia labai pigios ir bet kam prieinamos praktikos, padedančios ugdyti drąsų, išmanų individą. Juk vietoj leisgyvių retų piešimo pamokėlių, vietoj nusibodusių natiurmortų ar „laisvųjų temų“, kurios atgraso 99 proc. dailei nepašauktų mokinių, galėtų atsirasti supaprastinta tiesiog „kūrybinių užsiėmimų“

disciplina, kur tasai būsimasis *creator*, nesvarbu, kokioje srityje toliau ieškosiantis savęs, galėtų konstruoti natūrmortus ir laisvas temas tiesiog iš kėdžių, stalų, pieštukų, trintukų, sąvaržėlių, nurašytų kompiuterio detalių su „pelėmis“. Kuriems to pasirodys per mažai, tie susiras dailės būrelį ir, jau įgavę šokių tokių pasitikėjimą savimi, bandys patirti kažką daugiau (tačiau darys tai savo noru). O tie, kurie per tas akcijas tiesiog džiūgavo, vėliau norės džiūgauti ir ėmęsi kitos veiklos. Utopinė mintis? Visai ne. Ir štai kodėl. Dažnomis programomis prisimenama visuotinė sakurų žydėjimo šventė Japonijoje. Lietuvių pasisėdėjimai po Nacionalinės dailės galerijos sakuromis Sugiharos kalnelyje, manyčiau, dvelkia nykiu nevisavertiškumu, nes dairomės už itin tolimos tvoros. O juk kiekvieną gegužę ne tik užmiesityje, bet ir čia pat, Vilniuje, apsipila žiedais tautinės vyšnaitės ir slyvaitės, tačiau liūdi vienišos, nes gražu vien tai, kas madinga... Kodėl gi visa klase nenuėjus jomis pasigrožėti vietoj dailės pamokos? Kaip Japonijoje – toji protinga, pragmatiška ir stulbinamai kūrybinga visuomenė viską pradeda nuo pačių paprasčiausių dalykų: kiekvienas vaikas kiekvieną dieną bloknotelyje įrašo ir nupaišo savo įspūdžius, kokį nors pamąstymą, pastebėjimą ar išvadą, kuri nebus nei aptarinėjama, nei vertinama pažymiu, tiesiog *bus*. Pastabumas, stebėjimas ir stebėjimasis *augina* žmogaus gyvenimą.

Meninis gyvenimas neprasideda nuo meno. Jis prasideda nuo gyvenimo. Gyvenimu ir baigiasi. Tiek žmogaus, tiek kūrinio. Jeigu jie (abu) nenumirė dar iščiose.

Nežinau, ar atsakiau į klausimą, nes ir pati apie tai tik dabar susimąščiau. Mat instituciškai gal net neturėčiau teisės vadintis pedagoge – esu išklausiusi vos vieną pedagogikos paskaitą (iš kurios neprisimenu nieko) pirmame VDI dailės pedagogikos kurse... Tačiau galėtume pasvarstyti apie kūrybingumą, slypintį mummyse, nors kartais apie jį nė patys nenutuokiame. Tarkime, labai mėgstu šokti. Bet vien mintis, kad privalėčiau išmokti taisyklingai „nuzulinti“ bent vieną *to* šokio žingsnį, iškart užgesintų mano entuziazmą. Arba imkime kulinariją – nesu nieko pagaminusi pagal kokį nors receptą. Kartais bandydavau, bet vis tiek daug ką darydavau savaip. Atmetu bet kokį plagijavimą. Todėl labiausiai se-

kasi virti sriubas. Juk čia tikra laisvė! Daryk, ką tik nori! Nežinau, ar tai puikybė, ar tiesiog smalsumas. Mokyklą irgi steigiau, pasikliaudama ne tiek žiniomis, kiek intucija ir labai asmeniškai patirtimi.

Apie pedagogikos ir kūrybos „sugyvenimą“: asmeninės kūrybinės vizijos neatsiranda nei konkrečioje vietoje, nei konkrečiu laiku. Užpuola netikėtai kaip virusas, o pasveikstu tik tada, kai ateina neprognozuojamas laikas. Tą *laiką* atpažinusi, iškart reaguojau. Būna tokių šio „gripo“ atmainų, kai pasveikstu per valandą ar net per keletą minučių, jei tik po ranka turiu pakankamai popieriaus. Todėl piešinį garbinu labiau už bet kokią kitą raišką – jis tiksliausiai diagnozuoja būseną.

Sakoma, kad tik aktyviai kuriantis ir šiuolaikiškai mąstantis menininkas gali būti išskirtinis pedagogas. Jūsų vadovaujamoje mokykloje dirbo ir dirba daug žymių menininkų. Kaip vertinate jų indėlį?

Geras mokytojas, manyčiau, yra tas, kuris turi meilės dovaną. Talentingas mokytojas turi meilės talentą. Visa kita galima įgyti. Suprantama, tai iš *esmės* nesiderina su menininko asmenybės ypatumais, kurie (tikrai ne be pagrindo) yra diametraliai priešingi, nes nukreipti į *ego*. Dauguma puikių menininkų tiesiog todėl ir negali imtis šios atsakingos veiklos. Čia slypi sudėtingiausia meno pedagogikos problema. Bet mano mokykla remiasi būtent kūrybingais menininkais-pedagogais. Tai kaip čia yra? Visai. Pirmiausia, pas mus nėra didelio nei pedagoginio, nei biurokratinio krūvio. Mokyklos pobūdis nereikalauja pateikti smulkias popierines (ir faktines) ataskaitas, suskirstytas valandomis. Užtenka, kad pedagogai laikosi bendrosios programos, laisvai pasirinkdami jos įgyvendinimo būdus. Todėl mokymo(si) procesas nuolatos atsinaujina. Nuo mūsų pirmojo vadovėlio („Meno pažinimas: mokytojas – mokinys“. *Baltos lankos*. 2002) būtume galėję parašyti dar 5 naujus.

Nuolatinės kaitos principas galioja nuo pat pradžių. Apie 1994–1997 m. dar ne tokie garsūs, bet jau ragavę „užsienių“ menininkai – Deimantas Narkevičius, Audrius Mickevičius, Svajonė ir Paulius Stanikai – užkrėtė mokyklą naujomis drąsiomis idėjomis, pritikusiomis prie novatoriškos jos krypties. Originaliai reiškėsi ir

„tradicininkai“ – Algimantas Kuras, Algis Skačkauskas, Rūta Katiliūtė. Turėjome ir turime mokytojų, atstovaujančių įvairiausioms meno kryptims. Iš jaunesnės kartos paminėčiau Eglę Ridikaitę, Malviną Jelinskaitę, Jeleną Škulienę, Jurgą Barilaitę, Dalią Juodakytę... „Sektinų“ pavyzdžių negalėčiau nurodyti, nes tokių, mano manymu, nė negali būti. Jeigu jis sektinas, tai reikštų – kartotinas, o to nei reikia norėti, nei įmanoma pasiekti. Sekant kuo nors, nesiekama neišsekti. Aš už tai, kad dviratis būtų išrastas tiek kartų, kiek atsiras išradėjų.

Beje, mano mokykla pirmiausia tapo mokykla man pačiai. Keletu atžvilgių, bet labiausiai asmenybinio. Pedagogika, kaip ją suvokių dabar, sunkus išbandymas, jei nesi pašauktas vien tik jai. Todėl jau nebedėstau. Tik prižiūriu procesus. Į „pensiją“ reikia išeiti laiku, kuris išmintingai pakužda: „Gana, grįžk į save.“ Tai nebūtinai reiškia, kad vien sodinu gėles Kaltanėnų sodybos darželiuose ar tapau jas drobėse, – dar daug atrandu savęs, bet jau kitur. Ir kitaip.

Plėtojate integruotą dailės programą Meno istorija gyvai. Kodėl ji tokia neišsemiama ir universali? Koks čia menininko-mokytojo vaidmuo? Kokią vietą užima spontaniška kūryba? Kokiems istorinės dailės pavyzdžiams jūs pati teikiate pirmenybę?

Meno istorija – kietas riešutas. Prisimenu nuobodokas paskaitas apie dorėnines ir jonėnines kolonas su neaprepiama datų ir pavardžių gausa. Galvoje liko vien tai, ką vėliau pasikartojau kelionėse po pasaulio muziejus, kai jau galėjau sudaryti „savo“ vadovėlį, o jame renesansinis Jacopas Bellinis nurungė Rafaelį... Arba norvegų Gustavo Vigelando erosas tiesiog kičiniu pavertė garsųjį prancūzo Rodino „Bučinį“... Mano išvada tokia: meno istoriją (kaip ir istoriją, ir meną) reikia *patirti*. Patirti taip ir tiek, kad vėliau (jei susidomėsi) norėtum ją *tirti*. Čia tinka tas pats principas kaip ir meno (visų sričių) mokymui. Duokime vaikui fortepijoną ir tegu „daužo“, kol supras, kad šis instrumentas skirtas ne tam... O kai išgirs pirmuosius harmoningus savo išgautus garsus, tyliai uždarykime duris, kad pabūtų vienas...

Esu įsitikinusi, kad meno istorijos pradžiamokslis padėtas vaikystės pasakų lentynoje. Senovės uolų

piešiniai, Egipto pasaulis, graikų mitai, renesanso madonos, Vélasquezo epochos karaliai ir infantės, kunkuliuojantis ekspresionizmas, juslingasis impresionizmas, o ką jau kalbėti apie moderną, – kiek čia pasakų siužetų su puikiomis spalvotomis iliustracijomis! Tačiau vaikams beveik iki pat paauglystės kemas į galvas kiškučių, meškučių, nindzių istorijos, pramaišiu su tiesiog privalomais kariniais vaizdais. Naivu, tiesiog nelogiška tikėtis, kad meno istorijos paveikslėlius jie su ūpu atsivers, būdami vienuoliktokai... Jei atsikratysime šito balasto, vieni šešiolikmečiai gal prisimins, ką girdėjo vaikystėje, ir norės sužinoti daugiau, o tiems, kurie nenorės, užteks, jei pirmųkščio žmogaus gyvenimo meną skirs nuo *meno* gyvenimo šiandien. Iš dalies šią spragą galėtų užpildyti patraukli ir populiari grožinė literatūra, savaip traktuojanti meno istorijos reiškinius. Modernaus meno centras nemažais tiražais jau išleido pirmuosius pavyzdžius – Bjorno Sortlando / Hildes Kramer literatūrinę novelę apie Frydą Kalo „Ką mena širdis“, Bjorno Sortlando „Minutę tiesos“ – istoriją apie meilę, kelionę ir meną...

Ar mūsų rašytojams ši sritis neįdomi?

Suprantama, mokyklų programos nepasikeis vien todėl, kad aš taip manau. Bet mūsų mokykloje meno istorija dėstoma *gyvai* ir visiems – nuo pačių mažiausių, vos įžengusių į mokyklą.

Kaip įsivaizduojate savo mokyklos ateitį?

Apie mokyklos ateitį sunku kalbėti, kaip ir kiekvienam apie savo perspektyvas. Mokykla puikiai funkcionuoja, nes turi darnią, kūrybingą komandą. Kol yra komanda, tol mokykla gyvuos, būdama atvira neišvengiamoms naujovėms. Mokyklą be savęs ar panašios į mane personos puikiai įsivaizduoju. Mielai grįžčiau prie savo piešinių, rašinių, knygų, jei įvyktų stebuklas ir išgirsčiau žodžius: „Štai – aš. Žinau, ko noriu ir ką galiu. Nekantrauju pradėti!“

Taigi, siūlykitės.

Durys atviros. Sienojai stiprūs, stogas kasmet remontuojamas.

Dėkoju už pokalbį.

PARODA „ANGELAI“

Vilniaus vaikų ir jaunimo meno galerijoje

Angele Sarge, sek paskui mane neatsilikdamas, kuomet leidžiuos į pragarą, parvesk mane atgal iš pačių baisiausių vietų, visada sugrąžink iš liūdesio ir beprotybės, iš slogių sapnų parsivesk mane atgal, į savo šviesos ir meilės pasaulį, nepalik manęs vienos.

Jurga Ivanauskaitė

Tradicionis angelo įvaizdis puikiai nuo mažų dienų visiems žinomas, bet retas kuris žino, kad ir angelų būna visokių, o jų funkcijos labai skirtingos. Pavyzdžiui, angelai *dorybės* atsako už planetų ir žvaigždžių judėjimą. Jie valdo gamtos dėsnius, todėl atsakingi už visus stebuklus, kurie tuos dėsnius pažeidžia. Kita labai įdomi angelų „rūšis“ – *principalai*, valdantys žemės valdovus, vadus, tautas ir bendruomenes. Jie veikia kartu su angelais sargais ir įkvepia atsakomybę. *Paprastieji* angelai yra žemiausia „rūšis“, susijusi su žmonija. Jie saugo mus nuo įvairių nelaimių. Ši „rūšis“ negali kištis į žmonių likimus, tačiau tie, kurie labiau prašo jų pagalbos, tampa laimingesni, nes jiems priskiriami angelai sargai, vadovaujami angelo Adnachiello. Žinoma, prie jų prisijungia ir puolusieji, kurie skirstomi į dar dvi grupes – tie, kurie per Dangaus karą prisijungė prie Liuciferio, yra *demonai*, o *puolę stebėtojai* vadinami „grigori“.

Šioje parodoje bandome ieškoti, bendrauti, klausti ir siūlyti – naują, kitokį, šiandieninį angelą. Koks tas „šiuolaikinis angelas“? Ką jis galėtų veikti dabarties pasaulyje? Kaip angelą vaizduoja šiuolaikiniai kūrėjai?

Parodos dalyviai: Eglė Ganda Bogdanienė, Jurga Barilaitė, Justina Gražytė, Dalia Juodakytė, Paulius Lizdenis, Ingra Miler, Eglė Ridikaitė, Jelena Škulienė.

Kuratorė Justina Gražytė

„SIRENŲ“ ŽINIOS: NUO SOCIALINĖS KRITIKOS IKI LENGVŲ PAJUOKAVIMŲ (II)*

Pasakaitės iš praeities ir tiesos ieškojimas ateityje

Ar pasitikite Lietuvos žiniasklaida? Kaip manote, ar viskas, ką diktoriai praneša per „Panoramą“ arba ką skaitome *Delfi* portale, yra *tiesa*? Daug šnekama apie Kremliaus propagandą, bet galbūt patiriame ir kitokią? Juk gali būti, kad po Nepriklausomybės atkūrimo ne tiek tapome laisvi, kiek tiesiog perėjome į kitą barikadų pusę, paklusome kitai ideologijai ir dabar bandome prisijaukinti kitas vertybes. Ar dabartiniai istorijos vadovėliai supažindina jau su *tikrąja* tiesa? O gal ji vis dėlto kiek pagražinta – juk labiau norisi didžiuotis herojais, užuot analizavus klaidas, iš kurių turėtume mokytis?

Žiūrovų istorines žinias ir kritinį mąstymą „Sirenų“ festivalyje tikrino (greičiau atvirai tuo žaidė) Izraelio menininkai Adili Liberman ir Nadavas Bossemas. Jų spektaklio „Ginkluotos merginos. Vilniaus atgavimas“ forma – ekskursija po bažnyčią – tarsi iš anksto nuteikė, kad apie šį sakralinį statinį sužinosime įvairių istorinių faktų, kurie, tikėtina, bus pateikti kaip nors teatralizuotai. Juk iš ekskursijų to ir tikimės, – sužinoti lankomos vietos, ypač jeigu jai nestinga įdomybių, *tikrą* istoriją. Tačiau Liberman ir Bossema tikslas buvo visai kitoks.

Kultūros barų lapkričio numeryje rašiau: „*Izraelio menininkai [...] nedideles žiūrovų grupes kvietė į apleistą Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčią, kurią kitąmet ketinama nugriauti.*“ Ar kam nors užkliuvo šis sakiny?

Prieš prasidedant ekskursijai, menininkai pranešė, kad ši Savičiaus gatvėje stovinti bažnyčia 2017 m. bus nušluota nuo žemės paviršiaus, vietoj jos iškils kibernetinis Žydų kultūros paveldo centras. Vėlyvojo baroko, vienabokštė (vienintelė tokia Vilniuje) bažnyčia, kaip teigia interneto šaltiniai, pastatyta 1746–1768 m. vienuolių augustinų, Rusijos imperijos laikais paversta cerkve, po 1918 m. tapo Vilniaus universiteto studentų bendrabučiu, po Antrojo pasaulinio karo jos interjeras sugadintas – įstatytos dvi gelžbetoninės perdangos, pastatas pritaikytas sandėliui.¹ Kaip įrodymą, kad projektas nugriauti bažnyčią ir pastatyti Centrą įgauna pagreitį, menininkai pademonstravo publikai atspausdintą nuotrauką, kurioje Vilniaus meras Remigijus Šimašius spaudžia ranką gal Izraelio ambasadoriui, gal kokiam kitam tos šalies atstovui. Šita informacija iš pradžių man praslydo pro ausis panašiai kaip tiems, kurie *Kultūros barų* lapkričio numeryje mano paskleistą „dezinformaciją“ perskaitė ja nesistebėdami. Na, ir kas čia tokio, kad nugriautų apleistą bažnyčią, o vietoj jos pastatys paveldo centrą? Senamiesčio erdvė bus tikslingiau panaudojama – šaunu! [Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad buvo ir nemažai tokių, kurie ketino budėti prie „pasmerktos“ bažnyčios ir protestuoti prie Seimo, – *red.*]

Ekskursijos dalyviams Liberman ir Bossemas aprodė centrinę navą, siūlė nusileisti į skliautinį rūšį, vėliau – pasivaikščioti po tris bažnyčios aukštus. Ekskursijos gidai, apsivilkę izraelietiška karine (ar tiesiog ją primenančia) uniforma, užsimaukšlinę ilgų plaukų perukus, perdėtai entuziastingai ir teatrališkai pasakojo

* Tęsinys iš KB nr. 11. Pabaiga

visokiausias istorijas. Esą XVIII a. Vilniuje gyvenęs rabinas, žinomas Vilniaus Gaono vardu, turėjo brolių idiotą, kurį tėvai atidavė vienuoliams slapta auginti šioje bažnyčioje. Jos rūsyje buvo apsistojęs Hitleris, kuriam bunkeriai patiko labiau negu viešbučiai, – rimtu veidu aiškino ekskursijos vedliai. Sovietmečiu čia, esą slapstėsi dvi lietuvių partizanės ir t. t. Skirtingose bažnyčios vietose žiūrovams buvo siūloma stabtelėti ir apžiūrėti „instaliacijas“ (kaip antai sienos plyšiuose įdėtas dvi miniatiūrines kūdikių skulptūrėles, simbolizuojančias Gaono ir jo brolio gimimą), stebėti vaidybinius etiudus (tarkime, Izraelio karinių uniformų „madų šou“), dalyvauti kokiame nors rituale (pavyzdžiui, uždegti žvakelę Vilniaus Gaono broliui atminti).

Vilniaus ir šios bažnyčios istorijos žinovams spektaklis turėjo sukelti daug juoko ar net pasipiktinimą, o neišmanėliams iš tikrųjų galėjo susukti galvą keistomis „būtovės įdomybėmis“. Tačiau, kai nepriklausai nei vieniems, nei (tikiesi) kitiems, ir supranti, kad menininkai žiūrovams „ant ausų“ drąsiai kabina „makaronus“, bet dėl istorinių žinių trūkumo pats neįstengi nustatyti aiškos ribos tarp melo ir tiesos, imi įtarinėti, kad kiekvienas jų žodis – apgaulė. Nuo kiekvieno žiūrovo turimų žinių, kritinio mąstymo ar patiklumo priklausė, kiek šis spektaklis jam / jai buvo ekskursija, o kiek – kūrybinis žaidimas. Riba tarp istorijos ir žaidimo ja nenubrėžiama, viskas čia supinta, sumaišyta – tikras katilas visokiausių gandų, pramanų, sunku susigaudyti, kada išnyra tiesos kruopelė.

Gaila, bet šitas katilas nevirė, nekunkuliavo, viralas buvo ataušęs ir nelabai skanus (nors, atrodytų, netrūksta pikantiškų ingredientų). Liberman ir Bossemas ne tiek vaidino, kiek maivėsi, patys būdami nenuoširdūs, taip ir nesugebėjo suartinti spektaklio žiūrovų. „Spektaklio pabaigoje jausimės kaip viena šeima“, – žadėjo kūrėjai, bet pavyko suburti tik didelį ratą žmonių, kurie, nors susikibo už rankų, vis tiek vienas kitam liko svetimi. Kai kurie vaidybiniai etiudai ar „instaliacijos“ spektaklio visumai atrodė nebūtini, sukurti vien tam, kad vienoje ar kitoje bažnyčios vietoje būtų kas nors parodyta publikai.

Vis dėlto kokia šio spektaklio žinutė? Kad neturėtume aklaui pasitikėti ekskursijų gidais? Arba kad nau-

jienos, kurias išgirstame, ne visada patikimos, pavyzdžiui, pranešimas, esą bažnyčia, beje, įrašyta į Lietuvos kultūros vertybių registrą, bus nugriauta, o vietoj jos iškils modernus žydų paveldo centras? O gal kad šiais laikais ginčytis dėl *istorinės tiesos* yra beprasmiška, galima ginčytis nebent dėl *istorinio skonio* arba *istorinio tikėjimo*? Tačiau šiam spektakliui tokie klausimai jau būtų atsavoris, nes Izraelio menininkai tiesiog pateikė savo istorines fantazijas, kurias įkvėpė apleistoji bažnyčia ir Vilniaus miesto istorija.

Jeigu istoriją galima iškraipyti, paversti nepatikima, grindžiama apgaule ir melagystėmis, tai gal tiesos reikėtų ieškoti kitur? Pavyzdžiui, vietoj istorinių straipsnių skaityti horoskopus ir ateities pranašystes. Juk žvaigždžių išsidėstymą, Zodiako ženklus, gimimo datas ir pan. kai kurie žmonės traktuoja kaip istorinius šaltinius. Gal todėl, kad horoskopų „patarimai“ aptakiai universalūs, kiekvienas gali daug ką pritaikyti sau? O ateities pranašystės iš dalies grindžiamos tuo, kas vyksta dabar, vadinasi, jose irgi įmanoma rasti tiesos grūdą...

Gali būti, kad į „Sirenas“ pakviesta *machina eX* kūrybinė komanda, atvežusi spektaklį-žaidimą „Nutekinimo pamokos“, yra įžvalgi. Gali būti, kad ateityje šis kūrinys bus pavadintas pranašišku, nes jame konstruojama ateities vizija remiasi nesena praeitimi, kuri iš tikrųjų gali pasikartoti, bet jau kitoje erdvėje. Vokiečių trupė, reaguodama į *Brexit'ą*, siūlo publikai ne tik įsivaizduoti, bet ir nulemti *Dexit'ą*.

Spektaklio žiūrovai atsiduria jaunos viešųjų ryšių specialistų poros svetainėje, o kartu patenka į politinio trilerio spąstus. Kvietimas dalyvauti neišstartas, bet aki-vaizdas: „Kur aš padėjau elementus?“ – vis klausia vienas iš spektaklio herojų, o aktoriai vis kartoja tuos pačius judesius, kol žiūrovai ima nedrąsiai (arba nenoromis) darytis aplinkui, lėtai vaikščioti po erdvę, kurioje vaidina aktoriai, kilnoti dėžes, atidarinėti stalo stalčius – ieško (arba apsimeta ieškantys) televizoriaus pultelio elementų. Kai tie surandami, televizoriaus ekranas nušvinta – per žinių laidą pranešama, kad artėja referendumas dėl Vokietijos išstojimo iš Europos Sąjungos...

Tokiu principu žaidimas tęsiamas ir toliau – istorija nevaidinama tol, kol dešimties ar dvylikos žiūrovų gru-

„Nutekinimo pamokos“. Režisierė Anna FRIES

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

pelė neatlieka užduoties. Teko, dedant pirštų atspaudus ant planšetės, spręsti, kaip herojė turėtų atsakyti į programiškų klausimus, stumdant ženklelį ant žemėlapiu, nurodyti, kur jai eiti, sukiojant seifo kodų rankenėles, bandyti jį atrakinti ir t. t. Aktoriai (Rolandas Bonjournas, Nora Decker, Leonie Rainer) vaidina taip, lyg žiūrovų nebūtų, nors jie čia pat, kartais pasiekiami net neištiesus rankos. Tačiau atliekant užduotis ir sprendžiant klausimus, stebint tiek aktorius, tiek kitus žiūrovus, neapleidžia įtarimas, kad ir vieni, ir kiti apsimetinėja. Į žaidimą įsijautusių, azartiškų žiūrovų nebuvo. Gal teatro publika nežaidžia kompiuterinių ir kitokių žaidimų? Gal trukdė lietuviškas kuklumas? O gal žaisti teatro spektaklyje mums tiesiog neįprasta?

Vienas trukdis buvo akivaizdus – tai supratimo stygius. Kadangi aktoriai čia pat garsiai kalbėjo vokiškai, o toje pačioje erdvėje vaikštančio vertėjo balsas sklido tik į vieną ausį, sutelkti dėmesį ir įsigilinti į niuansus buvo sunku. Trilerio pinklės, išverstos į lietuvių kalbą, pasidarė pernelyg painios. Galbūt todėl, kai žiūrovams reikėjo nuspręsti, ar paviėšinti slapta informaciją, kuri referendumo balsus paveiktų taip, kad įvyktų *Dexit'as*, daugelis balsavo priešingai – pasisakė už tai, kad slap-

tos informacijos diskas supleškėtų mikrobangų krosnelėje, nes tada Vokietija liks Europos Sąjungoje. Demokratiškasis informacijos skaidrumas buvo paaukotas, siekiant išsaugoti vienybę. Pasak spektaklio kūrėjų, toks galutinis sprendimas jiems buvo neįprastas, nes dažniausiai publika nusprendžia kitaip.

„Nutekinimo pamokos“ supažindino su neįprasta teatro-žaidimo forma ir nežinomu žanru (kokius lietuviškus

spektaklius galėtume pavadinti politiniais trileriais?), tačiau pamokė, kad vertimo barjeras tokių žaidimų atvejais gali trukdyti sklandžiai suvokti turinį, visavertiškai įsitraukti į veiksmą. Kita vertus, net jei būtume viską supratę, ar nebūtume balsavę lygiai taip pat? Galbūt demokratijos vertybės vis dar suvokiame paviršutiniškai? O gal žaisdami tiesiog norime išbandyti tai, ko realybėje galbūt nedarytume? Kai kurie šiuolaikiniai teatro tyrinėtojai, nagrinėjantys teatro pastangas provokuoti fizinį publikos aktyvumą, konstatuoja, kad žiūrovai kartais sumeluoja net savo vardą, sako visai ne tai, ką galvoja, daro tai, ko iš tikrųjų niekada nedarytų. Juk jeigu mums siūlo žaisti, turime teisę rinktis, kaip tą darysime, ir tik nuo šio pasirinkimo priklauso, ar sužinosime ką nors *tikra* apie save ir kitus (o gal net apie *mus*?), ar tiesiog pafantazuosime.

Geriau klausinėti be paliovos ar neklausti išvis?

Teatro premjerų spaudos pranešimuose, recenzijose, teatro kūrėjų pasisakymuose jau kliše tapęs teiginys, esą spektaklis nepateikia jokių atsakymų, jis kelia vien klausimus. Pabandykite įsivaizduoti tokią situ-

aciją: per laidą „Dèmesio centre“ Edmundas Jakilaitis, susisodinęs svečius, neleidžia jiems nė prasižioti, tik žeria klausimus. Arba kitas kraštutinis: per laidą „Aukšinis protas“ Andrius Tapinas ir Arūnas Valinskas neužduoda nė vieno klausimo...

Festivalyje rodyti spektakliai „Pirmadienis: atsargiai iš dešinės“ (rež. Cláudia Dias) ir „Karališko dydžio“ (rež. Christophas Marthaleris) iš dalies atitinka tokius keistus kraštutinumus. Pirmojo spektaklio dramaturgiją sudaro iš esmės tik klausimai, o antrasis vargu ar apskritai kelia kokius nors klausimus.

Spektaklio „Pirmadienis: atsargiai iš dešinės“ atlikėjai (Cláudia Dias, Jaime'as Nevesas ir Karas) niekur neskuba. Dias ir Nevesas užlipa ant kvadratinės scenos, atsėda skirtinguose jos kampuose, riešus ir plaštakas lėtai apsvyningia bintais, užsideda bokso pirštines. Pasėdi, pažiūri vienas į kitą, užmeta akį į žiūrovus, sėdinčius aplink „ringą“ iš visų keturių pusių. Pasigirsta pirmo raundo pradžią skelbiantis varpelis, jie atsistoja, pasisveikina ir... Kai raundas baigiasi, grįžta į savo vietas, ilsisi – tylos pauzė. Ir taip dvylika kartų. Tiesa, raundai nevienodi – iš pradžių Dias mokosi iš bokso meistro, kaip smūgiuoti, kaip gintis, bet kaskart boksuoja vis drąsiau, tada mokymasis perauga į kovą, darbuojamasi jau ne tik rankomis, bet ir kojomis. Vieną raundą jie, pervargę, tiesiog praguli ant grindų, o kitą – susikibę žiūri vienas kitam į akis ir t. t. Darosi akivaizdu – žiūrovai čia buvo pakviesti ne tam, kad stebėtų kovą ir sužinotų, kas nugalės. Spektaklio kūrėjai greičiau siūlo fizinę-poetinę meditaciją šiuolaikinės egzistencijos tema.

Šalia ringo prie nedidelio staliuko sėdi dar vienas žmogus (paprastai – pats dramaturgijos autorius, ispanų poetas Pablo Fidalgo Lareo, bet Lietuvoje jį pakeitė atlikėjas Karas). Per kiekvieną raundą jis ispanų kalba ramiai skaito klausimus („Ar žinai...?“, „Kaip manai...?“ ir pan.), bandydamas užmegzti artimą ryšį su žiūrovais, lyg būtume spektaklio kūrėjų draugai arba jie – mūsų vidinis balsas. Nesame verčiami čia pat atsakyti, mus tiesiog skatina susimąstyti.

Viskas prasideda nuo bokso, bet greitai peršokama prie apmąstymų apie šiuolaikinės visuomenės kovas apskritai, apie tuos, kurie primeta savo galią, ir tuos,

kurie svetimai galiai paklūsta, apie mūsų baimes, pasirinkimus ir t. t. Dramaturgas laviruoja tarp to, kas asmeniškai („Ar labiau bijai to, kas jau buvo, ar to, kas gali nutikti?“) ir to, kas visuotina („Ar tikrai Šiaurė primeta Pietums savąjį gyvenimo būdą?“), tarp praeities („Ar žinai, kad kolonistai retai kada išmoksta kolonizuotų tautų kalbą?“) ir dabarties („Ar žinai, kad mano šalyje vienas iš trijų vaikų gyvena žemiau skurdo ribos?“), tarp priežasties („Ar nemanai, kad primetus darbo ritmą, primetamas ir kitoks gyvenimas?“) ir pasekmės („Ar prisimeni, kaip kadaise meilei nereikėdavo tvarkaraščių?“) ir t. t. Vieni klausimai atrodo įžvalgūs, kiti – įdomūs, treči – nereikalingi... Idėja tokiu būdu komunikuoti su žiūrovais – originali, tačiau klausimų gausa trukdo įsigilinti ir nuteikia plaukti paviršiumi.

Spektaklio žiūrovams teko ne tiek žiūrėti ir klausytis, kiek skaityti (vertimas pateiktas subtitrais). Bet ir tuo atveju, jei klausimus girdėtume, žiūrėdami į besiboksuojančių atlikėjų veidus, rankas, sekdami judesius, įtariu, patirtume ne ką daugiau. Klausimų derinimas su bokso treniruote, viena vertus, suprantamas (juk kovos, galvėjimosi idėja yra dramaturgijos atspirtis), tačiau pernelyg iliustratyvus ir nepakankamas. Ramūs neramos šiuolaikinės būties apmąstymai ir azarto, abipusio provokavimo stokingantis „mūšis“ pavojingai praveria nuobodulio ir abejingumo duris. Kita vertus, kiek šis spektaklis bus įdomus, labai priklauso ir nuo to, į kiek klausimų ir kaip žiūrovas(-ė) pabandys mintyse atsakyti, kad papildytų spektaklį asmeniniu turiniu.

Šiuolaikinę būtį (ir buitį) kontempliuoja ir šveicarų režisierius Christophas Marthaleris. Jo „muzikiniai-draminiai apmąstymai“ (taip jis apibūdina savo spektaklių formą²) sklidini humoro, žaismės, kūrybiškumo. Vilniuje suskambėjęs „Karališko dydžio“ apmąstymas buvo ne tik finalinis, bet ir mažorinis „Sirenų“ akordas.

O karališko dydžio čia, visų pirma, lova. Apskritai dekoracijos tokios, kad puikiai tiktų buitinei melodramai (jei tokios atsirastų „Domino“ teatre, manyčiau, net kilstelėtų spektaklio lygį), – daug žalsvai mėlynų spintų ir spintelių, gėlių vazose, gėlėti sienų apmušalai, melsvas kilimas, melsva lova, melsvas

krėslas... Kitaip tariant, karališko dydžio scenografija (jos autorius – Duri Bischoffas). Tačiau spektaklio atlikėjai ją panaudoja kažkaip kitaip negu melodramose, nors lovoje gulima, ant jos sėdima, į veidrodį žiūrima, spintelių durelės atidarinėjamos...

Marthalerio spektaklyje scenovaizdis yra ir toks, koks yra, ir toks, koks nėra. Tą pačią akimirką lova vieniems atlikėjams yra viešbučio kambario baldas, o kitiems – suolelis parke, todėl susidaro įspūdis, primenantis kino filmuose kartais naudojamus kadru persidengimus, kai tą pačią akimirką ekrane matomi du vaizdai. Tiesa, šiame spektaklyje įkomponuotas dar vienas paradoksas. Bendixas Dethleffsenas, Tora Augestad, Michaelis von der Heide'as ir Nikola Weisse – tai puikiai suderintas muzikinis ir vaidybinis kvartetas (arba ramūs ir susikaupę, arba linksmai šėliodami jie vienas paskui kitą atlieka 22 dainas). Tačiau jų vaizduojami personažai, atrodo, gyvena skirtinguose pasauliuose, apskritai sunkoka suprasti, kas jie tokie. Ką galėtumėte pasakyti apie vyresnio amžiaus moterį (Nikola Weisse), kuri sėdi, ant kelių pasidėjusi rankinę, ir iš jos „kabina“ tikrus spagečius? Kad yra išalkusi? Arba apie vyruką (Michaelis von der Heide'as), kuris, atsidaręs viršutinės sieninės spintos dureles, bando pasiekti alaus butelį, bet jam nepavyksta? Kad jis nedidelio ūgio? Sunku ką nors pasakyti apie tą patį vyruką ir kitą moterį (Tora Augestad), su iškilminga vakarine apranga gulinčius karališkoje lovoje, bet per

atstumą vienas nuo kito, žiūrinčius priešais save ir, žinoma, dainuojančius. Ar jie pora? Marthalerio spektaklyje vaizduojamų žmonių nesieja jokie ryšiai. Jei nėra ryšių – nėra motyvų, jei nėra motyvų – nėra problemų, jei nėra problemų... nėra klausimų?

Lieka tik mažoras: netikėtumai, pokštai, atsitiktinumai, keistenybės, baletiniai suktukai ir šuoliai, plačios šypsenos, puošnios suknelės, dainavimai susispaudus spintelėje ir kt. Tas vietoje nenustygstantis mažoras – nesibaigiantys siurprizai ir lengvi pajuokavimai – nepaliko vietos nei apmąstymams apie žmonių susvetimėjimą (juk galbūt ne šiaip sau atlikėjai scenoje veikia vis „prasilenkdami“, vengia pažvelgti vienas kitam į akis?), nei pasvarstymams apie svajonių ir realybės neatitikimus, minimus spektaklio aprašyme. Kitaip tariant, kai spektaklyje per daug žaidimo, jame nebelieka erdvės ko nors apie ką nors paklausti...

Seksualumo vandenyno dugne – egzistencinis liūdesys

Lenkų režisierius Krzysztofą Warlikowskis į „Sirenas“ atvežė vertybių termometrą, kuriuo kiekvienas žiūrovas galėjo pasimatuoti savo vertybinę temperatūrą. „Varšuvos kabaretas“ atkeliavo iš prokatalikiškos ir, atrodo, vis labiau konservatyvėjančios kaimyninės šalies. Tačiau vertybės, kurios bent jau iš pirmo žvilgsnio vyrauja spektaklyje, artimesnės toms, kurias dažniau siejame su,

pavyzdžiui, Olandija, o ne su Lenkija. Warlikowskio sceninis kūrinys ne parodo ar užsimena, o tiesiog užtvindo publiką nuo scenos plūstančiu seksualumu, geismu, kūniškumu. Konservatyvių pažiūrų žiūrovus šis spektaklis „šukuoja prieš plauką“, o liberalesnius – glosto.

Berlynas ir Niujorkas – miestai, garsėjantys kaip didžiausi pasaulio meno židiniai ir menininkų šventovės. „Varšuvos kabarete“

„Varšuvos kabaretas“. Režisierius Krzysztofą WARLIKOWSKIS

Magdos Hueckel nuotr.

Warlikowskis pasitelkia su šiais miestais susijusias istorijas, jau papasakotas kino filmuose „Kabaretas“ (rež. Bobas Fosse, 1972) ir „Autobusiukas“ (rež. Johnas Cameronas Mitchellas, 2006). O kur Varšuva? Ji lieka tarp „eilučių“ ir žiūrovų galvose.

Dvi moterys – dvi spektaklio ašys. Tačiau Warlikowskiui rūpi ne tik jos, o ir jų aplinka. Sally Bowles (Magdalena Cielecka) – Berlyno kabareto (kalbama apie 4-ojo dešimtmečio Vokietiją) primadona, neatsiginanti gerbėjų, dovanojančių jai kailinius, svajojanti apie kino aktorės karjerą ir galiausiai iš tikrųjų gaudanti *Oscaro* statulėlę (tai lyg mirktelėjimas legendinei Sally – Lizai Minnelli, kuri per savo karjerą pelnė daugybę apdovanojimų), tačiau nepasakyčiau, kad jos istorija dominuoja. Ryškus ir kitų pirmos spektaklio dalies scenų įspūdis. Kabareto šou su makabriškuoju jo vedliu Zygmontu Malanowiczium, su kankaną šokančiais vyrukais, apsitempusiais baltus triko, ir ilgakojėmis merginomis, prisidengusiomis tik marškinėliais bei minišortukais. „Elito“ pokalbis apie muziką ir žydus (pavyzdžiui, pareiškiama, kad žydai – pirmieji nacionalsocialistai dar nuo Mozės laikų, o nacių tikslas – ne žudyti, bet „valdyti populiaciją“). Kabareto *ex-primos* (Stanislawa Celińska) išsiskyrimas su mylimuoju, nes „nepriimtina“ žydiška jo tapatybė, ir kt.

Antros dalies siejančioji grandis – Sofija (Maja Ostaszewska), seksologė, konsultuojanti poras, bet pati niekada nepatyrusi orgazmo. Atsikratyti šios „nepatirties“ tampa jos tikslu, kai susipažįsta su homoseksualų pora ir yra pakviečiama į uždarą menininkų draugiją. Warlikowskis daug erdvės suteikia ir kitiems antros spektaklio dalies epizodams arba veikėjams – performansui apie Rugsėjo 11-osios įvykius, homoseksualų porai, svarstančiai, gal reikėtų išbandyti seksą trise, ir kt.

„Varšuvos kabareto“ herojai be paliovos „transliuoja“ savo seksualumą. Ne tik apnuoginti kūnai, intymios pozos ar vizginimas užpakaliukais sukelia geidulio bangas, net ir aktorių stovėseną, žvilgsniai skleidžia intymumo hormonus. Apskritai beveik visi čia lyg apsvaigę ar „apsinešę“. Atrodytų, gyvena hedonistiškai, bet kažkodėl tuo nesimėgauja. Kas trukdo? Žiūrint spektaklį, kyla įtarimas, kad visa ta malonumų gausa trykšta per

kraštus greičiau iš nevilties ar bent jau iš egzistencinio liūdesio, negu išreiškia gyvenimo džiaugsmą.

Į tą malonumų siautulį Warlikowskis įterpia veikėjų kalbas apie nacių režimą, performatyvų numerį apie Rugsėjo 11-osios katastrofą. Įterpia, bet jų neišplėtoja. Nors visi spektaklio veikėjai atrodo abejingi tam, kas vyksta anapus saugios jų zonos ribų, nepanašu, kad režisierius juos už tai smerktų. Galbūt jėgos, sėjančios prievartą ir mirtį, čia suvokiamos kaip nenugalimos ir nepakeičiamos, todėl bandymai bent kiek atsiriboti ir užsimiršti, ieškant malonumų, kuriant meną apie katastrofas ir t. t., iš dalies suprantami? Kita vertus, spektaklyje vaizduojamus malonumus ir meno kūrimą galima interpretuoti kaip būdą siekti vidinės laisvės, leidžiančios priešintis socialinių normų gnaužtams ir gyvenimo beprasmybei. Taigi, užliedamas publiką seksualumo vandenynu, Warlikowskis siūlo pažvelgti giliau – galbūt pamatysime ten tai, ko iš tikrųjų norime arba ką bijome pripažinti.

Šiomet „Sirenos“, užsibrėžusios parodyti žiūrovams juos pačius, šį tikslą įgyvendino tik iš dalies. Taip, scenoje matėme valytojas ir kasininkes („Geros dienos“, „Švarus miestas“), į jų istorijas pažvelgta įdėmiau, aptariant visuomenės ydas. „Varšuvos kabaretas“, vaizduojantis menininkus, atvėrė šiuolaikinio žmogaus vidinės laisvės problemą. Vis dėlto artimiau susipažinti su boksinkiniais, kareiviais, viešųjų ryšių specialistais, viešbučių klientais („Pirmadienis: atsargiai iš dešinės“, „Ginkluotos merginos. Vilniaus atgavimas“, „Nutekinimo pamokos“, „Karališko dydžio“) taip ir nepavyko. Manychiau, „Sirenų“ pranešimų perdavimo kanalai šiomet pranoko pačius pranešimus. Socialinė kritika paremtas žinias „Sirenos“ galėjo papildyti, pavyzdžiui, filosofinėmis įžvalgomis, tačiau pasirinko kitokį – lengvų pajuokavimų – kelią. ■

¹ Vilniaus buvęs Augustinų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia. *Lietuvos vienuolynai: vadovas*. Prieiga per internetą: <<http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vilaugust.htm>>

² Christopher Innes, Maria Shevtsova. *The Cambridge Introduction to Theatre Directing*. Cambridge: Cambridge University Press. 2013, p. 182.

AR DAILĖS KRITIKA SERGA?

Vienoje televizijos laidoje, kurioje buvo kalbama apie meno kritikos būklę, dalyvavo teatro ir kino kritikas Vaidas Jauniškis, poetas Rimvydas Stankevičius (beje, neseniai paskelbęs poleminį straipsnį „Kritika, neatlaikanti kritikos“) ir aš, vadinamasis dailės kritikas. Bandėme išryškinti bruožus, būdingus visoms kritikos rūšims. Juos apibendrinus, į paviršių iškilo „krizės“ sąvoka. Pateikusi dar dvi „nuomones iš šalies“, t. y. pokalbio vaizdo įrašą, laidos vedėja Jolanta Kryževičienė konstatavo, kad meno kritikos būklė, jeigu ir ne krizinė, tai vis tiek ne pati geriausia.

Tame videointerviu pašnekovės išvardijo keletą dalykų, kurių, jų manymu, trūksta meno (konkrečiai – dailės) kritikai. Visų pirma, pasigedo įvairovės, informuojant apie renginius, parodas, koncertus ir spektaklius, antra, konteksto – per mažai pateikiama platesnės informacijos, susijusios su vienu ar kitu kūriniu. Buvo pateiktas ir pavyzdys – kultūros savaitraštyje išspausdinta vienos šiuolaikinio meno parodos recenzija, kurios autorė, užuot suteikusi kuo daugiau informacijos apie „chrestomatinius“, šiuolaikinio meno kontekste netgi klasikinius kūrinius, eksponuojamus parodoje, esą tiesiog mėgavosi rašymu dėl rašymo. Tačiau kam reikia tokio teksto – skaitytojams ar tik pačiai recenzentei?

Per tą TV laidą, kalbėdami apie kritikos ydas, nors vartojomė tuos pačius terminus, bet juos taikėme skirtingiems dalykams apibrėžti. Laidos vedėja su

videointerviu pašnekovėmis, nors kalbėjo apie *dailės kritiką* (čia susiaurinu aptariamąjį objektą), bet iš tikrųjų turėjo omenyje vadinamąją meno, konkrečiau *dailės žurnalistiką*. Tą pastebėjo ir Vaidas Jauniškis, tačiau šis, mano galva, svarbus aspektas tolesniame pokalbyje kažkaip išnyko, nors dailės kritika iš esmės skiriasi nuo dailės žurnalistikos, tą čia ir aptarsiu.

Tai, ką vadiname dailės kritika, dažnai yra *akademine dailėtyra* su savo atmaina – užsakomąja arba *komercine dailėtyra*. Nei viena, nei kita nėra dailės kritika siaurąja šio žodžio prasme, nes taiko vadinamąjį mokslinį sąvokinį ir metodologinį aparatą. Vis dėlto dailėtyra, analizuojanti šiuolaikinio meno procesus, nėra ir tikslusis mokslas – metodologiniu požiūriu ji gana laisva, eklektiška, kartais artėjanti prie dailės kritikos ar net dailės žurnalistikos. Savo ruožtu *dailės kritika* gali remtis akademine dailėtyra (kaip ir kitomis – sociologinėmis, psichologinėmis, filosofinėmis – disciplinomis). Be to, mūsų tiek meno, tiek akademine sistema nėra išgryninusi *dailėtyros* ir *dailės kritikos* sąvokų, todėl jos vartojamos laisvai. Dėl griežtų ribų nesutariama ir profesinio cecho viduje, nors galima būti dailėtyrininku, nebūnant dailės kritiku, arba priešingai.

Vadinamoji užsakomoji arba *komercinė dailėtyra* dažniausiai tarpsta dailininkų knygoje ir / ar albumuose. Tokios dailėtyros tikslas nėra griežta mokslis-

nė analizė ar juo labiau kritika, veikiau interpretacinė kompiliacija, turinti akademinio teksto bruožų, „skečas“, reklamuojantis dailininko kūrybą.

Informacinę siaurąją šio žodžio prasmę funkciją, kurios pasigedo TV laidos vedėja ir jos videointerviu pašnekovės, atlieka būtent *dailės žurnalistika*. Sakykime, anglakalbė (ypač JAV) ir frankofoniška dailės žurnalistika tarpsta bendro pobūdžio spaudoje, turinčioje išsamius kultūros skyrelius. Juose dažnai dirba profesionalūs dailės kritikai, eseistai ar menininkai, tiesiogiai susiję su meno sistema. Tokia dailės žurnalistika neretai perauga į *dailės kritiką*. Žinoma, egzistuoja šio žanro rėmai, nes čia svarbiausia funkcija vis dėlto yra komercinė – *informuoti* ir *reklamuoti* (skyreliai skirti ne profesionalams, o plačiajai publikai), todėl radikalus kritinis požiūris ar superkontekstualumas čia vargu ar įmanomas, bent jau mažai tikėtinas.

Tačiau Lietuvoje tokių „kultūros skyrelių“ spaudoje, tiesiogiai nesusijusioje su kultūra ar menu, beveik neturime, o tuose, kuriuos turime, karaliauja žurnalistinis paviršutiniškumas. Dailės profesionalai šį „žanrą“ dažniausiai laiko kritikos surogatu. Taigi, nėra nei kokybiškos, savitos meno žurnalistikos tradicijų, nei atitinkamų tokio rašymo konvencijų.

Dailės kritika neprivalo būti „mokslinė“ griežtąja šio žodžio prasme, o *informacijos, reklamos* nelaiko pačia svarbiausia savo priederme. Dailės kritika funkcionuoja *tarp* jų. Ji visų pirma formuoja tam tikrą *poziciją* tam tikro reiškinių atžvilgiu, antra, į *konkrečią situaciją* reaguoja *konkrečiu laiku*.

Idealiu atveju dailės kritika turėtų būti laisviausias žanras, jaučiantis mažiausią ideologinį ir / ar komercinį spaudimą iš šalies. Dailės kritika, bent jau tekstiniai jos pavidalai, Lietuvoje, tiksliau tariant, Vilniuje (nes kituose miestuose jos nėra*) tarpsta

* Egzistuoja dailėtyra, pavyzdžiui, Kaune, arba dailės žurnalistikos užuomazgos, painiojamos su dailės kritika. Išimtis (patvirtinanti taisyklę) yra nebent Alytus (konkrečiai – Redas Diržys), tačiau šis *nesisteminės dailės kritikos* diskursas nėra tiesiogiai nukreiptas į Alytaus meno scenos kontekstualiza-

keleto kultūros savaitraščių, mėnraščių puslapiuose, viename kitame interneto tinklalapyje. Deja, rimtesnė kultūrinė spauda, kuri bent jau teoriškai turėtų būti laisviausia erdvė *nepriklausomoms nuomonėms* reikšti, irgi sukoncentruota sostinėje. Žinoma, čia turimas omenyje teorinis modelis, nes praktiškai tokia kultūrinė erdvė grynuoja pavidalu vargu ar įmanoma, nebent kaip marginalija.

Taigi, dailės kritika yra ne aprašomasis, informacinis ir ne mokslinis griežtąja prasme *tekstas*, bet *praktikuojantis intertekstas*, veiksmas, kai, kritiškai atsiribojant nuo objekto arba reiškinių, atkreipiamas dėmesys į sisteminę klaidą, išryškinamos klišėmis tapusios konvencijos, kontekstualizuojama, problematizuojama ir informuojama. Todėl pasakyti, koks turėtų būti „teisingas“ dailės kritikos tekstas, vargu ar įmanoma. „Įdomumas“ šiuo atveju problemiškas dalykas, nes dailės žurnalistika ir dailės kritika traktuoja jį skirtingai. Tai, kas įdomu viename kontekste, gali būti visiškai neįdomu kitame.

Čia slypi paradoksas, nes dailės (apskritai meno) kritika negali egzistuoti kaip sau pakankama tekstinė disciplina. Ji yra specifinio *veiksmo* padarinys, nes atsiranda kaip *reakcija* į kokį nors reiškinį arba diskursą. Jeigu dailės kritika funkcionuoja tikrai kaip „teksto malonumą“ suteikianti sistema, vadinasi, ji tikrai turi problemų.

Kritinio atsiribojimo veiksmas formaliai atšia dailės kritikai rankas, nes leidžia įgauti bet kokius (ne)tekstinius-prasminius pavidalus. Konkreti situacija, reakcija į ją sukuria ir (ne)tekstinę reakcijos apvalkalą.

Šiuo atžvilgiu dailės kritiko ar kritikės nevaržo jokie žanriniai, konvenciniai, metodologiniai apribojimai. Būtent todėl ir įmanoma *nesisteminė kritika*. (Sovietmečiu dailės kritiką ne tik pagyvino, bet tam tikru atžvilgiu net sukūrė būtent nesisteminiai, iš kitų specialybių atėję žmonės.) Priklausyti profesiniam cechui nebūtina, nors tai galbūt suteikia

vimą, veikiau oponuoja sostinės diskursui ir / ar yra susijęs su kosmopolitiniais, globalesniais kontekstais.

šiokių tokių smulkių privilegijų. Svarbiausia yra *pozicija*, jos *nuoširdumas* ir *adekvatumas* kiekvienu konkrečiu atveju.

Kritinė distancija gali paradoksaliai išvaduoti dailės kritiką net iš teksto apskritai. Tokiu atveju dailės kritika gali išsiplėsti kad ir į kuravimo sritį. Kartais konjunktūrinis ar priešingai – nepriklausomas kuravimas, dažnai pramaišiu su jį lydinčiais tekstais, gali kur kas efektyviau atlikti dailės kritikos funkcijas negu koks nors *rašinėlis*.

Mimikriją, pasisavinimą, dubliavimą, pastišą ar kokias nors kitas tekstines ir / ar menines akcionistines formas dailės kritika gali pasitelkti tam, kad atskleistų pačios sistemos, kuriai priklauso, paradoksalumą. Kitaip sakant, kontekstas ir situacija provokuoja atitinkamą reakciją. O reakcija savo ruožtu (per)kuria kontekstą ir diskursą.

Tačiau tokia distancija, atrišanti dailės kritikai rankas – multifunkcionalumas, interkontekstualumas, – iš dalies paverčia šią praktiką hipernuorodų tinklu, kuris gali funkcionuoti tik institucinės sistemos viduje, galop tapdamas jos „objektu“. Tiek akademinė dailėtyra, tiek dailės žurnalistika turi institucines, žanrines užsakymo diktuojamas ribas, o dailės kritika šiuo atžvilgiu, bent jau hipotetiškai, yra nepalyginamai eklektiškesnė. Tačiau jai gresia pavojus tapti savo pačios multifunkcionalumo auka, – virtusi

sau pakankama sisteminė sofistika, ji paprasčiausiai išnyks.

Pabaigai keletas žodžių apie „krizę“. Vakarų, t. y. anglosaksiška, ypač JAV, ir frankofoniška dailės kritika „krizės“ temą gvildena jau senokai. Tiesa, kalbama ne apie, šiaip ar taip, antraeiles (ne)įdomumo problemas, bet apie tai, kad dailės kritika praranda specifines savo funkcijas. Vakarų meno, taigi, ir dailės, kritikos diskursas seniai komercializuotas. O verslo terpė atmeta kritinę funkciją, natūraliai stiprindama užsakomąją informacinę ir / ar utilitarinę. Kitaip sakant, dailės kritika tampa dailės žurnalistika, pramaišiu su komercine dailėtyra ir šiokiais tokiais dailės kritikos likučiais.

Lietuvoje, kaip ir kitose postkomunistinėse šalyse, situacija kiek kitokia – kokybiškos užsakomosios dailės žurnalistikos pas mus nėra arba ji dar tik formuojasi. Ją atstoti bando dailės kritika. Mūsų šioje šiuolaikinio meno sistema nepalieka erdvės kritiniam atstumui, todėl *kritika* ar *pozicija* grynuoju pavidalu beveik nepasireiškia. Kritiką ir poziciją geriausiu atveju bandoma imituoti konjunktūros kontekste.

Taigi, tiek Vakarų, tiek mūsų dailės kritika atlieka hibridines funkcijas, tiesiog kitur dėlioja akcentus. Bet koku atveju dailės kritika vienur pamažu, kitur greičiau praranda bodleriškas savo funkcijas, net nesvarbu, dėl kokių priežasčių... ■

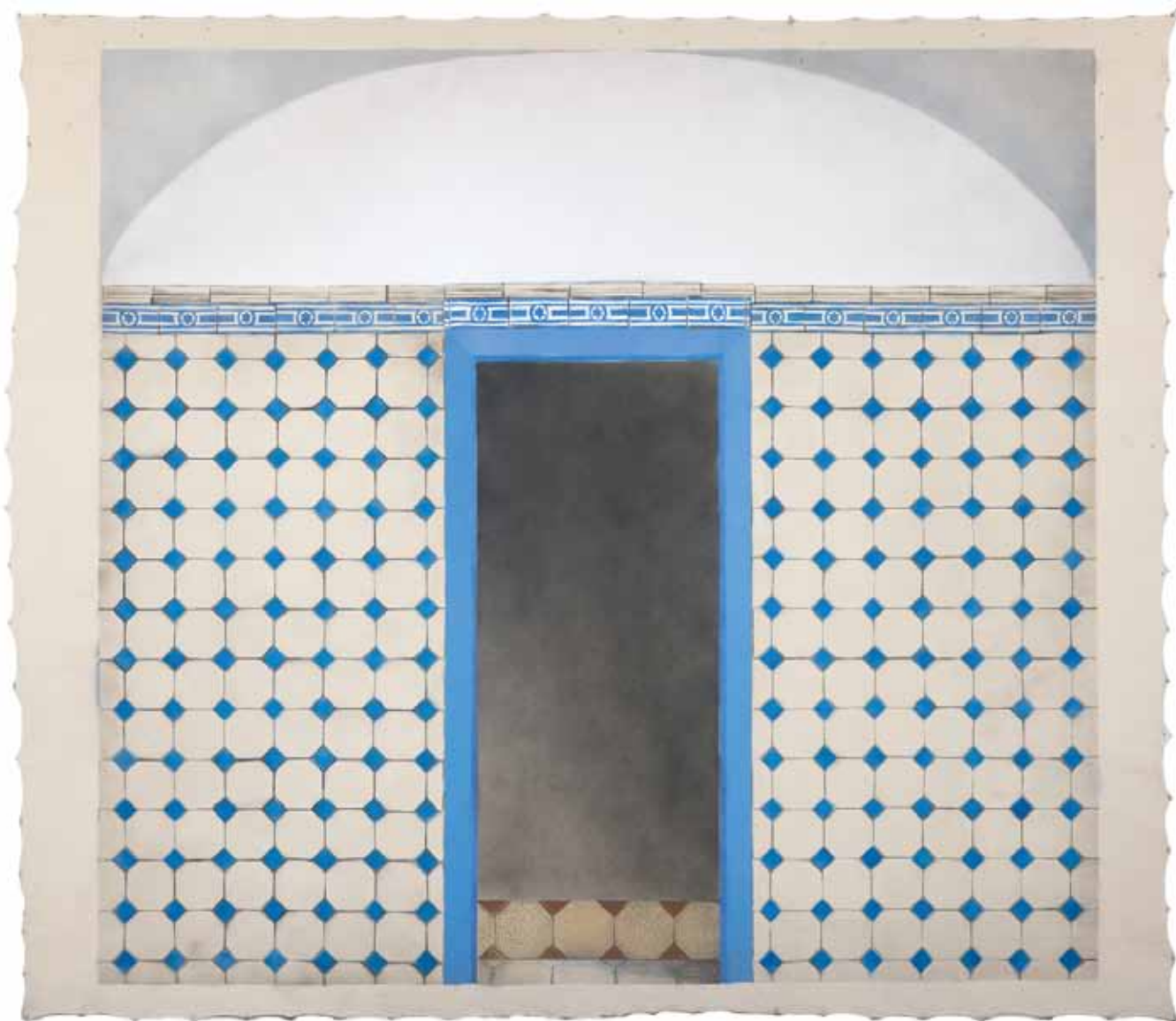

**Prenumeruokite
KULTŪROS BARUS**
ir įsitikinsite, kad su
skaitančiu skaitomasi

Metinė prenumerata –
tik 17,38 Eur. Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į
užsienį, su pristatymu oro paštu, tai
kainuos 55 eurus į Europos šalis,
75 eurus į JAV, Kanadą ir kt., 85 eurus
į Australiją (arba kita valiuta pagal
esamą kursą). Norintys už(si)sakyti
Kultūros barus į užsienį turėtų kreiptis
į redakciją adresu
Latako g. 3, 01125 Vilnius, Lietuva;
el. paštas:
kulturosbarai@gmail.com
arba į Kultūros barų atstovę JAV
Mariją Paškevičienę adresu
306 55th Place, Downers Grove IL
60516–1537, USA;
el. paštas: hmpask@juno.com

Eglė RIDIKAITĖ. Įėjimas prie Andžės. 2016. Drobė, aerosoliniai dažai, silikonas, 231x 292

Eglė RIDIKAITĖ. Kai pamačiau negalėjau užmigti (žydų pirtis). 2013. Drobė, aerosoliniai dažai, silikonas. 289 x 334 Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

ERDVĖ PAVARGSTA NUO ŽMONIŲ VIENIŠUMO

Eglės Ridikaitės kūriniuose žavi lengvai atpažįstamas jautrumas aplinkai. Jos personažais dažnai tampa kasdienybės ženklai, aeroliniiais dažais dokumentuojami dideliuose tentuose. Fotografinis dokumentumas leidžia pažvelgti į kasdienybę nekasdienišku žvilgsniu. Melancholija ir nostalgija persmelktas gerai žinomas Ridikaitės kūrinių ciklas „Palikimas (Babutas skarialis)“, už kurį autorė pripažinta geriausia tarptautinės meno mugės *ArtVilnius 2014* dailininke. Atvėrusi savo mylimos močiutės skarelių dėžutę, perkėlė jas ant drobės. O naujaisiu cikle „Kultūringos grindys“, kuris nuo gruodžio 22 d. eksponuojamas VDA galerijoje *Titaniakas*, tekstiliškumą keičia architektūros potekstės.

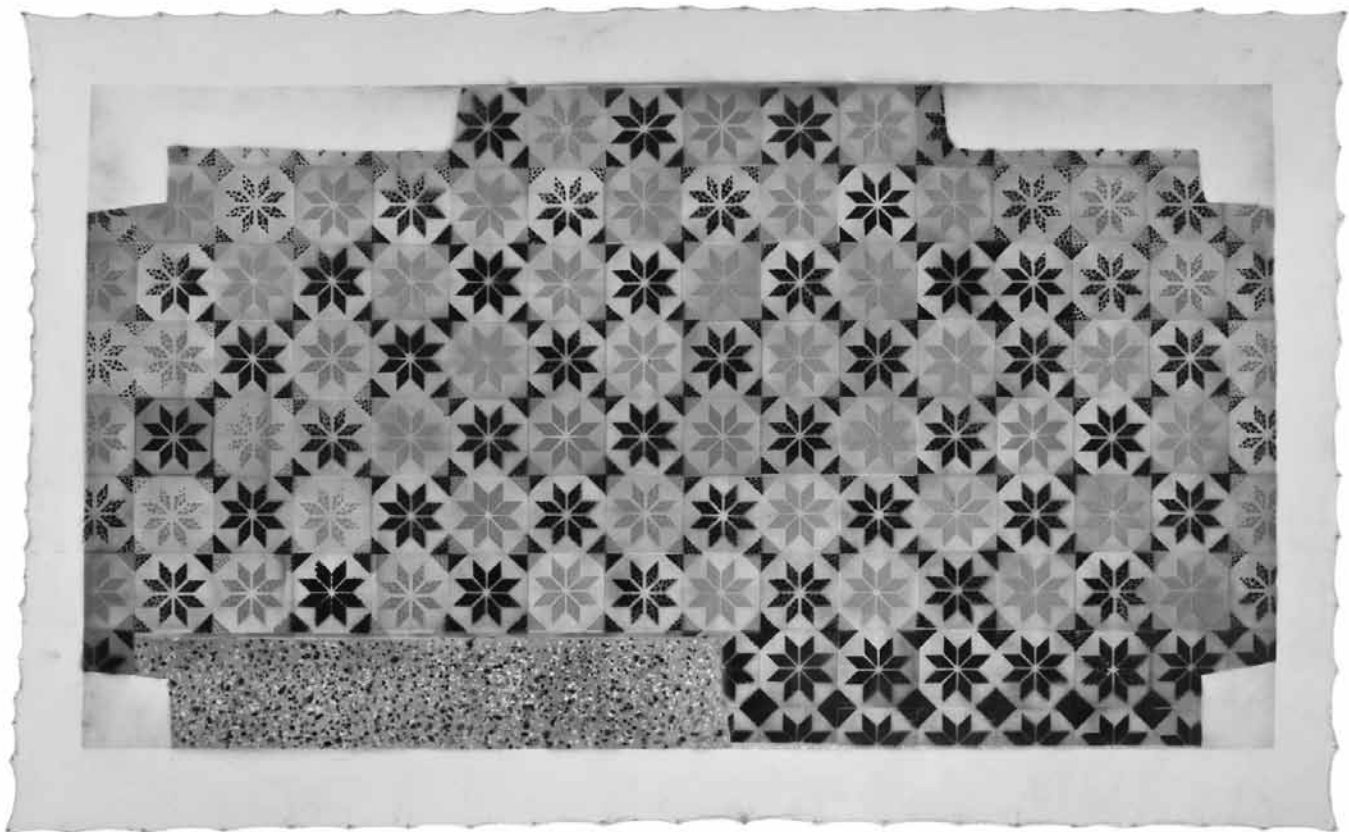
„Kultūringos grindys“ – tai kelerių metų projektas. Eglė keliauja po senus Vilniaus namus, gėrėsi laiptinių grindų ornamentais, kuriuos fiksuoja drobėje. Laiptinės dekoracija dažnai nulemia pirmąjį įspūdį apie pastatą. Tačiau tai tik erdvė – trumpa stotelė, prieš pasiekiant tikslą. Už nugaros durys užsivėrė, o tos, kurios prieš akis, dar neatidarytos. Dailininkė tyrinėja pačią laiptinės erdvę, kurios puošyba yra svarbus architektūrinis akcentas.

Grindų ornamentika suteikia architektūros formoms savitumo. Redukuotus ornamentus dailininkė pateikia realaus dydžio, kad jie neprarastų monumentalumo. Tapyba aeroliniiais dažais susieja architektūrą su gatvės menu. Vaikstant miesto gatvėmis, akis bado aeroliniiais dažais išterliotos sienos. Bet šiuo atveju aeroliniai dažai yra tik priemonė, padedanti perteikti ornamentikos savitumą. Vis dėlto svarbu paminėti, kad dažų specifiška – spalvų blyškumas suteikia paveikslams jaukumo, dienoraščio intymumo. Švelni drobės faktūra primena

laiko nutrintą popieriaus lapą, kuris pasako daugiau, negu ant jo parašyta. Kūrinys ragina ne tik perskaityti, bet ir pajusti istoriją. Tai sustiprina paties objekto – laiptinės – paslaptingumą, tuščios erdvės dvasią. Tuštumos jausmas tiesiog plieskia iš Ridikaitės kūrinių. Gal todėl norisi tuščioje galerijos salėje likti visiškai vienam priešais sunkiai aprėpiamo dydžio drobes.

Kartais įėjęs į laiptinę jautiesi taip, tarsi būtum atvėręs kažkieno skrynią – erdvę, kuri turi ir privačios, ir viešosios erdvės bruožų. Šis dvilypumas išduoda, kokia „nuvargusi“ ši erdvė. Jautiesi čia nejaukiai vienišas, tačiau tokį patį vienišumo jausmą čia pat, šalia tavęs, galbūt patiria daugelis. Erdvė pavargsta nuo žmonių vienišumo: apsitrina laiptai, apsilaupo grindys, išsiterlioja sienos. Ridikaitė savo drobėse kruopščiai atkartoja kiekvieną laiko nualintą plotelį. Bando konservuoti nykstančią laiptinės autentišką. Grindų ornamentai, perkelti ant drobės, vizualiai įdaiktina erdvę. Atlikdama šį veiksma, dailininkė panaikina laiptinės erdviškumą, puošyba organiškai praranda architektūrinį savo statusą. Ridikaitė, perkeldama ornamentiką iš architektūrinės erdvės į dvimatę drobę, suteikia galimybę geriau ją pažinti, analizuoti. Geometrinės grindų raštų formos, spalvų žaismas pridengia laiptinėje tvyrančią tuštumą, bet kelia klausimą, kokią vertę turi tai, kas puošnu, tačiau kasdien mindoma?

Vis dėlto tai autentiškos XIX a. grindys, turinčios istorinę vertę, nurodančios ne tik savo sukūrimo laikotarpį, bet ir pasakojančios apie laiką, kurį nugyveno. Detalieji atkartodama grindyse atsispindėjusios laiko pėdsakus, dailininkė išsaugo tai, kas dar išlikę. Tam tikru laiku tam

Eglė RIDIKAITĖ. *Kairė* - dešinė. 2014. Drobė, aerosoliniai dažai, silikonas. 245x341

tikroje vietoje fiksuoti, drobėje įamžinti raštai tampa efemerišku naratyvu, tačiau kartu yra pačios dailininkės atsiminimų fotografija. Kūrinyje įprasmina žvilgsnio vertę, kelia svarbius istorijos išsaugojimo klausimus. Galerijos erdvė paverčiama muziejumi, kuriame eksponuojami laiko nualinti aptrupėję objektai. Ši strategija primena menininkų konceptualistų, tokių kaip Hansas Hacke ar Markas Dionas, meninius projektus, sukurtus, pasitelkiant mokslines metodologijas. Kvestionuodami meno kūrinius kaip artefaktus, jie imasi rinkimo, kolekcionavimo, šiais veiksmais paversdami objektus meno kūriniais. Analizuojant aplinką, iškeliami istorinė jos vertė. Ridikaitė atlieka papildomą meninį veiksmą – ji atkartoja objektą, tačiau skatina žiūrovus, kad jie patys vertintų grindų raštus iš kantiškosios perspektyvos.

Grindų ornamentika, atkartota drobėje, byloja apie kasdienybės estetiką. Meditatyvus detalių stebėjimas

tampa akistata su kūriniu. O gal tai žaidimas, kaip vaikystėje šokinėdavome per akmenines plyteles? Rašto motyvai yra atkartoti, bet juos sukūrė visai kiti žmonės (čia galima prisiminti lietuvių liaudies patarlę: „Ne tas pirmas ėjo, kuris rado, bet tas, kuris pametė“).

Ridikaitė, savo kūrinius kildindama iš kasdienybės, moko stebėti aplinką. Drobėje atsidūrusi tikrovė atrodo švelni, su ilgesio atspalviu. „Kultūringos grindys“ kalba apie tai, kaip matome realybę. Grindys išardomos ir perkeliamos ant drobės, kad geriau suvoktume savo santykį su tuo, kas aplink mus, erdvės ir laiko konfigūracijas. Ridikaitės kūriniuose dažnai vyraujantys kasdienybės motyvai („Autoportretas“, ciklas „Žiedų 50“) kalba patys už save, autorė tarsi tik parodo pirštu, kur žiūrėti, o ką išvelgsime, priklausys nuo mūsų. Šiuo metu dailininkė rodo „Kultūringas grindis“.

„EUROPIEČIAI“ APTARIA TRAGEDIJĄ, GRESIANČIĄ ŠIUOLAIKINEI EUROPAI

Su teatro menininke Goda PALEKAITE kalbasi Rūta JAKIMAUSKIENĖ

Lietuvoje ir Austrijoje dirbanti teatro menininkė Goda Palekaitė šiuo metu rengiasi dviem premjeroms: viena įvyks Vienos valstybiniame jaunimo teatre, kuris yra vienas didžiausių jaunimo teatrų Europoje, kita – viename iš mažiausių Vilniaus teatrų. Scenografė, kostiumų dailininkė kartu su kolegomis kalba apie XXI a. įtampas: *„Europos demografija drastiškai keičiasi, todėl Lietuva netrukus jau nebegalės būti toji šalta, užsidariusi homogeniška šalis, kokią čia daug kas norėtų matyti. O jauni, tarptautinės patirties turintys kūrėjai nusikalsta, tyrėdami apie tai, kas problemiška ir aktualu“*, – sako pašnekovė ir kviečia į režisieriaus Pauliaus Ignatavičiaus premjerą „Europiečiai“ Vilniaus mažajame teatre.

Rūta Jakimauskienė. *Ką laikote scenografijos guru, ar yra autoritety, kuriais žavėtės, kurių darbai inspiruoja?*

Goda Palekaitė. Iš lietuvių scenografų didelę įtaką padarė ir tebedaro mano mylimas dėstytojas Adomas Jacovskis. O pasaulyje yra daug inspiruojančių scenografų – man įdomūs šalti vokiečiai Klausas Grünbergas, Janas Pappelbaumas, tarptautinė grupė *Numen for Use* ir daug kitų. Vis dėlto paveikiausiais laikau kūrinius tų menininkų ir kolektyvų, kurie teatrą suprantą kaip visumą, spektaklio erdvę ir veiksmą kurdami išvien, kai neįmanoma nustatyti, kur čia „režisierius“, o kur „scenografas“, – tai Romeo Castellucci's, Janas Fabre, *Bread and Puppet*, Robertas Wilsonas, Sasha Walz, *Théâtre du Soleil*... O vieno guru tikrai neturiu.

Papasakokite apie save, savo kelią į teatrą, pirmuosius scenos kūrinius.

Gimiau ir užaugau Vilniuje, architektų šeimoje. Nei broliams, nei man kultūra niekada nebuvo svetima. Vieni pirmųjų vaikystės prisiminimų iš *Lėlės* teatro, į kurį tėvai dažnai veddavosi: visi vaikai klykia, pamatę vilką, o aš išsižiojus žiūriu į vilką ir į vaikus, į vilką ir į vaikus...

Vėliau sekė įvairūs meno būreliai ir Justino Vienožinskio dailės mokykla. Po jos nusprendžiau studijuoti scenografiją Vilniaus dailės akademijoje. Pasisekė, kad, būdama dar pirmame bakalauro kurse, gavau galimybę bent trumpam įkišti nosį į sceną. Kartu su Marija Puipaite, dabar puikia dizainere, *Lėlės* teatre „kūrėme“ scenografiją ir kostiumus trumpametražei operai, – mūsų paprašė festivalis *Naujosios operos akcija*. Biudžetas buvo nulinis. Nuo konteinerių naktimis vilkom, skutom, dažėm kažkokias durų staktas, iš kiaušinių lukštų darėm baroką. Išėjo visai neprasta scenografija! Toji ankstyva patirtis neleido, kad užliūliuotų labai meniškos, bet su teatru ne daug bendro turinčios studijos.

Kokie darbai yra jūsų kaip scenografės „vizitinė kortelė“?

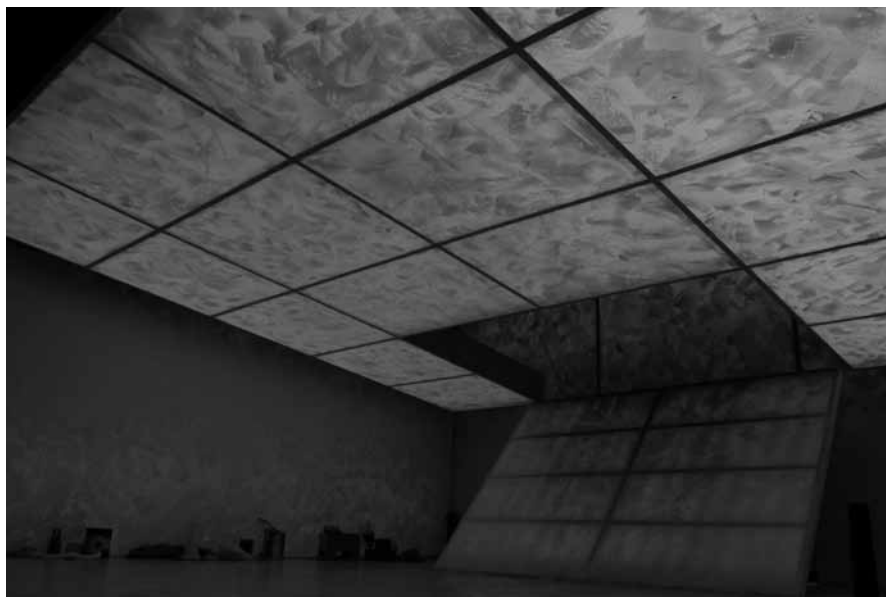
Pirmas „rimtas“ debiutas scenoje įvyko, kai su Paulium Ignatavičium Šiauliuose statėme „Kovą“ pagal Kafkos tekstus. Dabar to spektaklio erdvę tvarkyčiau ir kostiumus daryčiau, aišku, visai kitaip, bet už šį spektaklį buvau nominuota *Auksiniam scenos kryžiui*. Paulius irgi. Matyt, kažkuo jis buvo ypatingas... Džiaugiuosi

dviem vėlesniais savo darbais – tai scenografija Eugene'o O'Neillo „Meilei po guobomis“ (2015, režisierius Paulius Ignatavičius), vis dar rodomai Šiaulių dramos teatre. Ir Wolfgango Herrndorfo „Tschick“ (tai vieno iš pagrindinių personažų pravardė, neverčiamas paauglių žargono žodis) Vienos valstybiniame jaunimo teatre (2016, režisierius Thomas Birkmeiris). Juose gana kraštutiniškai atskleidžiau du sunkiai suderinamus savo polinkius: erdvė Vienoje buvo balta, švari, abstrakti, atvira šviesos kuriamai atmosferai, o Šiauliuose – grubus *bardakas*, leidžiantis atsiskleisti tikroms medžiagoms ir faktūroms.

Dabar ir vėl artėja dvi premjeros – Lietuvoje ir Austrijoje...

Taip. Vėl kuriu scenografiją Vienos jaunimo teatre. Jo meno vadovas – vokiškai kalbančiuose kraštuose žinomas režisierius Thomas Birkmeiris rašo Patricios Highsmith romano „Talentingasis ponas Riplis“ adaptaciją ir režisuoja. Aš kuriu abstrakčią, grafišką, šviesos ir struktūrų pripildytą erdvę. Premjera įvyks 2017 m. sausio mėnesį.

Kokia patirtis skirtingų šalių teatruose jums vertingiausia?

„Tschick“. Režisierius Thomas BIRKMEIRIS. Scenografė Goda PALEKAITE

Austrijos valstybiniai teatrai, palyginti su mūsų, yra pertekę pinigų, tad didžiausias privalumas scenografui tas, kad ten galima išbandyti viską, apie ką Lietuvos scenoje galėtum tik pasvajoti. Likus pusmečiui iki premjeros, jie jau stato 1:1 scenografijos maketą scenoje, kad mudu su režisieriumi galėtume „geriau matyti“, kas yra gerai, o kas ne, ir kiek pinigų reikės viskam realizuoti. Panorėjus kiekvienam spektakliui galima užsakyti papildomą apšvietimo, garso įrangą ir t. t. Darbas Austrijos teatruose neapsakomai preciziškas, o technikai ir darbininkai – aukščiausios kvalifikacijos ir motyvacijos profesionalai. Gauti darbą teatre žemiškos profesijos atstovui – didelė sėkmė, nes veikla kūrybiška, kolektyvas įdomus, o atlyginimas nepras tas. Komanda dažnai būna ištis puiki.

Tačiau meno atžvilgiu man įdomiau dirbti Lietuvoje. Čia nevaržo puikiai funkcionuojantis institucinis mechanizmas, nes tokio paprasčiausiai nėra. Ištis, kai pagalvoji, tos puikiai organizuotos sistemos yra tinkamos nekūrybiškoms profesijoms, o menininkus paverčia kultūros biurokratais.

Ar dažnai būnate Austrijoje? Kas toje šalyje jus labiausiai žavi? Ar austrai labiau už lietuvius išprusę kultūriškai, ar dažnai jie vaikšto į teatrą, operą, koncertus?

Vienoje praleidau šešerius metus ir to pakako. Dar studijuodama Vilniaus dailės akademijoje išvažiavau į Vienos taikomųjų menų akademiją studijuoti scenografijos pagal Erasmus mainų programą. Susižavėjau vienietišku elegancijos ir nerūpestingumo deriniu, gebėjimu patogiai ir gražiai gyventi. Vilniuje to nepatyrčiau, visada būdavau užsivertusi kažkokiais reikalais, nusikalusi nuo mokslų, o būti menininku atrodė pats atsakingiausias darbas pasaulyje. Atsimenu, Vienos universitete visi „menininkai“ atsipūtę gurkšnojome kavą. Staiga

susivokiau, kad sėdžiu su trumpomis rankovėmis, o juk lapkritis! Toks geras šildymas buvo! Prisiminiau sužvarbusius savo kursio-
kus lietuvius mėlynomis nosimis, Jacovskį visada su paltu per paskaitas ir nutariau, kad liksiu čia.

Pasilikau. Baigusi scenografiją, išmokau vokiečių kalbą ir nuėjau į Vienos universitetą studijuoti kultūrinės ir socialinės antropologijos. Tuo metu taip reikėjo, esant toli nuo namų ir nuo teatro. Intelektinio peno labai trūko. Tiesą sakant, jaučiausi akademijos ir visos lietuviškos meno scenos atbukinta. Pirmuosius porą metų Vienoje nekėliau kojos iš bibliotekos.

Paradoksalu, tačiau kuo geriau pažinau tą vakarietišką išprususią savikritišką kultūrą, tuo svetimesnė ji man darėsi. Austrių teatras kokybiškas, bet konformistinis, elgesys kultūringas, bet apatiškas, o blogiausia tai, kad socialiniu, kultūriniu ir politiniu lygmeniu niekas niekam iš tikrųjų nerūpi. Visiems norisi kuo mažiau dirbti ir kuo patogiau gyventi. O eiti „pasikultūrinti“ į operą, į filharmoniją yra tiesiog viena iš „gero tono“ normų. Tačiau tik Vienoje. Visa provincija žiūri televizorių ir balsuoja už radikalias dešiniąsias politines jėgas. Na, konservatyvūs Vienos kultūros lopšiai, tiesą sakant, irgi sklidini radikalių dešinėsios pakraipos žiūrovų. Trumpai tariant, nereikėtų tokios kultūros, pastatytos ant imperialistinių pamatų, painioti su jokia „dvasine kultūra“.

Vadinasi, jūs Goda, esate ne tik scenografė, ne tik kostiumų dailininkė, bet ir profesionali antropologė?

Baigusi scenografiją, jaučiau, kad negaliu užsidaryti vien meninės problematikos pasaulyje.

„Europiečiai“. Scenografijos fragmentai

Trūko teorinių pamatų, mąstymo įrankių ir struktūrų savo intuicijai artikuliuoti. Socialinė ir kultūrinė antropologija, „lauko tyrimais“ paremtas socialinis-humanitarinis mokslas, mane sužavėjo humanistinėmis savo vertybėmis ir politine pozicija – kvestionuoti galios struktūras marginalizuojamų, diskriminuojamų individų, jų bendruomenių labui. Vis dėlto kai ėmiausi tyrimų, nuo meno nepabėgau. Praleidau mėnesius, tyrinėdama *graffiti* kultūrą Vilniuje ir Vienoje (2013), erdvės suvokimą medžiotojų ir rinkėjų kaimelyje Namibijoje (2014), ieškojau šiuolaikinio teatro Indonezijoje (2014). Vis dėlto lig šiol rimčiausią tyrimą atlikau Vilniuje. Sudėtingai tariant, erdvių tyrinėjimo praktiką siedama su suvokimo teorija, aiškinasi, kokiomis sąlygomis kuriamas šiuolaikinis performatyvus menas. Iš to apgyniau magistro darbą Vienoje ir išleidau knygutę „Kūrybos sąlyga: Etnografinis tyrimas tarp jaunų šiuolaikinių menininkų Vilniuje“ (*Conditions of Creativity: Ethnographic research among young contemporary artists in Vilnius*, 2015).

Naujausias Pauliaus Ignatavičiaus spektaklis „Europiečiai“ kelia labai aktualius šiandienos klausimus: ar

mes, europiečiai, teisūs, traktuodami pabėgėlius kaip problemą, o ne kaip galimybę, kodėl mums taip sunku priimti kitokį žmogų?

„Europiečiai“ vienareikšmiškai yra tragedija, tačiau spektaklio kūrėjams svarbiausia yra ne senovės graikų, bet šiuolaikinės Europos tragedija. Mūsų nesugebėjimą priimti, pripažinti, susitarti lemia noras suderinti nesuderinamus dalykus – viešai deklaruojamą paviršinį humanizmą su vulkanais besiveržiančiu nacionalizmu. Dar prieš metus situacija Vakaruose atrodė daug viltingesnė. Dabar tokie reiškiniai kaip *Brexit*, Trumpo triumfas, daugybės sienų uždarymas, radikalių dešiniųjų jėgų stiprėjimas Austrijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Italijoje, Ispanijoje verčia pripažinti, kad regime humanistinės liberalios Europos, o gal ir visų Vakarų saulėlydį. Apie tai kalbėti baisu, rizikinga, tačiau būtina.

Pritariu prancūzų filosofo Allaino Badiou teiginiui, kad Teatras yra Politika, taigi, dėmesio vertas teatras yra publikos konfrontacija su aktualia tiesa. Visa kita – eiliniai kultūros produktai. Man atrodo, spekuliacijoms apie tai, kodėl mums taip sunku priimti kitaip mąstantį žmogų, Lietuvoje kol kas ne laikas. Esame dar tokie akivaizdžiai homogeniški, užsidarę ir balti, kad būtų labai keista, jei galėtume lengvai priimti „kitokį“ žmogų. Juk „kitokius“ matome tik per televizorių. Todėl, manau, jauni, tarptautinės patirties įgiję kūrėjai neturi teisės kartoti savo mokytojų, užuot kalbėję apie tai, kas aktualu. Tai nereiškia, kad spektaklis turėtų pakeisti politinius debatus su muzikiniais intarpais per LNK, nebent forma šiek tiek panaši. Galbūt dar karštakosiai, bet jau bandome kalbėti apie naujas įtampas ir santykius, nes Europa, todėl ir Lietuva, po kelerių metų nebegalės būti tokia šalta užsidariusi šalis, kokią daug kas nori matyti.

„Europiečių“ scenografijos ašis – baseinas. Ką jis simbolizuoja? Kaip jums apskritai kyla scenografinės idėjos?

Nenustebinsiu atsakydama, kad idėjų keliai autoriui nežinomi. Idėjos užplūsta žiūrint, skaitant, mąstant, piešiant, kalbant, miegant – žodžiu, bet

kada. Vienintelis dalykas, kurį perpratau, – niekada negalima jų ramiai laukti. Įkvėpimas apima dirbant, o pati pirma dingtelėjusi mintis beveik visada būna niekam tikusi. Taip atsitiko ir šįkart – baseinas buvo ketvirta ar penkta „Europiečių“ erdvės idėja. Jau buvome nusprendę scenografiją daryti visai kitokią, kai netyčia radau nuotrauką su apleistu plaukimo baseinu karo nuniokotoje Rytų Ukrainoje. Iškart supratau, kad tai ir bus ta jungtis, kurios mudu su režisierium nuo pat pradžių ieškojome. Jis kalbėjo apie sienas, aš – apie vandenį, jis – apie karą, aš – apie konkurenciją. Ieškojome kažko monumentalaus, susijusio su Antika, bet adekvataus šiandienos politikai, kažko naujo, bet atpažįstamo. Baseinas nesimbolizuoja nieko. Tai ne metafora, bet nuoroda į neišvengiamai šaltą realybę. Ir, žinoma, butaforinis kontrastas mūsų mylimam teatrui, kuriame viskas taip gražu ir patogiu.

Ar nutinka taip, kad žiūrovai jūsų scenografijoje įžvelgia kažką, ko pati nenumanėte ją kurdama?

Žinoma. Kiekvienas netingus žiūrovas tampa lygia-verčiu prasmės kūrėju. Pati mėgstu, ypač prastuose kūriniuose, įžvelgti tai, apie ką autorius nė nepagalvojo.

Šiam spektakliui kūrėte ir kostiumus...

Pirmąkart susidūriau su spektakliu, kuriam reikėjo tiek daug suvamų kostiumų. Man tai buvo didelis iššūkis, be puikių Mažojo teatro profesionalų pagalbos nebūčiau išsivertusi. Kuo toliau, tuo labiau domiuosi teatro kostiumais. Anksčiau jie man nublankdavo prieš erdvę, neturėjau kantrybės gilintis į detales. Šįkart buvo labai įdomu kurti tokius daugiaprasmius personažus. „Europiečių“ kostiumai „pasiūti“ iš realizmo, sarkazmo, pretenzingumo, šiurkštumo, nuogumo skiaučių su trupučiu teatrališkumo.

Goda, kaip geriausiai tiktų jus pristatyti, kaip jūs pati prisistatote?

Beveik niekada neprisistatau kaip scenografė. Dar prieš porą metų būčiau prisistačiusi kaip antropologė. Dabar greičiausiai – kaip teatro menininkė arba

„Europiečiai“. Režisierius Paulius Ignatavičius. Scenografė Goda PALEKAITE

tyrėja. Scenografija nėra svarbiausia mano tapatybės dalis, nes teatras, besivadovaujantis tokiomis kategorijomis, manęs nedomina. Meninių profesijų suskirstymas teatre dažnai būna iš piršto laužtas. Daug svarbiau įvardyti, kas yra rekvizitininkas arba sargas, nes šie žmonės iš tikrųjų dirba konkretų darbą. O spektaklio idėja, meninis požiūris, režisūros stilius dažnai susiklosto per scenografo ir režisieriaus pokalbį... Kai užsienyje prisistatau „Goda iš Lietuvos. Scenografė ir antropologė“, tai skamba labai egzotiškai – negirdėtas vardas, nežinoma šalis ir nesuprantama specialybė. To pasiilgstu Lietuvoje, kur visi, galima sakyti, pusbroliai.

Kaip artimieji, šeima vertina jūsų pasirinktą gyvenimo kelią?

Mano gyvenimo kelias niekada nebuvo aiškus nei man, nei mano artimiesiems. Visi esam nepėsti ir nesirenkam patogiausių kelių. Brolis Jonas yra maisto menininkas, Adomas – mokslo muzikantas. Šiaip visi vienas kitą palaikome. O sukurti savo šeimos dar nespėjau. Bet jau įkalbėjau visą pasaulį išnaršiusį Aaroną Kahną (jis yra spektaklio „Europiečiai“ judesio režisierius), kad su manim gyventų ir dirbtų Lietuvoje, tad gal kada bus ir šeima.

Kokie artimiausi planai, svajonės, keliai ir kelionės?

Labai laikiu kelionės su šeima į Izraelį. O po to žiūrėsim, ką 2017-ieji atneš. Planuoju pabūti Lietuvoje, čia įgyvendinsiu keletą ramybės neduodančių idėjų.

Dėkoju už pokalbį.

INTYMUS ŠAUKSMAS PER MIKROFONĄ

Jaunųjų ruduo. Tai ne poetinė metafora, žyminti amžių, senėjimą ar profesinį „užsilenkimą“, o konkretus metų laikas. Tiesiog šis ruduo neabejotinai priklauso jauniems: tokio jų parado būta seniai, jei apskritai būta, bet dar svarbiau, kad šiuo atveju galima kalbėti apie kokybę. Net jei kūriniai nepasižymi tvirtumu, užtikrintais režisūriniais mostais, jų ieškomas ir pagrindžiamas kūrybos kitoniškumas yra kur kas įdomesnis už įprastinį tradicinį profesionalumą, vis dažniau tik patvirtinantį dramatinio interpretacinio teatro sampratos letargą. Labanaktis, „maironiai“? Jaunųjų spektakliuose nebegirdime nei poetinių metaforų, nei vizualiai galingų įvaizdžių. Tai dar viena kokybė. Nusiųsime keliskart.

Ne, poetinis teatras neišnyks, bet šiandien galime stebėti, kaip jaunieji keičia jį kasdienybės proza. Kalba ramiai, be patetikos. Į mikrofoną. Mikrofonas yra instrumentas garsui perduoti. Bet čia jį galima traktuoti gerokai plačiau, o kai kas gali iš to susikurti metaforą.

Traukos jėga

Pauliaus Markevičiaus režisuoti „Dalykai“ (Meno ir mokslo laboratorija) prasidėjo nuo savotiško „tyrimo“, t. y. nuo pačių spektaklio kūrėjų pažinties su kvantine fizika, paskaitų apie ją. Vasarą šis neapibrėžiamo žanro kūrinys buvo atliktas Molėtų observatorijoje. Rudens premjerai *Meno forte* spektaklis buvo pripildytas teksto, atsirado personažų punktyrai, ir tai, pasak pirmojo

atlikimo liudytojų, gerokai pakreipė jo ašį teatro link. Tačiau nepavojingai.

Prieš 26 metus Oskaras Koršunovas netyčiniu savo manifestu „Ten būti čia“ parodė opartiškai iškreiptą pasaulį, kuriame neliko gravitacijos – pastumtas nuo pianino akmuo nebumbtelėjo žemėn. Šiandien „Dalykų“ kūrėjai pripažįsta gravitaciją, su ja reikia skaitytis ir mokėti ją suvokti. Niutonas ir Tesla tyčia krinta nuo sofos ant grindų ir kvatoja – jiems patinka ši jėga! Akivaizdu, kad spektaklio audinys nuaustas ne prie kompiuterio ekrano, o scenoje, ir kitokią kokybę įrodytų tai, kad jo neįmanoma fiksuoti ekrane ar ant popieriaus. Nėra nei linijinio laiko, nei pasekmių, nei dramos. Santykiai neaiškūs, pateikiamos tik trumpos atlikėjų buvimo vienais ar kitais personažais akimirkos, sakiniai, nuotrupos. Tarsi regėtume iškirptus dvimačius siluetus, iliustruojančius mokslininkų mintis ir idėjas. Astronautai stebi Rojų, mato pirmą vyro ir moters suartėjimą, pirmoji (fizikos, fizinė) moteris Marija (vėliau ji taps Sklodovska-Kiurie) vilioja vyrą obuoliu, kuris, tikėtina, vėliau nukris Niutonui ant galvos. Niutonui patinka ši moteris, nes ji turi masę. Sujungiami du pasakojimai – mitai apie Žemės evoliuciją, svinguojama tarp mokslo ir Biblijos. „*O kas buvo prieš tai?*“ – klausia astronautas, o moteris atsako: „*Prieš tai Jis ilsėjosi.*“ Tiesa, su tariamu tekstu atsiranda teatrinės intonacijos, bet moksliniai paaiškinimai, laimei, nekliūna, nes nuskamba tik kaip garsinis fonas, tarsi klausytumės poezijos nesuprantama kalba.

Scenografės Barboros Šulniūtės sukurta baltų nelygių glamžyto popieriaus sienų erdvė – lyg laivo *Soliaris* atmosfera, į kurią pakliūva atlikėjai ir žiūrovai, ir bet kokios sąsajos su išoriniu pasauliu išsijungia. Kartais šis laivas net pernelyg atitrūksta nuo realaus scenos menų pasaulio, nes kūrėjai jaučiasi taip, tarsi būtų pirmieji, išsilaipinę šios tematikos mėnulyje. Pateikti nuorodų į anksčiau sukurtus meno kūrinius nebūtina, tačiau kalbant apie meną reprodukovimo ir kopijų epochoje būtų neprošal žinoti ankstesnius patyrimus – ir žiūrovams leisti pajusti tvirtesnę kūrėjų pagrindą.

„Dalykai“. Režisierius Paulius MARKEVIČIUS

Galima įvairiai žvelgti į kvantų visatą – nuo abstraktaus žvilgsnio į reliatyvumą (tarkime, „Einšteinas paplūdimyje“) iki itin asmeniško santykio su Teslos išradimais (kad ir Jimo Jarmusho „Kava ir cigaretės“ ar Teslos ikonografijos suklestėjimas). O bandyti lyg pirmieviui rizikinga – pasipila nauvės paklydimai.

Spektaklio finale veikėjai ima linguoti, švytuoti, šis pulsavimas pamažu užkrečia, veidrodiniai mūsų neuronai reaguoja, mes irgi imame pulsuoti su jais. Kūrinys pats idealiai švytruoja tarp judesio ir teatro, tarp teatro ir parateatro, tarp kreipimosi į publiką ir atsiribojimo nuo jos. Tarsi neapsispręsta, ką ir kaip daryti, bet atrodo, kad šis mažas tradicinę dramą išpažįstančių aktorių žingsnelis į šoną yra visai nemenkas teatrui.

Išpažinties metamorfozės

Atlikimo erdvė bei interakcijos su žiūrovais irgi kinta. Prieš (dvi)dešimtmetį „geras tonas“ buvo išmušti žiūrovus iš pusiausvyros, nugriauti ketvirtą sieną, tiesiogiai įsiveržiant į žiūrovų salę (paprastai publiką tai išgąsdina, o ketvirtoji siena padvigubėja). Bet dabar (jau kuris laikas) kiekvienas žiūrovas sutinkamas kaip lauktas svečias, kartais kaip sąmokslininkas, su

juo pasisveikinama ir taip pelnomas pasitikėjimas. Dovilė Statkevičienė, jau rašydama „8 minutes“, numatė „režisūrą“ – prie vieno iš žiūrovų reikia padėti porą batų, suteikiant jam galimybę pabūti *in his/her shoes* (lietuviškesnei versijai tikriausiai derėtų patiesti kailiuką, kad pasijustų personažo kailyje). O režisierė Sigita Piktornaitė žiūrovus susodino ratu, ir Menų spaustuvės Kišeninėje salėje tai tapo nesuplanuota replika ankstesniems spektakliams, tarsi perkeistas *Atviro rato* išpažinties teatras, bet dabar prisimena ne aktoriai. Atlikėjai-komentatoriai papasakoja žiūrovo, įsukto į bendrą ratą, veiksmus ir juos vertina.

Pauliaus Markevičiaus (vėl! – ir dar šį sezoną regime itin tvirtus jo „Neišminktų pamokų“ monologus-dainas), dramaturgės Birutės Kapustinskaitės ir kitų kūrėjų „Dviejose su puse minutės“, sukurtose palyginti naujoje *House of Puglu* erdvėje, žiūrovai finale susodinami taip arti vienas priešais kitą, kad liečiasi keliais. Jie klausosi performanso dalyvių pasakojimų (nebūtinai autentiškų), o kartais ir patys neištvėrę prisijungia, tęsdami išpažinčių ciklą. Teatras ir čia taktilinis, žiūrovus / atlikėjus liesti rankomis būtina, jie vedžiojami po erdvę, paklaidinami tarp juodų audeklų, parvedami atgal. Įprastinį retorinį tuzinų kartų nuo scenos

„8 minutės“. Režisierė Sigita PIKTURNAITĖ

girdėtą šūksnį „*Niekas nebežiūri į akis!*“ čia keičia kvietimas žiūrėti vienas kitam į akis bent 2,5 minutės. Terapija iki banalumo paprasta: tu nesi vienintelis, apimtas nerimo, ir nereikia to gėdytis.

Šie terapijos seansai nėra skirti didelėms erdvėms ir daugeliui žiūrovų. „8 minutės“ priima į ratą 40, „Dvi su puse minutės“ apsiriboja 25-iais, „Dalykus“ *Meno forto* salėje žiūri 70 žmonių. Minučių paminėjimas pavadinimuose atkreipia dėmesį į akimirkos svarbą mūsų gyvenime, bandymą sustabdyti laiką ir pajusti save. Turint omenyje nepalaujamą aktorių rengimą įvairiose mokymo institucijose ir prisiminus daugelio pažangesnių šalių patirtį, galima manyti, kad pasirenkamos mažos erdvės nėra atsitiktinumas, o jau atėjusi realybė – rasti nedidelę, bet ypatingą savo nišą ir kreiptis į žiūrovą asmeniškai. (Todėl valstybinių institucijų planai rekonstruoti ar statyti naujas dideles scenos erdves verčia suklusti – juk jų išlaikymas guls ant mokesčių mokėtojų pečių, bet ar bus tiek žiūrovų?)

Dar viena aktyvi šio rudens „persona“ – Greta Gri-nevičiūtė („Dalykai“, „Neišmoktos pamokos“) kartu su Agniete Lisičkinaite šokio spektaklyje „B ir B dialogas“ (dramaturgė Sigita Ivaškaitė) savo personažes blondines

sulygina su žiūrovais. Jos, užsisėdėjusios kavinėje, vėluodamos braunasi į salę, pasirenka kėdes, vėl kyla, ieškodamos savo vietos po scenos žibintais. Jų plepėjimą sunku pavadinti išpažintimi, greičiau jos parodija, bet videoprojekcijoje matomas tikrasis Aš išduoda ir tikrąsias intencijas. Greitas tempas, tušti pokalbiai priešpriešinami dokumentiniams kadrams su airių manufaktūriniais. Panaudoti principai (kaukė, personažo-atlikėjo skirtis) verčia į jas žiū-

rėti kaip į atgimusias Džekilę ir Haidę, kurios šiandien jau nepavojingos blondinės, bet vis dėlto sukelia smagias re-akcijas (pavyzdžiui, pozuodamos fotografams su protestuotojais prieš LGBT konferenciją Lietuvos rusų dramos teatre šią vasarą).

Kas yra „Neišmuktų pamokų“ veikėjai – prie mikrofono stoję asmenys, atliekantys autentiškas išpažintis, ar pjesės personažai? Atlikėjai taip įtikinamai pateikia savo *performed subjectivity* (performatyvų / pristatomą subjektyvumą), kad iš esmės nebūtina žinoti, ar tai atsitiko su jais, ar su kuo nors kitu. Svarbiau tiesiog perduoti ar priminti patirtis, o universalios situacijos neišvengiamai aidai daugelio galvose ir net tampa pačių atlikėjų autoterapija. Tarsi būtų naudojamas senas dramos principas, bet įprastą tvarką griaua tai, kad maskuojama atlikėjo / personažo individualybė. Kas kalba? Nebesvarbu. Medija nėra žinia, ir tai esminis McLuhano išpranašautos savireklaminės eros pranešimas.

Mikrofono galia

Anglų akademikai pokštauja: „*Koks skiriamasis post-draminio teatro bruožas? – Mikrofonas kairėje pusėje.*“

Anglijoje judama priešinga kryptimi, todėl Lietuvoje (ir Europoje) mikrofonas kur kas dažnesnis dešinėje.

Bet čia ne tik pokštas. Mikrofonas siūlo bent keletą prasmų. Jis paverčia balsą medijuotu, vadinasi, juo perduodamas žodis skamba iš kitos realybės nei prieš tai sklidęs nuo scenos. Todėl ir jį sakantis žmogus, „balso konteineris“, pristato save kaip kitą, jis jau nėra personažas arba dvigubas personažas. Net pasakodamas apie save (kaip gerokai anksčiau pastatytame Menų spaustuvės šokio spektaklyje „Contemporary?“) jis kuria kitą save – tai jau minėtas performatyvus subjektivumas.

Be to, mikrofonas nuo pat jo sumeistravimo laikų skirtas kreiptis, taigi, jis iškart sako: žiūrovas yra, perfrazuojant Mariną Abramovič, *the spectator is present*, ir mes jį matysime. Šiandien nuo jo nesislepia, apsimetant, kad vaidinsime tuščiai ar pilnai salei, pro jį braunamasi („B ir B dialogas“), jis vedžiojamas už rankos po erdves („Dvi su puse minutės“), su visais 40 pasisveikinama („8 minutės“), žiūrovai suskaičiuojami garsiai, kaip ir pajamos, gautos iš bilietų („Contemporary?“), taigi, išviešinamas užsceninis jų dalyvavimas (t. y. be jūsų mes nevaidentume). Ir net jeigu salė tokia, kad laisvai galime girdėti vienas kitą, mikrofonas sukuria komišką atotrūkį ir jau trafaretinį postdramatizmą, o drauge teatras „prisistato“ kaip dar viena medija. Tai mutavusios *stand-up comedy* variantas.

Įdomu, kad ir vyresnės kartos režisieriaus Rolando Atkočiūno šio sezono premjeroje „Gyvūnas (Kūkū)“ nuo mikrofono atsiradimo scenoje prasideda makabreska ir žaidimas stiliais, o jie kur kas artimesni režisieriaus išpažįtamam lengvam siurre-

alizmui negu iki tol tvyrojusiai *černuchai*. Veikėjai, atsistojantys prie mikrofono, jau pastebi žiūrovus, kreipiasi į juos, aiškina situaciją, keičia personažų ir savo pačių santykį, išduoda režisieriaus šypsena. (Todėl į visiškai girtus ir sodriai besikeikiančius baikečius negaliu žiūrėti tik spektaklio kontekste, nematydamas juos vaidinančių Rimanto Bagdzevičiaus ir Ramučio Rimeikio, t. y. smagiai susikibusių Lietuvos kultūros ir meno tarybos ir Lietuvos Teatro sąjungos pirmininkų.)

Mikrofono paskirtis – sustiprinti balsą, perteikti riksmą dar rėksmingiau, neleidžiant praprsti menkiausiems garso niuansams. Būtent dėl jų mikrofoną pirmąkart – kiek pavyko aptikti – Lietuvos scenoje panaudojo Jonas Jurašas, siekdamas perteikti Barboros Radvilaitės ir Žygimanto Augusto įsimylėjimo būsenas, nuotaikas, jų šnabždesius. Jonas Jurašas: „*Vidiniams monologams apie tėvynę įvedžiau vieną dalyką, kurio lig tol niekas nebuvo naudojęs, – kūno mikrofonus.*“¹ Tai buvo 1972-iejai!

Šį rudenį mikrofonas nėra skirtas perduoti tyliems kuždesiams, – nors jų esama, bet į mikrofoną rėkiama. Dar ne taip, kaip Warlikowskio Agamemnonas

„Neišmoktos pamokos“

„B ir B dialogas“. Šoka Greta GRINEVIČIŪTĖ ir Agnietė LISIČKINAITE

rėkia į jį „(A)Polonijoje“, o šis ima kurtinamai fonuoti, lyg iliustruodamas maksimaliai įnirtusį balsą ir juo perteikiamą tragediją, kai kertamos garso intensyvumo ir proto suvokimo ribos. Į mikrofoną šaukia Aleksandro Špilevojaus „Neišminktų pamokų“ solistai / veikėjai, komentuodami savo praeitį pagal *Colours of Bubbles* grojamą muziką Menų spaustuvėje. Ar jų šauksmas bus ir kartos, o gal kelių kartų, ilgai tramdyto įtūžio ženklas ir iškrova dėl pavėluoto gyvenimo pažinimo? Kai šis tekstas bus išspausdintas, jau bus įvykęs ir roko grupės „Kontrabanda“ sugrįžimas – Klaipėdos dramos teatro salėje ji drauge su dramaturgu Gintaru Grajausku šauks Oskaro Koršunovo premjeroje „Pašaliniais draudžiamą“. Marius Meilūnas ir grupė *N-Atomic Trio* pasakos šauks „Krytį“ Panevėžyje ir Menų spaustuvėje. Rokas, kurį po 1990-ųjų nokautavo pigus, užtat masinis, nes žemo lygio, lietuviškas popsas, pagaliau atgimsta naujų kartų sąskambiais, skirstosi po neprestizines, nemasines, užtat mielas andergraundines erdves ir festivalius, o šiandien žengia ir į teatro sceną. Tai geras ženklas – muzikantai ne tik turi ką pasakyti (sugroti), jie čia randa įvairesnę ir gerokai atidesnę (reiklesnę) publiką negu ta, prie kurios būna pratę koncertuose (*Colors...* prisipažinimas). Nauja patirtis kausto, bet šios simbiozės nauda

abipusė – rokeriai treniruoja savo atidumą ir niuansuotus kreipimus, aktoriai pereina prie išpažinties žanro, prie (savo) pozicijos, lenda iš personažų kiautų, kad imtų šaukti kaip gyvenimo personas. Jie nebijo būti neoriginalūs – tai nėra blogai, nes čia priartėja gyvenimas, o roko skambesys smūgį sustiprina, ir nuoširdumo ar tikrumo sąvoka, tokia neįprasta scenai, ima kovoti už savo teises. Nors scena ir salė visai šalia, mikrofonai apkraunami balso stygų darbu ir prakaitu, – šitas šauksmas turi būti išgirstas, pasikartojimai gal net nėra trūkumas, o priedainis, ilgai trukusios tylos / traumos užkalbėjimas-iškalbėjimas. Kadaiše scenose

triumfavusi dainuojamoji poezija šiandien virsta šaukiamąja drama. Sukuriamas naujas ryšys be tarpininkų, be poteksčių, be nutylėtų žodžių, nes mikrofonas, stiprintuvai, apšvietimas, medijos – nebe mediumai, o gyvenimo realybė, (balso) stygų tęsiniai į kitų ausis.

Šiandien mikrofonas yra nebe egzotika, nebe modernybės ženklas, o paprastas laiko atributas, galintis tapti ir kartos ar bent jau kolektyvinės minties (į)garsintoju. Visi aprašytieji spektakliai iš esmės neturi vientelio režisieriaus-demiurgo, yra lyderis ar keli, bet spektakliai buvo kuriami drauge, einant atradimų ir klaidų keliu (tik Sigita Pikturnaitė yra baigusi režisūrą, kitų kūrėjai – aktoriai, šokėjos). Dar viena akivaizdi ir paradoksali kaita – visiems tekstams, net šauksmui, kuris yra ir išpažintis, svetimi keiksmažodžiai. Nors pjesės ar pasakojimai sukurti šiandien, juose nebėra ne tik mėgavimosi keiksmiais (tą palikime „Gyvūnui (ku kū)“, t. y. vyresnei kartai) – jų tiesiog nebeliko. Žiūrovų nenorima gąsdinti, šokiruoti. Galima į juos kreiptis normaliai, netgi švelniai. Ir tai ne mažiau stipru. ■

¹ Aušra Marija Sluckaitė. Spektaklių ir sapnų klavyrai. 2016. Vilnius: Kultūros barai, p. 42

TILTAI TARP TOLIMŲ ŠALIŲ

Mirtis ir gyvenimas Meksikoje – 2

Rengdamasis plakatų parodai Trakų pilyje, kruopščiai peržiūrėjau savo archyvus, ieškodamas apdovanotų plakatų ir pačių apdovanojimų. Vieno iš jų – Bronzos medalio iš Meksikos – niekur neradęs, nutariau parašyti Bienalės organizatoriams ir paklausti, kaip čia galėjo būti, kad jis manęs nepasiekė. Gavau atsakymą, kad apdovanojimas buvo išsiųtas diplomatinio keliu prieš 25 metus. Meksikiečiai nutarė padaryti medalio kopiją, ir 2016 m. pradžioje gavau siuntinį su medaliu. Meksikos plakatų bienalės direktorius Xavieras Bermudezas nusprendė surengti mano darbų parodą San Luis Potosi mieste, Nacionaliniame kaukių muziejuje (*Museo Nacional de la Mascara*). Nedvejodamas sutikau. Pirmą kartą Meksikoje lankiausi 1995 m. pabaigoje. Kelionės išpūdžius aprašiau straipsnyje „Mirtis ir gyvenimas Meksikoje“, kurį su piešiniais ir fotografijomis išspausdino žurnalas *Polityka*, nr 3, 1996 m. sausio 20 d. Sėsdamas rašyti apie pastarąją kelionę, radau pirmąjį rašinį. Jame rašiau apie savo parodą *Museo de la Estampa* 1995 m. Meksiko mieste, apie apsilankymą Rio Frio pas žymų ir mylimą rašytoją Sławomirą Mrożeką, apie pirmą apsilankymą koridoje, apie baseine sutiktą lietuvių grupę iš Čikagos ir t. t.

Kelionė ilga – jau vienuolikta skrydžio valanda. Stiuardėsė prašo užpildyti anketą, ar neturiu nieko pavojingo - kenksmingo - žalingo, *name, surname* – visada maišau, nebežinau, kas mano vardas, o kas pavardė.

Meksiko oro uoste pasienietis be mažiausios šypsenos stebi tiriančiu žvilgsniu, liepia nuspausti mygtuką – jei užsidegs raudona šviesa, bus krata, jei žalia – eikite... Spaudžiu, ačiū Dievui, išsižiebia žalia, einu pro vartus. Dabar į viešbutį *Milan*, kambarys 202, dušas, lova, kažkoks ūžesys – jau ne man, ne man...

Kitą dieną kelionė autobusu į San Luis Potosi, už lango pilka, lynoja, debesuota. Pakelės stotelėje suvargusi meksikietė siūlo pirkti spalvingą staltiesėlę, lyg gėlių gėlę. Kelias nelygus, autobusas su juodomis užuolaidomis dreba, virpa. Laukuose ožkos, avys, stulpai, netvarka. Žalsvos kalvos. Suomis plakatų kūrėjas Pekka Loiri's skaito Jari'o Tervo knygą, šypsodamasis sako, kad tas rašytojas, jo nuomone, geriausias, populiariausias. Susana Machicao, Bolivijos plakatų bienalės rengėja, duoda man savo vizitinę kortelę. Amerikietė Alice Drueding, išgirdusi, kad aš Stasys, šaukia: „*Aš jus myliu, studentams dažnai rodau jūsų darbus.*“ Po šešių valandų privažiuojame San Luis Potosi.

Čia vyksta net 14 plakato parodų, jas visas pamatyti neturiu vilčių, bet kur gi manoji? *Museo Nacional de la mascara* pastatas gražus, senas su stikliniu stogu, pačiam centre kiemelis, o jame plakatai vienas šalia kito... Salėse kaukės, kaukės – dominuoja mirties tema. Kaukolių šalis, bet čia neliūdna, už lango šmėžuoja klounai, skamba gitaros ir dainos...

Kitame muziejuje už stalo sėdi studentai, duodu jiems temą – sukurti plakatą lietuvių studento Lauryno Bareišos trumpo metražo filmui „Kupranugaris“.

Turinys paprastas – zoologijos sode miršta kupranugaris... Meksikiečių studentai kuria plakatą lietuvių studento kūriniai – toks savotiškas tiltas tarp tolimų šalių. Sunkiausia jiems užrašyti lietuvių režisieriaus vardą ir pavardę... Po trijų dienų – parodėlė. Priena prie manęs taivanietis plakatininkas, žiuri narys Bradas Tzou ir sako: Stasy, jūsų studentai sukūrė gražių darbų. Kaip juos mokote? Nustebintas netikėto klausimo, atsakau: Taigi, paprastai. Pirmiausia kalbu su visais, po to su kiekvienu, stebėdamas, kas ryškėja eskizuose, kartais parodau, kaip techniškai atlikti tą ar kitą dalyką.

Dalis svečių vyksta į Fridos Kalo muziejų. Aš jį jau matęs, tad nutariau vykti į Jose Luiso Cuevaso muziejų. Meksiko miestas gigantas painus. Taksi vairuotojas veža mane palengva, lėtai, nes gatvėje, gražiai pavadintoje *Jesus Maria*, apstu žmonių, įvairiaspalvis turgaus pardotuvių koliažas. Taksi sustoja, nes ieškoma gatvės *Academia* uždaryta. Teks kulniuoti pėsčiomis. Muziejaus kieme stūkso milžiniška bronzinė moteris, tokia stipri kultūristė, bet ne realistiška, o deformuota. Salėse tuščia, nėra jokių lankytojų, tik nuobodžiaujantys prižiūrėtojai. Grafikos darbuose žmonės panašūs į tuos, kurios mačiau *Jesus Maria* gatvėje...

Soumaya muziejus keistos grybo formos, be langų. Baltu kylančiu taku einu į viršų, apima jausmas, kad namas sukasi, grindys krypsta, slysta iš po kojų, menu gėrėtis sunkoka... Pakeliui eksponatai kuo įvairiausi, atrodo, susimaišę ir stiliai, ir epochos. Matau realistinį paveikslą „Po audros“ – piemuo, ganantis avis. Nuta-pytas 1884 metais. Kas autorius? Nepatikėsite – van Goghas... Reprodukciją rodžiau keliems žinovams, bet nė vienas neatspėjo...

Vieną rytą direktorius Xavieras siūlo svečiams ekskursiją į žymaus poeto Ramono Lopezo Velarde's (1888–1921) memorialinį namą. Kai nueiname, prašo piešti, fotografuoti, nes ketina išleisti jam skirtą atvirukų rinkinį. Viduje lova, stalas, kryželis, paltas, skrybėlė, knygos, rankraščiai, plakatai su poeto portretu. Yra net veidrodžių kambarėlis, kuriame matai save iš visų pusių.

Vienoje iš 14 bienalė (*Bienal internacional del cartel en Mexico*) lydinčių parodų „Franzo Kafkos metamorfozė“ dalyvauju ir aš. Bienalės plakatai eksponuojami Franzo Mayerio muziejuje. Bendras įspūdis liūdnokas – begalinis suvienodėjimas, lygis vidutiniškas. Kai parodė apdovanotus plakatus, apėmė jausmas, kad nežinia, kodėl išskirti tie, o ne anie. Paminėsiu tik vieną, kuris

Stasio Eidrigevičiaus plakatų paroda San Luis Potosi Kaukių muziejuje

negavo jokio apdovanojimo, bet jį iškart įsiminiau, – raudoname fone juodas parkeris, prie kurio primonuotas durklas. Kovojanči poezija. Lakoniška, paprasta, plakatiška. Apačioje didelėmis raidėmis užrašyta „Broniewski“.

Meksikiečių Düreris

Paskutinę viešnagės dieną per pusryčius šnektelėjęs su Rikke Hansen iš Danijos, sužinojau, kad skrisime tuo pačiu lėktuvu. Nutarėme tądien laikytis kartu. Ji ketino apsilankyti Alvarago Lango dirbtuvėje. Mielai prisijungiau, mus lydėjo vietinis dailininkas Aramas Huerta. Duris atidarė maestro dukra Ann Alvarago. Ant sienų raizgosi dirbtiniai voratinkliai, mat laukiama lapkričio pirmosios – Mirusiųų diena Meksikoje labai svarbi. Lėtu žingsniu priėjęs garbingo amžiaus dailininkas veda į pagrindinį kambarį, kuriame beveik, vien spausdinimo mašinos, presai. Rodo didelio formato knygą su autentiškais atspaudais – cinko raižiniais. Kas ten? Taigi, raidės, raidynas. Kiekviename grafiniame atspaude be galo preciziškai išraižyta abėcėlė. Sensacija! Fotografuojame kiekvieną puslapį. Žiūrime ir stebimės sulaikę kvapą, aikčiodami. Žmogus pašventė savo gyvenimą raidžių menui. Dailią raidę parašyti plunksna reikia įgudimo ir talento, o išraižyti tą raidžių grakštumą metalo plokštėje – retenybė. Rodo kaip įspaudžia popieriuje reljefą, kviečia pabandyti. Aš sakau, kad esu dirbęs šia technika. Dailininkas dovanoja kiekvienam iš mūsų po vieną darbą su dedikacija. Padėkoję ir atsisveikinę žingsniuojame priemiesčio gatvelėmis, po to pietaujame po atviru dangum, pro šalį eina dainuojančios *Mariachi* grupelės, lyg norėdamos dar labiau sustiprinti gerus šios kelionės įspūdžius.

Japonija yra Japonija

Pradėsiu nuo galo, t. y. nuo neįprastos scenos Osaikos oro uoste *Kansai*. 2016 m. lapkričio 20 dienos rytas. Pagal mano viešnagės Japonijoje detalią pro-

gramą šis oro uostas – paskutinis taškas. Iki šiol viskas ėjosi gerai, ramiai, tvarkingai. Japoniškai. Taigi, *Kansai* atiduodu lagaminą, gaunu vietą lėktuve 46 D, pasiėmęs rankinį bagažą jau beveik atsisveikinu su mane lydinčiu vertėju, einu į tą pusę, kur „vartai“, ten kur viskas peršviečiama. Lėktuvas išskrenda 11 valandą 45 minutės. Žvilgteliu į laikrodį – keletas minučių po devintos. Taigi, laiko sočiai. Dideliame oro uoste didelis judėjimas, kitaip sakant, minia minioje. Ieškau eilės galo. Pasirodo, tai neeilinio performanso pradžia. Kad rasčiau eilės galą, turėjau eiti į visai kitą to naujo modernaus erdvaus pastato pusę. Reguluotojai, judėjimo kryptių dirigentai su baltomis pirštinais, vis rodė – ten – ten – ten tolyn. Mano vertėjas Adamas Ozogas sunerimęs nepalieka manęs vieno. Pagaliau randame siūlo galą. Stoviu netekęs žado, nelabai suvokdamas, kas čia darosi. Kaip tik šiąnakt rašiau poetinę miniatiūrą apie tai, kaip iriuosi per minią. Gal išpranašavau sau tokį spektaklį?

Dabar lėtas žingsnis į priekį – stoviu, vėl žingsnis į priekį – stoviu, vėl žingsnis į priekį – stoviu. Besivinguojanti eilė, atskirta geltona grandine nuo kitos eilės, judančios į priešingą pusę, padalyta į segmentus, tarp kurių stovi dirigentai, vienas kitam perduodantys eilės tęsinį. Eilė juda, pasirodo, į priešingą pusę, lyg gigantiška gyvatė apsupa kioskus, metalo kolonas, konstrukcijas, vingiuoja per kiekvieną tuščią užkampį. Eina seni ir jauni, kiekvienas iš kito pasaulio krašto, su vaikais, su rankiniu bagažu, vieniši, poromis, grupėmis. Posūkiai, vingiai, po žingsnį į priekį. Jau praėjo valanda. Bet lėktuvas manęs nepaliks, lagaminas atiduotas. Pro minią braunasi kai kurių linijų atstovai, ieškodami savo „įklimpsų“ keleivių. Kepurėta japonė šaukia: „Singapur“, kita, iškėlus lentelę „Lufthansa“, japoniškai rėkauja, ieškodama keleivių, skrendančių į Frankfurtą, tarsi pasiklydusių vaikų. Projektuotojai neapskaičiavo galimo keleivių srauto. Jeigu būčiau kitoje pasaulio šalyje, nesistebėčiau, bet juk čia Japonija, kur viskas tikslu, numatoma, sureguliuota. Žiūriu į laikrodį – slenku jau pusantros valandos!

Kada paskutinį kartą stumdžiausi eilėje? Taip, atsimenu, Varšuvoje 1982 m. stovėjau visą naktį, kad rytą būčiau tarp pirmųjų ir pagal maisto korteles galėčiau nupirkti augančiai šeimynai mėsos. Tai buvo laikas, kai įvesta karinė padėtis.

Port of Humanity – Tsuruga

Tarptautiniame simpoziume „Gyvenimo kelias“, kurį lapkričio 19 d. surengė Tokijo Lenkijos kultūros ir informacijos centras, tiksliau, jo direktorius Mirosławas Blaszcak, savo kalbą pradėjau taip: „Vilniuje, pakeliui į Nacionalinę galeriją, stovi paminklas Či-junei Sugiharai. Informacija apie žymųjį konsulą ten pateikta ir japonų kalba. To paminklo nuotrauką ne kartą siunčiau savo pažįstamiems į Japoniją.“

O dabar esu būtent tame mieste – Tsuruga. Čia 1920 m. atplaukė laivas, atgabenęs našlaičius iš Vladivostoko uosto, 1940 m. iš to paties uosto plaukė bėgantys nuo karo žydai, kuriems konsulas Sugihara Kaune išdavė apie 6000 vizų. Dabar pakrantėje įrengtas *Port of Humanity – Tsuruga Museum*. Netoliese – burės pavidalo paminklas.

Pagrindinį pranešimą skaitė Japonų meno ir technikos muziejaus „Manggha“ direktorė Bogna Dziechciaruk-Maj. Tą muziejų Krokuvoje įkūrė kino režisierius Andrzejus Wajda. Paskutinį kartą lankiausi ten 2015 m. gruodį. Visai atsitiktinai muziejaus kavinėje sutikau Wajdą, pasikalbėjome. O netrukus pasiekė žinia apie jo mirtį...

Siena, gerianti vyną

Tokijo *Hermes* galerijoje apžiūrėjau Michelio Blazy instaliacijas. Į sportinį batą pripilta žemių, auga žolė, panaši į kanapes. Patiestas audeklas, ant kurio šliaužioja sraigės, palikdamos pėdsakus. Bet mano dėmesį patraukė vyno taurė, pusiau įmūryta į sieną. Į ją nuolat įpilama vyno, kuris geriasi į sieną, plečiasi, palikdamas pajuodusio violeto spalvos aureolę. Ant grindų kampe rikiuojasi tušti vyno buteliai. Kas juos išgėrė? Siena.

Anderseno pasaka

Musachino universitete savo paskaitą „Žodis ir paveikslas“ pradėjau taip: „Varšuvoje lankau sporto klubą „Jatomi“. Po to būtinai užeinu į šalia esantį knygyną. Kartą žiūriu – stora knyga apie van Gogho gyvenimą. Perku. Kada aš ją įveiksiu? Daugiau kaip tūkstantis puslapių! Na, bent pirmą puslapį perskaityti reikia. Pradedu – koks netikėtumas! Ten rašoma, kad Vincentas dievino Anderseno pasaką „Motina“, pasakodavo tą istoriją kiekvienam sutiktam. Tuo pat įsijungiau internetą – pasaka ilga, jaudinanti, liūdna. Toks įspūdis, kad ji man parašyta ir laukia iliustracijų.“

Žiūriu į studentus, sėdinčius salėje, prašau, kad pakeltų ranką, jei kuris žino tą pasaką. Nepakilo nė viena ranka...

Muziejus 52 aukšte

Mori muziejus įsikūręs 52 dangoraižio aukšte. Kadaise čia mačiau Ai Vei-Vei parodą... Šiuo metu vyksta teminė paroda „Kosmosas“. Bet vis dėlto didžiausia atrakcija – Tokijo panorama, matyti, kad tai miestas milžinas. Pietauju su buvusiu direktorium Makito Hayashi, kuris 1992 m. surengė mano parodą galerijoje *Seibu SEED hall*. Vėliau dirbo *Sezon* muziejuje, kur pristatė Mikalojų Konstantiną Čiurlionį...

Daugiaveidė žuvis

Užeinu į *Creation* galeriją. Paroda be galo graži, skaidri, poetiška. Baltoje erdvėje kabo vien plonyčiai vielos rėmeliai, kai kurie sulankstyti. Pasitinka galerijos vadovė Makiko Odaka, kviečia į savo kabinetą. Ant stalo stovi ką tik pagamintas puodukas su mano piešiniu „Daugiaveidė žuvis“. Šios parodos atidarymas lapkričio 22 dieną – tai kasmetinis labdaros renginys. Šiais metais pakviesta 170 dailininkų, dauguma iš jų japonai. Dailininkas atsiunčia grafinį projektą, tada gaminamas produktas, kurį pardavus gautos lėšos skiriamos arba *Unicef* fondui, arba nukentėjusiems

nuo cunamio. Kasmet pasirenkamas vis kitoks daiktas – laikrodžas, marškiniai, krepšys, lietsargis, batai, lėkštė, užrašų knygelės viršelės, vėduoklė ir t. t. Išleidžiamas katalogas. Dailininkai gauna po vieną autorių egzempliorių.

Vakariėnė su kiškiu ir kupranugariu

Shinkansen traukiniu iki Himeji, po to paprastu pasiekiu Tatsuną. Apžiūrėjęs istorinį miesto parką, apsilankęs sojos padažo gamykloje, einu skaityti paskaitos „Fotografija, koliažas, linija“. Profesorė Akiko Kasuya sako įžangos žodį, klausydamasis jaučiu begalinį, sakyčiau, labai lietuvišką jos nuoširdumą. Aiškinu klausytojams kai kuriuos darbus. Pavyzdžiui, koliažo, kur iš namo balkono pasilenkęs žmogelis renka dūmus, kylančius iš bakūžių, idėja kilo, kai pamačiau Panevėžio dailės galerijos naują priestatą su keistu balkonu, primenančiu kunigo sakyklą. Aš įstačiau žmogelį, kuris pasilenkęs renka dūmų juostas iš aplinkinių medinių namelių... Nupiešiau keletą didelių piešinių, papildančių mano pasakojimą. Po to visi keitėmės vizitinėmis kortelėmis. Žiūriu, ant vienos kiškis. Pasirodo, tai dailininkas. Paklausiau, kur galėčiau pamatyti jo darbus? Higashige Tomohiro atsinešė dėžę ir išėmė... kupranugario galvą. Po to ausuotą kiškio snukutį. Aš nustebejęs sakau, kad prieš mėnesį meksikiečių studentams daviau užduotį sukurti plakatą lietuvių studento Lauryno Bareišos filmui „Kupranugaris“...

Popietės mankšta

Kyoto Technologijos instituto muziejuje pasitiko mano plakatų ekspozicinė siena. Manau, tai profesoriaus Seichi Namiki nuopelnas. Ekspozicinėse salėse – Man Ray'aus parodos įvairių šalių plakatuose. Savo paskaitą apie plakato meną pradėjau nuo lietuviškojo, kurį sukūriau dar dirbdamas Vilniaus filharmonijoje. Rodydamas reprodukcijas, pasakojau sukūrimo ypatumus, atskleidžiau technines pa-

slaptis. Tarp klausytojų dominavo studentai. Mano vertėjo Adamo Ozogo balsas toks ramus, lygus tartum klebono, nekeista, kad pastebėjau besvyrančias galveles. Na, galvoju, taip negali būti. Paprašiau, kad visi atsistotų, pakeltų ir nuleistų rankas, kartodami tai keletą kartų, pasakiau, kad užsiimu fitnesu ir tai labai pravartu. Po mankštos salėje linksmas pagyvėjimas. Pakeičiau paskaitos taktiką. Stovėjau arti jų, kiekvieną sakinį tardamas garsiai, lėtai, aiškiai. Tas padėjo. Jau nebesviro galvelės. Aš baigiau sakyti savo pamokslą.

Virš stalo

Kyoto restoranas *Yoshida Ryoriten*. Mano apsilankymo proga 12 meno kuratorių, kritikų, profesorių pakviesta iškilmingos vakariėnės. Batai paliekami prie slenksčio, pasikeičiama kortelėmis. Prie žemo stalo padėtos pagalvėlės. Japonai įpratę sėdėti sunėrę kojas, bet ką daryti man? Atsiklaupiau tartum maldai, sakau, man taip patogiau. Restorano kelnerė atnešė žemą suoliuką. Dabar sėdžiu kaip ant kalno. Vaisės čia prasideda alumi, vienas po kito atkeliauja japonų virtuvės patiekalai. Skanu, nors sunku pasakyti, ką valgai. Prof. Akiko Kasuya atnešė mano plakatų parodos Trakų pilyje katalogą ir siunčia iš rankų į rankas. Vakarienei baigiantis, meno kritikas Ozaki Tetsuya sako: „*Paprastai plakatas priklauso taikomajai daili, bet jūsų plakatai yra menas.*“

Laiškai be adresato

Musachino universitete planuotoms pratyboms su studentais iš anksto nusiunčiau temas – „Iliustruotas laiškas motinai“ ir „Autoportretas“. Žiūrinėju ant sienos iškėsponuotus studentų darbus. Kviečiu pirmą studentę, kad papasakotų apie laišką. Ji laiške mamai dėkojanti už jos gerumą. Kita studentė sako neparašiusi jokio laiško, tik nupiešusi. Trečia prisipažino nieko gero nenorinti rašyti motinai, todėl tą, ką parašė, užtepė, kad niekas neišskaitytų jos kaligrafinių ženklų. Akyse ašaros, žodžiai vos girdimi.

Kitų studentų laiškai atskleidžia dvasinio ryšio su motina trūkumą, skausmingus nutylėjimus. Salėje tylą. Lyg vyktų spektaklis, kuriame išreiškiami tikri jausmai, pergyvenimai, kančios. Šito nesitikėjau. Esu to spektaklio dalyvis.

Nezu muziejaus karalystėje

Šimtaprocentinė Japonija – Nezu muziejus. Didelė dalis lankytojų vilki nepaprasto grožio kimono. Maruyama Okyo (1733–1795) tapybos paroda – estetika, realizmas, grožis, erdvė. Motyvai – medžių šakos, kiškiai, paukščiai, kalnai, upeliai, žuvis... Lankytojų veiduose begalinis giedrumas, laimė, ramybė. Muziejų supančiuose soduose begaliniai rudens atspalviai, vanduo, medžiai, takai, kuriais japonės eina į arbatos gėrimo ceremoniją. Svarstau, ar tai realybė, ar fotografija, kurios erdvėje vaikštau.

Van Goghas ir Gauguinas – realybė ir vaizduotė

Taip vadinosi paroda Tokijo *Metropolitan* muziejuje. Mano palydovui ir vertėjui Koichi Kuyamai pasiūlius

ją aplankyti, sutikau su malonumu. Šių dailininkų darbų esu matęs daug, bet įdomu juos išvysti tokiaime tolimame krašte. Visų pirma, labai daug lankytojų. Paviekslus stebiu pro minios nugaras. Bet pats faktas, kad esu tokioje parodoje, suteikia naujų jėgų ir optimizmo. Kitą dieną universitete klausiu studentų: „*Kas jau buvote van Gogho ir Gauguino parodoje? Prašom pakelti ranką.*“ Nė viena ranka nepakilo. Na, ir ką gi – Stasys pasakė pamokslą, o studentai prisiekė, kad parodą aplankys.

Ilganosių kautynės

Nihon Joshi Daigaku – moterų universitetas. Čia skaitysiu paskaitą apie iliustravimo meną. To susitikimo iniciatorė – japonų rašytoja Motoko Nakagava. Prieš paskaitą bendri pietūs, kiekvienas gauna dėžutę, kurioje sušiai, padažas, pagaliukai, arbata. Paskaitos pradžioje pasakoju apie bendradarbiavimą su Vytaute Žilinskaite, rodau paveikslėlius knygai „Robotas ir Peteliškė“, pasakoju apie *Vagos* leidyklą. Universiteto dėstytojai parengė siurprizą – performansą. Ant rankų užsimovę ilgas popierines nosis, improvizavo kau-

tynes. Aš savo pasakojimą papildžiau piešimu ir rašymu. Pavyzdžiui, ant vieno balto lapo užrašiau Panevėžio Petkevičaitės-Bitės bibliotekos adresą – siųskite ten naujametinius atvirukus, ir jie pateks į Stasio archyvą. Salėje pagyvėjimas. Įdomu, kiek atvirukų iš Japonijos atkeliaus į Panevėžį?

Klounai žydraakiai

Po paskaitos apie iliustracijos meną prie manęs prieina vienas

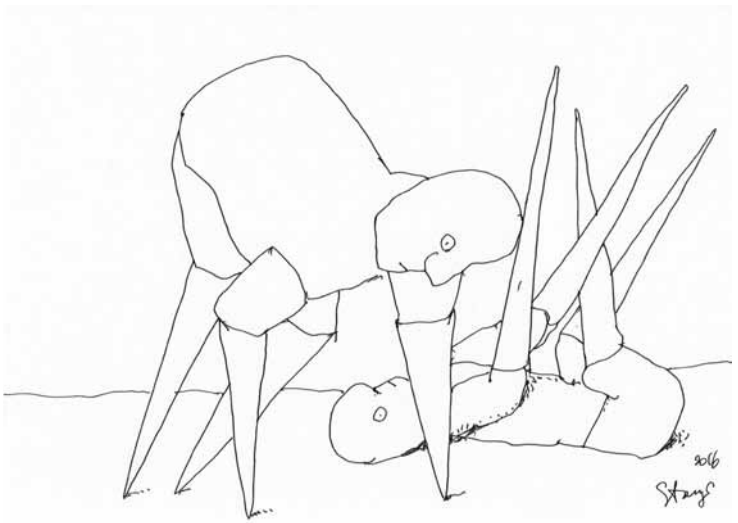
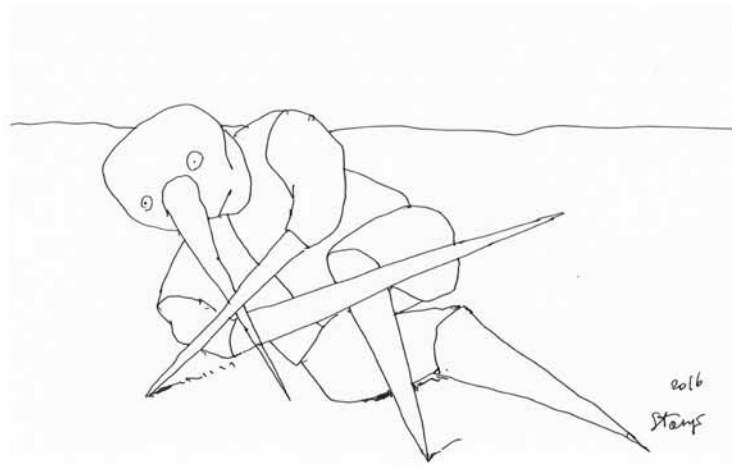
Tokijo Nihon Daigaku universitetas. Improvizuotas performansas. Centre – Motoko Nakagawa, knygos „Aušros kasos“, kurią iliustravo Stasys, autorė

klausytojas, duoda savo vizitinę kortelę – Masahiro Kawakami. Rodo fotografiją, kurioje du metaliniai veideliai – skulptūrėlės, kurias jis pagamino pagal mano plakatą. Pirmą mintį nemaloni – kodėl nepaprašė mano sutikimo? Nepažįstamas klausia: Ar gavote. Aš per Vilanovo plakatų muziejaus kuratorę jums pasiunčiau prieš dvejus metus. Ne, negavau, pirmą kartą matau. Kiek egzempliorių tokių skulptūrėlių atlikote? – klausiu. Atsako: Kokias šešias... Rašau laišką Magdai Kurpik. Ji atsako: Taip, turiu, užeikite... Grįžęs užeinu. Du miniklouno veideliai – 4 cm aukščio – lyg bronziniai auskarai. Ypač tas, kad klounų akys žydros – įstatyti skaidrūs akmenėliai. Belieka tikėtis, kad tų klounų iš tikrųjų vos keli.

Štai tokia keista istorija. Ne tik klounai mėgsta krėsti pokštus.

Ouendan

Atvykęs apsistojuo viešbutyje *Mets Mejiro*. Pavakare išgirdau pro langą keistus šūksnius, žvilgtelėjau – parkas. Ko gero, tai koks nors spektaklis. Einu. Prie įėjimo į stadioną pamatau keturis jaunuolius. Vienas muša didžiulį būgną, kiti daro keistus rankų judesius, kartais visa gerkle šaukdami. Pertrauka, iš virdulio jie kažką geria ir vėl šaukia. Vienas vaikinys sėda kitam ant pečių, o šis bėga parko taku tolyn. Juos lydi trečias, aišku, visa gerkle šaukdamas. Likęs vienas jaunuolis gestikuliuoja rankomis. Svarstau, gal paklausti, ką jie čia daro? Susikaupiu, prieinu. Vos suprantamai aiškina, kad mokosi Tokijo Vyrų mokykloje. Duodu savo užrašų knygelę, kur jau nupiešiau galvą, geriančią iš virdulio. Jis užrašo: OUENDAN. Pabrėžia, kad ir balsą gerą reikia turėti. Nieko nesupratęs, viešbutyje įsijungiu internetą. Pasirodo, tai džiaugsmingas sporto sirgalių šūkis. Taigi, aš stebėjau japonų sporto sirgalių performansą.

Smailiarankiai, smailiakojai. Piešiniai, įkvėpti performanso

Patikra

Finnair lėktuvas į Tokiją atskrido laiku. Jauna munitinkė atidžiai skaito mano deklaraciją ir prašo atidaryti lagaminą. Jos pirštinėtos rankos kilnoja marškinius, trumpikes, chalata, kostiumą. Lagamino dugne gal dešimt katalogų iš naujausios mano parodos *Trakų pilyje*. Apžiūrinėja neskubėdama. Viską sudeda atgal. Dar paima knygą „Giedanti gaidžio galva“. Žiūri iš vienos pusės, iš kitos, atverčia, pavarto, užverčia: Čia jūsų? Taip, mano. ■

KELETAS FAKTŲ APIE FILMĄ „ONYTĖ IR JONELIS“ SU KLAUSIMAIS NE VIEN APIE JĮ

Užaugau Kauno pakraštyje, sename Sargėnų dvare, ir vis didžiavausi, kad jame 1931 m. buvo filmuojamas pirmasis lietuviškas filmas „Onytė ir Jonelis“. Bent jau ne kartą skaičiau apie tai spaudoje. Apgailestavau, kad filmas neišliko. Dabar, kiek pasigilinsi, žinau, kad ši kino juosta nebuvo pirmoji. Prieš tai sukurtas vaidybinis reklaminis filmukas „Rūpestingas tėvas“, trumpametražė komedija „Sužieduotinis per prievartą“, vaidybinis pilnametražis filmas „Lietuvos kareivėlis“, taip ir nepatekęs į ekranus, nes buvo uždraustas ir padėtas ant lentynos. Be to, Amerikos lietuviai irgi kiek anksčiau – 1926 m. – sukūrė pilnametražį filmą „Naktis Lietuvoje“. Vis dėlto kino istorikas Vytautas Mikalauskas knygoje „Kinas Lietuvoje“ (išleista 1999 m.) rašo, kad kiekvieną iš minėtų filmų tam tikru atžvilgiu galima vadinti pirmuoju lietuvišku ekrano kūrinio. Logiška – juk „Onytė ir Jonelis“ buvo pirmasis vaidybinis lietuviškas pilnametražis, sušvitęs Lietuvos ekranuose. Kino kritikas, istorikas Gediminas Jankauskas sako, kad „Onytė ir Jonelis“ buvo ir pats garsiausias tarpukario Lietuvoje sukurtas vaidybinis filmas (*bernardinai.lt*, 2014 m. sausio 6 d.). Tad niekas neatima iš manęs teisės riesti nosį dėl Sargėnų dvaro reikšmės kino istorijai.

Solidi dokumentinė Mikalausko knyga Vilniaus Karoliniškių bibliotekoje yra tiesiog „suskaityta“, vietomis subraukyta, tai rodo, kad Lietuvos kino istorija daug kam įdomi. O jeigu įdomi, tikriausiai turėtų būti ir tikslai. Jei būčiau knygos neskaitysi, iliustracijų nemačiusi (yra išlikę 13 nuotraukų: filmavimo epizodai ir filmo kadrai), tai pasižiūrėjusi Algirdo Tarvydo do-

kumentinį filmą „Kiti keliauja žvaigždynais“, būčiau buvusi klaidingai informuota dėl filmavimo vietos.

Taigi, pirmasis keistas klausimas – kur buvo filmuojama „Onytė ir Jonelis“? Naiviai manau, kad dokumentikos aukso fonde, kuriam dabar priklauso ir Tarvydo filmas „Kiti keliauja žvaigždynais“, viskas turėtų būti dar tiksliau negu paprastame, neuksiniame... Žiūriu šį filmą ir artėju prie man asmeniškai įdomiausių vietos – aktorius Vladas Sipaitis prisimena „Onytės ir Jonelio“ kūrimo įdomybes, sako, kad daugiausia buvo filmuojama Aleksoto dvare (patikslinu – Sargėnų dvaras yra ne Aleksote, o Vilijampolės pakraštyje). Vėliau jis atsistoja prie kažkokio namelio, o balsas už kadro praneša, kad štai po 60 metų aktorius vėl tame pačiame dvare... Jei po 60 metų, vadinasi, pokalbis su Sipaičiu nufilmuotas 1991 m., kai jam buvo 86-eri, o 1992 m. jis iškeliavo Anapilin. Nenuostabu, kad garbiame amžiuje daug ką, net ir tai, kas atrodė labai svarbu, pamirštame. Seni žmonės kartais prikuria kažką, ko nebeatmena, bet labai norėtų prisiminti. Ko gero, taip nutiko ir Sipaičiui, nieko čia nepadarysi. Vis tiek labai puiku, netgi neįkainojama, kad Tarvydas spėjo jį ir kitus žmones, nusipelnčius tiek teatrui, tiek kinui, pakalbinti. Bet šioji tokį akmenuką į dokumentininko daržą vis dėlto įmesiu – montuojant filmą, t. y. tą jo dalį, kurioje Sipaitis stovi prie menamo dvaro, įterptos Sargėnų nuotraukos iš filmo „Onytė ir Jonelis“ – lyg dar kartą pabrėžiama, kad būtent čia, prie šio namo Aleksote, ir vyko filmavimas 1931 m. Nereikia būti labai aky- lam, kad pamatytum – išlikusiose 1931 m. nuotraukose

namas visiškai ne tas, prie kurio stovi Sipaitis. Bet kažkodėl nesuabejota... Jei dokumentinio filmo autoriai būtų žvilgtelėję dar ir į senąjį periodiką, apmaudžios klaidos tikrai būtų išvengę.

O man, ilgai gyvenusiai Sargėnuose, lieka patvirtinti, kad išlikę kino kadrai, filmuoti lauke ir paskelbti minėtoje Mikalausko knygoje, neabejotinai yra iš Sargėnų dvaro – prie dvarininko gyvenamojo namo pagrindinės, didžiosios verandos (p. 302), prie to paties namo šoninės vakarinės verandos (p. 306), prie klojimo (p. 305 ir 307), prie kumetyno (p. 303), prie šaltinio (p. 305), kuris buvo šiaurinėje kalvos pusėje ir kurio vanduo nepaprastai skanus... Nežinau, kur filmuotas epizodas čiuožkyje (p. 306), bet veikiausiai irgi Sargėnuose, nes ten yra net du nemaži tvenkiniai, ant kurių ledo puikiai galima čiužinėti.

Kitas, dar keistesnis klausimas – kaip šis filmas vadinosi? Kažkokia nesąmonė to klausti, juk pati parašiau – „Onytė ir Jonelis“. Bet, pasirodo, visai ne nesąmonė, nes pavadinimo variantų yra daugybė. Tikslių mokslų atstovai juokaudami kartais vadina humanitarus netikslių mokslų atstovais, nes šie dažnokai nesivargina detales įvardyti kuo tiksliau. Netgi tuoj po išėjimo į ekranus ir netgi tame leidinyje, kuris turėtų ypač gerbti filmo kūrėjus, – žurnale *Kino naujienos* filmas vadinamas įvairiai: „Onytė ir Jonelis“: 1931, nr. 1 (p. 3); „Jonukas ir Onytė“: 1931, nr. 3 (p. 12) ir nr. 5 (p. 2–3), 1932, nr. 4 (p. 2). Nesismulkinga dėl filmo pavadinimo ir *Židinys* – „Jonelis ir Onelė“ (1931, nr. 10, p. 272–273). *Naujoji Romuva* įdėjo ilgą straipsnį, pagerbdama kūrėjus daug labiau negu *Kino naujienos*, o vadina šį filmą „Onytė ir Jonelis“ (1931, nr. 42). Taip jis pavadintas ir *Lietuvos aide* (1931, rugsėjo 25 d.).

Po daugybės metų, 1977 m. spalio 17 d., *Literatūroje ir mene* tiek Laimonas Tapinas, tiek jo kalbinti tame filme vaidinę aktoriai (Vanda Lietuvaitytė, Vladas Sipaitis, Potencija Pinkauskaitė, Antanas Mackevičius) vadino filmą „Onytė ir Jonelis“. Tačiau „Kino Lietuvoje“ autorius siūlo dar kitą pavadinimą – „Jonukas ir Onutė“, o į knygą įdėtas Amerikoje išleistas skelbimas apie filmo tokiu pavadinimu demonstravimą. Živilė Pilipavičienė ir kiti (*Literatūra ir menas*, 2011 m. gegužės 13 d.)

vadina šį filmą taip, kaip Mikalauskas. Kiek vėlesnėse publikacijose Gediminas Jankauskas (*bernardinai.lt*, 2014 m. sausio 6 d.), Asta Dykoviienė (*Kauno diena*, 2014 m. rugsėjo 13 d.) grįžta prie pavadinimo „Onytė ir Jonelis“, taip filmą vadina ir daugelis interneto portalų, tačiau Lietuvių filmų centro portalas (*lfc.lt*) vėl įdeda pavadinimą „Jonukas ir Onutė“. Na, ir apžvalgos pabaigai šio toks absurdas iš labiausiai lankomo enciklopedinio portalo *Vikipedija*, – ten minimas tiek filmas „Onytė ir Jonelis“, tiek „Jonukas ir Onutė“, o iš teksto aiškėja, kad tai du skirtingi filmai!

Manychiau, pavadinimą „Jonukas ir Onutė“ šiais laikais įvairūs autoriai vartoja, perskaitę minėtą solidžią Mikalausko knygą. Galima tik spėlioti, kodėl jos autorius (kurio nebepaklausi, nes jis irgi jau tose pat aukštybėse kaip ir filmo kūrėjai) nusprendė, kad filmas turėtų būti vadinamas „Jonukas ir Onutė“. Tikriausiai peržiūrėjo tarpukario spaudoje visus tuos prieštarątingus pavadinimus, apie kuriuos kalbėjau, ir tarp jų pasiklydo. Radęs Amerikos lietuvių atspausdintą skelbimą, kuriame filmo pavadinimas yra „Jonukas ir Onutė“, pasiklioję amerikietišku tikslumu. Keista, kad nebandė ieškoti lietuviškų skelbimų.

Dar viena klaidinanti įdomybė, kurią gal kada nors išnarplios kino istorikai, aiškindamiesi, koks stebuklas lėmė, kad apie šį filmą, dar net neišėjusį į Lietuvos ekranus, pirmiausia parašė, net nuotraukų įdėjo suomių žurnalas *Elokuva* (1931, nr. 14). Kur čia šuo pakastas? Gal gudruolis režisierius Jurgis Linartas (kad jis buvo gudrus ir apukrus, matyti iš kitų Mikalausko pateiktų istorijų) nusprendė pirmiausia apsiskelbti užsienio spaudoje, kad faktas jau įvykęs, ir niekas nedrįstų filmo padėti ant lentynos? Naujieną, kad apie filmą parašė suomia, *Lietuvos aidas* įdėjo 1931 m. rugsėjo 25 d. Istorinės medžiagos ieškant periodikoje, susidaro įspūdis, kad filmas išėjo į ekranus anksčiau, ne rugsėjo 25 d., nes kino premjeroms užsienyje lietuviai tuo metu pinigų neturėjo. Tad vėlesniuose nei rugsėjo 25 d. *Lietuvos aidas* numeriuose Mikalauskas medžiagos, ko gero, neieškojo, o ankstesniuose nerado.

Bet ne viskas vyksta pagal logikos dėsnius. „Pervąžiojame“ per pageltusius, dulkinus puslapius tolyn,

„Onytė ir Jonelis“. Filmo kadras

Sargėnų dvaras dabar

ir – eureka! – *Lietuvos aidas* 1931 m. spalio 13 d. numeryje įdėtas skelbimas apie neeilinį įvykį Kaune, *Forum* kino teatre: „*Demonstruojama pačių lietuvių Lietuvoje pagaminta pirmoji Lietuviška filma 7 dalių „Onytė ir Jonelis“ (Nelįsk, kur nereikia). Lietuviškas vaizdelis.*“ Tai gi, patys kino kūrėjai įvardijo jį būtent taip, neįtikėtina, kad jie būtų suklydę. Negalėjo klysti ir visi artistai, kurie Tapino straipsnyje tą filmą vadina „Onytė ir Jonelis“. Amerikos lietuvių *Margučio* draugijos skelbimas apie „Jonuką ir Onutę“ galėjo būti parengtas, perduodant žinias iš lūpų į lūpas, o ne nusirašytas nuo filmo titrų, juo

labiau kad jis buvo tik Užgavėnių vakarėlio priedas.

Visi artistai tvirtino, kad Sargėnų dvaro savininkas sudarė išskirtines sąlygas filmavimui, už dyką leido naudotis visu gyvu ir negyvu inventoriumi. Mikalauskas knygoje mini „*didelį ir gražų bankininko Sodos dvarelį*“. Vėl tikslinu: ne dvarelis, o dvaro savininkas buvo Jonas Šodė. 1941 m. nusavinant dvarą, šis užėmė 102 ha. Nežinau, kiek pastatų dvare buvo 1931 m., bet praeito amžiaus 5-ajame dešimtmetyje dar buvo likę 12 senųjų ir pamatai, tarpukariu išlieti dviem naujiems statiniams, tad dvareliu Sargėnų valdų tikrai nepavadinsi. Šodės tautybė nėra tiksliai žinoma. Vieni prisiminė jį kaip gryną vokiečių, kiti vadino supracūzėjusiu vokiečiu arba suvokietėjusiu prancūzu, tretį laikę prancūzų kilmės lietuvių verslininku, baigusiu mokslus Berlyne. Šodė gimė apie 1890 m. Lietuvoje, kada ir kur mirė, neaišku, atrodo, karui baigiantis, emigravo į Vokietiją. Buvo plačių interesų energinga asmenybė. Įėjo į Lietuvos bankininkystės, žemės ūkio, sporto ir, žinoma, kino istoriją. Buvo Lietuvos prekybos ir pramonės banko valdybos narys, šio – pirmojo lietuviško – banko direktorius. Pirmasis Lietuvos sporto lygos Centro komiteto pirmininkas 1922 m.; Lietuvos dviratininkų sąjungos prezidentas 1923–1925 m. Pats Šodė buvo irkluotojas, finansiškai rėmė tiek šios sporto šakos mėgėjus, tiek Lietuvos olimpiečius. Buvo Lietuvos fizinio lavinimosi sąjungos garbės narys, o šiame garbingame sąrašė yra tik 12 pavardžių, tarp jų tokios asmenybės kaip Steponas Darius, Kipras Petrauskas, Jonas Vileišis, Pranas Lubinas ir kt. Žemės ūkio rūmai ne kartą premijavo Šodę už pienininkystės pasiekimus, jis dalyvavo šių rūmų veikloje, buvo įvairių komisijų narys. Sargėnų dvaras priskirtas pavyzdiniams ūkiams, jame semdavosi patirties ūkininkai, žemės ūkio kursų lankytojai. Kai 1941 m. Šodės dvarą sovietai nusavino, Veterinarijos akademija įsteigė jame Mokslinį ūkį, nes materialinė bazė tam puikiai tiko.

Karo metų vasaromis Sargėnų dvare gyveno Kazio Almino (Almenais jie tapo vėliau, Amerikoje) šei-

ma, nes rašytojo tėvas, taip pat Kazys, Veterinarijos akademijos profesorius, Zootechnikos instituto direktorius, buvo šio Mokslinio ūkio administratorius. Sargėnus dienoraščiuose mini ir poetas Alfonsas Nyka-Niliūnas – čia jis kartu su broliu trumpai gyveno 1944 m. vasarą, traukdamasis iš Lietuvos. Tačiau iš aprašymo aišku, kad poetas buvo apsistojęs ne Šodės dvare, o kiek toliau į šiaurę esančiuose Antruosiuose Sargėnuose, kurie priklausė Pijui Grajauskui.

Pradėjau nuo Sargėnų dvaro, tad baigsiu irgi juo. Ir pa-
peikę, ir pagyrę pirmąjį Lietuvos ekranuose pasirodžiusį pilnametražį lietuvišką filmą, to meto apžvalgininkai vienu balsu žavėjosi, kaip meniškai nufilmuoti Kauno vaizdai, o ypač gamta, kurios vaizdų gražumu „Onytė ir Jonelis“ nenusileidžia užsienietiškiems filmams, ir tuo galime didžiuotis. Stasys Grigaliūnas *Naujojoje Romuvoje* (1931, nr. 42) net aprašė filme matytą išpūdingą pavasario vaizdelį: „...*retėjantys palši debesys, čiurleną upeliai, tirpstą sniegai, plačiai bėganti Neris.*“ Vaizdelis atmintinas ir šių eilučių autorei, nemačiusiai filmo, bet dar mačiusiai ir upelius, ir plačiąją Nerį, nes tai – buvusio gražaus Sargėnų dvaro būtoji kasdienybė. Dvaro sodyba įsikūrusi tarsi gamtos tvirtovėje – iš šiaurės ir pietų tekėjo labai sraunūs upeliukai, giliai įsigrauzę į aukštas Neries terasos kalvas, iš rytų vingiavo Neris, kuri buvo daug vandeningesnė negu dabar. O kai pavasario šiluma išvaduodavo iš ledų upeliukus, džiaugsmingas jų šniokštimas primindavo audringos jūros gausmą.

Kas likę dabar iš to grožio ir iš paties dvaro? Dėl Sargėnų praeities, kaip sakiau, galiu riesti nosį, bet dėl dabarties beliktų nosimi žemę arti – taip liūdnei ir graudžiai viskas atrodo. Didesniojo upeliuko, kalvos šlaite išgraužusio išpūdingą tarpeklį, neliko nė žymės – jis įkištas į vamzdį jau 1961 m., kai buvo statomas tiltas, jungiantis Vilniaus–Klaipėdos plentą. Kiek mažesnis, pietinis upelis sudarkytas, statant Šilainių mikrorajoną 1980 m. Paties dvaro sodyba ir dendrologinės retenybės arba savaime sunyko, arba jas piktavališkai suniokojo asocialūs asmenys. Nors gelbėti dvarą ketinta jau Nepriklausomybės pradžioje, bet, kaitaliojantis valdžioms, skubėta daug ką privatizuoti, pertvarkyti, pristatyti, užsitverti. Iš senųjų dvaro pastatų liko tik trys – pagrindi-

nis dvarininko medinis gyvenamasis namas, šalia kurio buvo filmuojama 1931 m. ir kuris baigia visiškai sugriūti, mažas namelis prie tvenkinio ir mūrinė karvelidė, kurios taip ir nespėta panaudoti pagal paskirtį – sienas baigta statyti prieš karą, bet vidus nebuvo įrengtas, po karo čia atsirado butai.

1997 m. daliai dvarvietės teritorijos suteiktas Sargėnų dvaro istorinio parko statusas, pastatyta informacinė lenta. Nors tiek. Tik tiek? Lentos apsaugo tik nuo naujų užstatymų, bet ir tai ne visada. Savaime nyksta, o ir piktavališkai naikinami buvusių želdynų likučiai, net šimtamečiai ąžuolai, maumedžiai. Dabar jokių gražių panoraminių vaizdų čia nenufilmuosi, bet būtų ką filmuoti, jei kiltų noras susukti reklaminį siaubo filmuką apie mūsų „pagarbą“ praeičiai ir „meilę“ gamtai. Tačiau kai kas net ir pelenuose žiba. Jei būčiau kino režisierius, susukčiau melancholišką, lyrinę, beveik fantastinę juostą apie senojo sodo senąsias obelis, pagerbdama didvyrišką jų ištvermę. Daugelis medžių jau artėja prie garbingo šimto metų jubiliejaus, o vis tiek dera neįtikėtina gausiai. Žiedais apsipila, obuolius nokina net ir ta ypatingoji, vienintelė, į kurią įstengdavome užsiropšti, būdami dar snargliukai, nes jos kamienas driekėsi pažeme, visai nedaug tepakilęs. Pagal logikos dėsnius ji jau seniai turėjo būti nulūžusi ar nulaužta, bet ne, iki šiol sveika, tik dar labiau palinkusi, su aukštyn iškeltu vainiku, pilnu obuolių. Dera net ir visai užgožtos šabakštytynų, saulę matančios tik tada, kai nebelieka lapų. Senojo sodo senosios obelys – aristokratės, žinančios savo vertę, išdidžiai atliekančios savo priedermę, kad ir kas atsitiktų, kad ir kaip sunku būtų.

Derlinga Sargėnų dvaro žemė, sugėrusi į save daugelio upeliukų sąnašas, bet ne tik jas. Tręšta ir peleiniais, ir žmonių krauju. Kai 1831 m. vienas iš sukilimo vadų, Sargėnų dvaro savininkas L. Macianskis su 500 sukilėlių užėmė Vilijampolę ir bandė per Nerį keltis į Kauną, rusų kariuomenė pradėjo pliekti iš patrankų ir privertė trauktis. Persekiojamas Macianskis įsitvirtino savo dvare Sargėnuose. Persekiojotai, nepajėgdami dvaro paimti, jį padegė. Vadui su keletu karių pavyko ištrukti, bet kiti sukilėliai sudegė gyvi... ■

KARAS. AUKŠČIAUSIOJI TARYBA NUO 1990-06-30 IKI 1991-01-13*

Kai kūrėme Kovo 11-osios partiją, pirmiausia reikėjo apsispręsti, ar galės joje dalyvauti buvę LKP nariai. Ir Latvijoje, ir Estijoje komunistai pasklido po įvairias naujas partijas. Nežinau, kaip viskas klostėsi ten, bet Lietuvoje atsikūrusias partijas skaldė būtent komunistai, bandydami perimti vadovavimą, kad priartintų jas prie LKP pakraipos. O ką ir kalbėti apie naujas partijas, kurios jau gimdavo kairiosios. Pavyzdžiui, besikuriantys Lietuvos liberalai tuo ir skyrėsi nuo panašaus pavadinimo dešiniųjų Europos partijų. Tarp kitko, Liberalų, arba Laisvųjų demokratų, kaip jie pasivadino, frakciją sudarė daugiausia Sąjūdžio remti deputatai, anksčiau priklausę kompartijai, tarp jų vienas ekonomistas, dirbęs net LKP CK sekretoriumi.

Bet ar galima sukurti partiją be buvusių komunistų? Juk vadovavimo įgūdžių turėjo tik jie, nes sovietmečiu nepartiniai vadovai buvo itin reta išimtis, patvirtinanti griežtą taisyklę. Be to, ar galima taikyti kolektyvinės atsakomybės principą? Gal bus geriau į tą narystę nekreipti dėmesio? Kiekvienas iš mūsų turėjome bičiulių, kurie, priklausydami kompartijai, padėdavo mums, nepartiniams. Nusprendėme, kad

apie tai diskutuosime steigiamajame suvažiavime, kai bus svarstomas partijos statutas. Siūlyta, kad buvę LKP nariai bent dvejus metus negalėtų užimti partijoje vadovaujančių pareigų arba suteikti jiems tik rėmėjų, o ne tikrųjų narių statusą. Kiti siūlė taikyti kelerių metų bandomąjį laikotarpį.

Gandai, kad svarstome tokius pasiūlymus, netruko pasklisti. Negi atsiras partija, kurios nebus galima valdyti iš LKP CK?

Rugsėjo pradžioje įvyko pirmasis partijos iniciatyvinės grupės Aukščiausiojoje Taryboje susirinkimas. Išleidome lankstinuką su Kovo 11-osios partijos programine deklaracija. Vieną jos skyrių („Tauta“) pacituosiu:

„1. Pasaulis ir tauta. Ideologija, skelbusi klasinę požiūrį į visuomenę, siekė suniveliuoti tautas, internacionalizmo vardan bandydama sukurti beklasę ir betautę visuomenę iš pradžių viename šeštadalyje planetos, o paskui ir visame pasaulyje. Vietoj viena kitą papildančių ir turtinančių tautų bei kultūros įvairovės žmoniškai grėسė virsti viena tauta, tiksliau, tarybine liaudimi. Mūsų tikslas – ne pabrėžti savo tautos pranašumą ar išskirtinumą, o, blaiviai vertinant tautines ydas ir privalumus, stengtis įnešti savo indėlį į pasaulio tautų šeimą, turtinant Europos ir pasaulio civilizaciją.

* Tęsinys iš KB nr. 11

2. Valstybė ir tauta. [...] Mūsų tikslas – savo valstybėje suteikti tautai ne tik galimybę išlikti, bet ir tobulėti pasaulio tautų bendrijos labui, nes valstybė yra forma tautai kaip turiniui, nuo valstybės tobulumo priklauso, ar tauta klesti, ar merdi. Ilgai kentėjusi tautinę priespaudą ir panieką, lietuvių tauta neketina atsakyti priespauda kitoms tautoms, gyvenančioms Lietuvos valstybėje.

3. Besiugdanti tauta. Pirmasis nepriklausomybės dvidešimtmetis išugdė mūsų tautą, suteikė jai dvasios ir dorovės jėgų išverti penkis smurto ir paniekos dešimtmečius. Dabar mes kylame iš mūsų tautos griuvėsių tarytum po praūžusio siaubingo viesulo, skaičiuodami palūžusius ir žuvusius. Mūsų tikslas – nuolat besiuždanti tauta, kuri atkurdamą nepriklausomą valstybę tuo pat metu kuria ir žmogų, pilietį, gerbiantį savo ir kitų laisvę, demokratą, iš naujo išpažįstantį tiesas, kuriomis tikėjo ištisos mūsų protėvių kartos.

Mes ateiname į nepriklausomą valstybę tokie, kokie esame, ir mūsų priedermė suprasti, kad tokie, kokiais mus pavertė dabar jau žlunganti santvarka, esame tos nepriklausomybės neverti. Turime be atilsio dirbti, kurdami, ugdydami save demokratinei, laisvai Lietuvai.⁴¹

Nutarėme steigiamąjį partijos suvažiavimą sušaukti spalio pabaigoje. Bet reikėjo, kad iki tos datos į ją įstotų penki šimtai žmonių.

Derybos?

Kovo 11-osios Aktas turėjo milžinišką teisinę galią. Daugelio SSRS respublikų Aukščiausiosios Tarybos priėmė deklaracijas, skelbiančias, kad jų įstatymai viršesni už leidžiamus Maskvoje. Kremlius nutarė neutralizuoti išcentrines jėgas, siūlydamas respublikoms sudaryti naują, laisvesnę sąjunginę sutartį, tačiau gerokai pavėlavo. Sudaryti tokią sutartį estai siūlė dar 1988-ųjų rudenį, tada jai gal būtų pritarusi ir Lietuva, bent jau Persitvarkymo sąjūdis. Tačiau anuomet jų pasiūlymas buvo atmestas. O dabar, prabėgus porai metų, vis daugiau respublikų norėjo jeigu ir ne tikros nepriklausomybės kaip Lietuva, Latvija ar Estija, tai bent didesnio savarankiškumo.

Pabaltijo kova už nepriklausomybę tarsi įkvėpė kitus kraštus arba jų nomenklatūrą. Pavyzdžiui, komunistų dominuojama Gruzijos SSR Aukščiausioji Taryba dar prieš Kovo 11-ąją paskelbė, kad jos sutartis su SSRS negalioja, nes buvo primesta jėga. Rusijos Federacija birželio pradžioje priėmė suvereniteto deklaraciją ir pradėjo su kitomis respublikomis tiesiai derėtis dėl sutarčių, apeidama Centrą.

Kremliaus lyderiai buvo priversti skubėti. Liepos 20 d. Gorbaciovas sukviėtė SSRS respublikų vadovus ir pasiūlė jiems apsvarstyti naują sąjungos sutartį. Landsbergis į tą susitikimą nevažiavo, o Prunskienė jame dalyvavo savo iniciatyva. Po savaitės Baltijos valstybių vadovai Jūrmaloje susitiko su Jelcinu ir pareiškė, kad derybose dėl naujos sąjunginės sutarties nedalyvaus, tačiau galėtų derėtis dėl dvišalių sutarčių su Rusija. Jelcinas net užsiminė apie vieningą Baltijos šalių ir Rusijos frontą prieš Centrą. Rūtelis, Gorbunovas, Landsbergis ir Jelcinas sutarė, kad reikia „nedelsiant pradėti rengti dvišales valstybines sutartis tarp Rusijos Federacijos ir Lietuvos Respublikos, Rusijos Federacijos ir Estijos Respublikos, Rusijos Federacijos ir Latvijos Respublikos: pradinės politines teises sutartis, taip pat sutartis dėl ekonominių, mokslinių techninių, prekybinių, socialinių, tarpnacionalinių, kultūrinių ir kitų santykių, taip pat pilietybės klausimais. Ryšium su tuo šalys nekels jokių išankstinių sąlygų.“⁴²

Ar tik ne tada Rusija ir pradėjo lipdyti naują Sovietų Sąjungą, paremtą dvišalėmis sutartimis? O gal Nepriklausomų Valstybių Sandraugą? O gal vieningą Eurazijos erdvę?

Lietuva visą vasarą rengėsi deryboms su SSRS. Rugpjūčio pabaigoje užsirašiau:

„1990-08-21, antradienis. [...] AT prezidiumo posėdis
Landsbergis kaltina vyriausybę, kad ši nieko neveikia, taip ardami nepriklausomybės pamatai. (Landsbergis gana agresyvu, grįžęs iš Šveicarijos.) Ozolas van-giai atsimušinėja. Landsbergis. Ar sudaryti delegaciją šiandien? Aš nematau delegacijos sąraše žmonių, kuriuos paskyriau. Ar buvo toks TSRS ultimatumas, kad

nebus derybų, kol nebus delegacijos? Kuzmickas. TSRS sudarė delegaciją, Lietuva – pasirengimo deryboms komisiją. Pradžioj vos nenutrūko pokalbis. [Turimas omenyje rugpjūčio 10 d. susitikimas, kai SSRS delegacijos nariai pareiškė, kad Lietuvą iki derybų pabaigos jie laikys *Litovskaja SSR*.] Jie sako, neva partneriai nelygūs. Pirmiausia turi susitikti delegacijų vadovai ir aptarti derybas turinio požiūriu, kas nebus įskaitoma į derybų laiką. Antra – be išankstinių sąlygų. Tarybų Sąjungos delegacijos sudėtis atspindi jos interesų ratą. Landsbergis. Kas sudarė mūsų delegacijos sąrašą? Kuzmickas. Čia tik ruošinys...

AT posėdis

„Kapėešnykai [taip dešinieji deputatai vadino komunistus] bandė sustabdyti delegacijos patvirtinimą, nes jos pirmininkas – Landsbergis.“

Mano užrašai apie tą parlamento posėdį labai lakoniški, tad pacituosiu oficialios stenogramos ištrauką:

„Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba *n u t a r i a*:

1. Patvirtinti tarpvalstybinėms deryboms su TSR Sąjunga Lietuvos Respublikos valstybinės delegacijos nariais šiuos asmenis: Abišalą, Kūrį, Landsbergį, Ozolą, Prunskienę, Saudargą, Stankevičių ir Zingerį. 2. Sutinkamai su Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 86 ir 87 straipsniais suteiktomis prerogatyvomis delegacijai vadovauja Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas.“³

Kairioji parlamento pusė bandė atidėti šio nutarimo priėmimą. LKP (TSKP) sekretorius deputatas Jankelevičius iš Šalčininkų reikalavo, „kad mūsų rajono atstovas ar atstovai irgi būtų įtraukti į tą delegaciją.“⁴

Jau tada pastebėjome, kad deputatai, priklausantys Lietuvos kompartijai, tiek atsiskyrusiai, tiek neatsiskyrusiai nuo SSKP, tam tikrais klausimais balsuoja vienodai.

Nutarimas vis dėlto buvo priimtas – Sąjūdis dar turėjo daugumą. Be to, buvo svarbi ir visuomenės nuomonė, o ji palaikė dešiniuosius.

Nors derybų delegacija rugpjūčio 21-ąją ir buvo sudaryta, į Maskvą ji nuvyko tik po gero mėnesio – delegacijų susitikimai vykdavo išimtinai Kremliaus inicia-

tyva. Ir šis buvo tik „konsultacinis susitikimas, skirtas parengiamiesiems derybų klausimams apsvarstyti“.⁵

Tada nežinojome, kad po metų bus pasirašyta sutartis su Rusija, o dar po pusantrų SSRS išnyks. Tik *de jure* ar ir *de facto*? Dabar nežinau.

Parduoti ar išdalyti?

Visą vasarą ir rudenį AT rūmuose vyko diskusijos principiniais ekonomikos reformos klausimais. Daugiausia ginčijomės, ar tarpukario savininkų turtas bus grąžinamas paveldėtojams ir kas darytina su SSRS okupacijos metais sukurta nuosavybe.

Išryškėjo du požiūriai – pragmatinis ir moralinis.

Komunistinės pakraippos ekonomistai įrodinėjo, kad neekonomiška pripažinti nuosavybės tęstinumą ir grąžinti okupacinės valdžios nusavintą turtą, geriau „užbraukti riebų brūkšnį“ ir viską pradėti skaičiuoti iš naujo. Turi atsirasti nauji savininkai! O ką daryti su turtu, sukauptu per okupacijos dešimtmečius? Ar čia irgi „užbraukti riebų brūkšnį“? Tegu viską pasiima viršininkai, kurie mokės jį gausinti? O gal, kaip siūlė Lenkijos ir Čekoslovakijos ekonomistai, akcijų pavidalu išdalyti jį visiems žmonėms? „Riebaus brūkšnio“ principą, kurio iš pradžių laikėsi Vyriausybė, ekonomikos ministras Navickas deputatams išdėstė liepos 4 d.:

„Vyriausybės ekonominiai pasiūlymai. Pardavimas ar dalinimas? Pardavimas! Turi būti nesvetimas pirmo-pardavimo jausmas. [...] Pradinė sąlyga ekonominei reformai – sutarties su TSRS pasirašymas.“

Taigi, Vyriausybė siūlė ne tik viską pardavinėti, bet ir atidėti svarbiausius klausimus neapibrėžtam laikui, t. y. kai bus pasirašyta sutartis su SSRS. Nors niekas negalėjo pasakyti, kada ji bus pasirašyta, neišku, net kada prasidės derybos, jei apskritai prasidės...

Tiesa, Vyriausybės nuomonė dėl turto, kurį visi Lietuvos gyventojai sukūrė sovietmečiu, nebuvo labai tvirta. Štai kaip per dvi savaites pasikeitė jos požiūris – liepos 17 d. „pristatydama ekonominės reformos programą, Prunskienė jau šneka apie galimybę dalį turto išdalinti (nes lenkai taip sutarė)“.

Lietuvoje buvo likę teisėtų nuosavybės paveldėtojų. Kai kurie grįžo iš Sibiro, kai kurie gyveno užsienyje. Dar prieš paskelbiant Aktą, susikūrė Žemės savininkų sąjunga, kovojanti už teisėtą nuosavybės grąžinimą. Be to, ir kairiojoje parlamento pusėje nemažai tokių, kurie turėjo ką paveldėti.

Diskusijos vyko ilgai. AT net sudarė komisiją, kad suderintų skirtingas nuostatas ir atsirastų pagrindas ekonomikos reformai. Tik lapkričio viduryje pagaliau sutarta neginčytinai pripažinti Lietuvos valstybės ir jos piliečių nuosavybės teisės tęstinumą (priimta vienas balsais). Tarp kitko, pripažinus savininkų teisę į nusavintą žemę, SSRS karinės bazės, įkurtos žemėse, konfiskuotose iš Lietuvos valstiečių, praras juridinį savo dislokavimo pagrindą.

Dėl nuostatos, kad visiems Lietuvos piliečiams pripažįstama teisė išlikusį nekilnojamąjį turtą susigrąžinti natūra, reikalauta vardinio balsavimo. Neapsieita be kuriozų. Ekonomikos instituto direktorius akademikas Eduardas Vilkas niekaip negalėjo sutikti, kad ne tik trobesiai, bet ir žemė yra nekilnojamas turtas, siūlė jos grąžinimo klausimą spręsti atskirai:

„E. Vilkas. [...] Aš siūlau, kad žemės grąžinimo klausimas būtų sprendžiamas kitaip. Tai, kas yra pateikta, jeigu ten bus įrašyta ir žemė, tai aš balsuosiu prieš. Jeigu žemės neliesime, aš galiu sutikti. O žemei reikia suformuluoti kitokį grąžinimo būdą. Tas būdas buvo suformuluotas ne kartą: tiems, kurie dirbs, – ją grąžinti nemokamai, o kurie nedirbs – tegul neieško jos!“

Jam oponavo teisininkas, deputatas Egidijus Jarašiūnas:

„E. Jarašiūnas. [...] Norėčiau pažymėti, kad ginčas dėl žemės kaip nekilnojamojo turto yra kilęs todėl, kad vieni kalba apie socialistinę teisę, kuri žemę laiko valstybine nuosavybe ir, nepripažindama privačios nuosavybės principo, „išima“ ją iš nekilnojamojo turto. Jeigu vadovautumės visuotinai pripažintomis privatinės nuosavybės teisės normomis ir principais, tokiu atveju žemės kaip nekilnojamojo turto traktavimas jokių ginčų teisininkams kelti negali.“

Dėl ekonomisto Vilko pataisos buvo balsuojama, tačiau ji atmesta.

Trečioji nuostata, kad visi Lietuvos piliečiai neatlygintinai gauna naujai sukurto valstybinio turto dalį, buvo priimta, niekam nebalsavus prieš. Dalijome valstybės turtą, nepagalvodami, kad visas tas neefektyvias gamyklas ir fermas, pastatytas Sovietų Sąjungos reikmėms, teks paprasčiausiai nugriauti.

Aš toje diskusijoje aptariau abu požiūrius į ekonomiką – pragmatinį ir moralinį:

„V. Čepaitis. Aukštoji Taryba! Norėčiau pakalbėti apie moralinius ekonominės reformos pagrindus. Kitaip sakant, pasvarstyti, ant kokių pagrindų ruošiamės statyti ir jau statome Lietuvą. [...]

Valstybės sukaupę turtą visoje „realaus socializmo“ stovykloje dabar ruošiasi dalintis tų valstybių piliečiai. Dalytis tarytum šakotį per vestuves. Ir pagrindinė problema ta, kaip jį pasidalyti. Ar kiekvienas griebia atsilaužti tokio dydžio šaką, kokią pajėgia, ar priimami įstatymai, reglamentuojantys to šakočio dalybas? Ir čia turbūt svarbiausias yra kiekvienos šalies demokratizacijos laipsnis, jos piliečių galimybė daryti įtaką įstatymdavystei ir valdžios sprendimams.

Galima, žinoma, dalytis šakotį taip, kaip, atrodo, bus Rusijoje. Partokratija pasidalija komunistų partijos turtą, fabrių administracija pasisavina fabrikus, kolūkių pirmininkai pasiima privačios nuosavybės kolūkius. Tačiau Aukščiausioji Taryba praeitą savaitę įtvirtino Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės tęstinumą. Tai turbūt reikšmingiausias sprendimas, priimtas po Kovo 11-osios. Jis suteikia galimybę ekonomiką ir visą Lietuvą statyti ant sveikų pamatų. Jei priimtume tarybinį variantą, t. y. įteisintume Lietuvos pardavimą, atkurti nepriklausomą valstybę būtų dar sunkiau. Kodėl man taip atrodo? Grąžinę turtą buvusiems savininkams, o naujai sukaupę valstybės turtą padaliję visiems, galėtume gana greitai sukurti piliečių visuomenę, nes labai padidėtų privačios nuosavybės turėtojų skaičius. Pilietis, turintis privačią nuosavybę, yra demokratijos garantas. Ir kuo daugiau tokių piliečių valstybėje, tuo daugiau galimybių įsitvirtinti demokratijai. Jei leistume visą Lietuvos turtą perimti asmenims iš senosios nomenklatūros ir naujesiems energingiems verslininkams, dažniausiai kilusiems iš

tos pačios nomenklatūros ar susijusiems su ja giminytės ryšiais, trapiai mūsų demokratijai greitai ateitų galas, nes ekonominė šio sluoksnio valdžia virstų politine, nesvarbu, legalia ar nelegalia.

Abejotina taptų ir Lietuvos nepriklausomybė, nes šis sluoksnis neišivaizduoja savęs be tvirkinančios Tarybų Sąjungos rinkos, kuri panašesnė į Azijos turų negu į normalią Vakarų ekonomiką. Taigi jei norime matyti Lietuvą demokratinę ir nepriklausomą, turime padaryti viską, kad ekonomika, privatizacija ir visos reformos remtųsi ne tik ekonomikos, bet ir moralės dėsniais.“

Šių nuostatų taip ir nespėjome įtvirtinti. 1990-iejiėjo į pabaigą. Gruodį AT pradėjo svarstyti įstatymą „Dėl išlikusio nekilnojamojo turto grąžinimo tvarkos ir sąlygų“. Diskusijos dėl jo vyko ir paskutiniame 1990 m. posėdyje. Prieš jį Tiesa išspausdino oficialią LDDP poziciją dėl nekilnojamojo turto grąžinimo. Nors kompartija prieš mėnesį pakeitė pavadinimą, tačiau jos pozicija nepasikeitė:

„Neseniai Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje vyko ilga diskusija dėl privatizavimo principų. Mes suprantame privatizavimo būtinumą, tačiau šis procesas turi būti gerai apgalvotas, laipsniškas ir nuoseklus. Jo tikslas ekonominis efektyvumas, o ne įvairių ideologinių nuostatų ar atskirų socialinių grupių interesų realizavimas. Priešingu atveju tai gali sukelti didelių socialinius ir ekonominius sukrėtimus, kurie jau buvo mūsų tautos istorijoje. [...] Tokia LDDP pozicija pagrįsta labai svarbiais motyvais:

[...] – ypač pavojingas pilietinei santarvei būtų žemės grąžinimas buvusiems savininkams. Žemės dalybos galėtų sukelti suirutę agrariniame sektoriuje, sutrikdyti gyvybiškai svarbią maisto produktų gamybą, pagausintų skriaudas dabartiniais žemdirbiams.

– turto priklausomybės nustatymas, jos įforminimas supjudytų žmones, atitrauktų juos nuo atkuriamąjo darbo ir neribotam laikui stabdytų ekonominę reformą.“⁶

Tačiau ar verta diskutuoti dėl nuosavybės grąžinimo, kai neaišku, ar bus kam ją grąžinti, nes virš Lietuvos jau tvenkiasi tamsūs audros debesys?

Siūleliai

1990 m. Kovo 11-ąją pareiškėme, kad atkuriamo valstybę. Tačiau vien paskelbti nepriklausomybę negana. Kad pradėtume gyventi ne tik savarankiškai, bet ir visai kitaip, reikėjo sutraukti siūlelius, kuriais per okupacijos dešimtmečius Lietuvą apraizgė imperija.

Tuos siūlelius nutraukti, žinoma, sunku. Sunkiau negu Guliveriui, nes jis buvo apraizgytas per vieną naktį, o mus sovietai pančiojo pusę amžiaus. Taigi, ar pavyko Kovo 11-ąją tuos pančius sutraukti?

Pamenu ginčą su į Maskvą atvykusiu Lenkijos kompartijos politbiuro nauju nariu Mieczysławu Rakowskiu, kurį pažinojau iš seniau, kai jis dar buvo palyginti pažangaus savaitraščio *Polityka* redaktorius. Gorbačiovo *perestroika* jau buvo prasidėjusi. Susitikome vienos lenkų literatūros redaktorės bute. Rakowskis tvirtino, kad prireiks dviejų kartų, kol užaugs kitaip mąstantys žmonės. Net kai kurie komunistai matė, kad jų politika visuomenę stumia į pražūtį. Aš tvirtinau, kad užteks ir vienos kartos. Dabar sakyčiau, kad reikės trijų, gal net keturių. Ne per seniausiai vienas pažįstamas skundėsi, kad buvo apšauktas melagiu, kai jaunimui papasakojo, kokios tuščios parduotuvės buvo sovietmečiu. „Taip negalėjo būti, juk jos būtų bankrutavusios!“ – iš šiandienos pozicijų tvirtino verslūs vaikai, kuriems jų tėvai ir seneliai nepaaiškino, kokia buvo ekonominė okupacijos specifika. Seneliai neaiškino tėvams, tėvai neaiškino vaikams. O juk net deficitinės tarybinės dešrelės buvo gaminamos iš subproduktų, gal net iš tualetinio popieriaus, kaip tada juokaudavome. Kad nusipirtum tu dešrelių, reikėdavo atstovėti ilgą eilę. Ką dešrelės, kai nebuvo laisvės! Bet prie jos net į eilę stoti uždrausta. Tačiau gal tada laisvės nė nereikėjo? Vaikai, gimę laisvėje, mano, kad Lietuvoje ji buvo visada. O tėvai, seneliai, jau pripratę prie laisvės, nebeprisimena, kaip gyveno be jos... Gal tokia žmogaus prigimtis – užmiršti viską, kas nenormalu?

Nutraukti saitus su SSRS buvo tikrai nelengva. Bet dar sunkiau išsivaduoti iš nematomų siūlelių, apraiz-

giusių sielas. Pernelyg ilgai gyvenome visuomenėje, kur žmogus žmogui – vilkas. O su kuo sutapsi, tuo ir pats tapsi... Jau rašiau, kad tokią didelę emigraciją iš Lietuvos lemia ne vien ekonominės priežastys. Kiekvienas žmogus, nesvarbu, kokią vietą užima visuomenėje, nori būti gerbiamas. Sėkmę turi lemti gabumai, o ne tai, kieno giminaitis ar klasės draugas jis yra, priklauso ar nepriklauso naujai privilegijuotųjų kastai. Partijos privalo tarnauti žmonėms, o ne savo elitui. Daugiau teisių reikia suteikti savivaldai. Įstaigos viršininkas neturi jaustis taip, tarsi būtų ją „privatizavęs“. Reikia atsikratyti įpročio spręsti problemas, dalijant kyšius. Tada demokratija bus ne lozungas, o gyvenimo pamatas.

Ar įvyko Lietuvoje tai, ką žadėjo Sąjūdis? Dabar dažnai kartojama, neva jis žadėjęs „sotų gyvenimą kaip Švedijoje“. Tai netiesa. Žadėjome tik laisvę.

Tai turėjo būti ir išsilaisvinimas nuo siūlelių. Bet jie pasirodė stipresni, negu manėme. Imkime kad ir tokį pavyzdį – grįžo privati nuosavybė, bent jau taip paskelbėme. Bet greitai paaiškėjo, kad vienas dalykas įtvirtinti ją įstatymu, o visai kitas – pakeisti psichologiją žmonių, kurie nuo jos atpratinti.

Dabar, kai praslinko jau keli dešimtmečiai nuo įvykių, pakeitusių didelės Europos dalies veidą, matau, kad postkomunistinėse valstybėse viskas klostėsi pagal panašų scenarijų. Demokratinio kelio privalumus greičiausiai perprato ir gudriai jais pasinaudojo senasis komunistinis elitai. Pavyzdžiui, teisėtvarkos atstovai iš tikrųjų apsidžiaugė, tapę nepriklausomi. Juk sovietmečiu tie, kurie stodavo į Teisės fakultetą, turėdavo pereiti griežtą tuometinės valdžios atranką. Tokia pat atranka taikyta ir būsimiesiems žurnalistams, vadintiems *ideologinio fronto* kariais. O dabar jie tapo nepriklausomi! Tačiau ar iš tikrųjų jiems nebevadovavo *ideologinio fronto* karininkai? Pamenu, koks „karas“ kilo per AT posėdį, kuriame buvo svarstomas spaudos įstatymo paaiškinimas, kad „steigėjui masinės informacijos priemonė priklauso nuosavybės teise, jis gali bet kada nutraukti, reorganizuoti masinės informacijos priemonės veiklą“.⁷

Sąjūdžio įsteigta *Respublika* kaip tik tuo metu ne tik pasiskelbė nepriklausoma, bet ir ėmė propaguoti idėjas, panašesnes į kompartijos ideologiją negu į Kovo 11-osios strategiją. Spaudos įstatymo paaiškinimas būtų leidęs steigėjui vėl perimti savo įsteigto laikraščio kontrolę. Tą ir padarė Demokratų partija, kai jos įkurtas savaitraštis *Vasario 16* pasiskelbė esąs nepriklausomas.

Štai trumpi užrašai apie tai, kas tada vyko:

„1990 10 09, antradienis. AT posėdis

Svarstomas spaudos įstatymo paaiškinimas. [...]

Šepetys, Kumža, Paleckis kovojo už demokratiją ir laisvę kaip tigrai. Grasino, kad laikraščius atsiims SSKP, gėdino, sakydami, kad net Maskvoje atsiskyrė žurnalas Ogoniok, gąsdino, kad Vakarai nesupras spaudos varžymo.

Nutarimas priimtas 75 / 7 / 8. Tarp susilaikiusiųjų buvo ir Laurinkus.“

Tarp kitko, nors AT priėmė tą spaudos įstatymo paaiškinimą, tačiau Sąjūdžio Seimo taryba juo kažkodėl nepasinaudojo.

Ta diskusija vyko rudenį. AT dauguma dar birželį bandė perkirpti siūlelius, siejančius spaudą su tikraisiais jos šeimininkais. *Lietuvos aidas* birželio 12 dienos numeryje rašė:

„Rajoninė spauda, kuri kaimuose skaitoma daugiausia, yra labiau partokratijos, negu Sąjūdžio įtakoje – ją valdo senieji redaktoriai, o „Periodika“ delsia juos pakeisti. Tuo tarpu Sąjūdis likęs visai be spaudos (jo leidiniai pasiskelbė nepriklausomais)...“

Toks požiūris labai nepatiko *Šluotai*, kuri uždavė tris klausimus *Lietuvos aidui*:

„1) Kuo dėti „Periodikos“ leidinių redaktoriai, jeigu šventieji Sąjūdžio ideologai išdavė savo ideologiją ir nuėjo pasipelnymo keliu?

2) Ar siūlymas beatodairiškai atleidinėti iš darbo rašytojų laikraščių redaktorių nerodo Lietuvon grįžtantį bolševizmą?

3) Kada ponas [Lietuvos aidos redaktorius, – red.] baigs sudarinėti vežamų į Sibirą „Periodikos“ sistemos darbuotojų sąrašus ir pateiks juos tvirtinti jo didenybei Parlamentui?

*Negi iš Lietuvos beliko tik aidas?*⁴⁸

Sunku suvokti, kad vyksta karas, jeigu nėra nei šūvių, nei lavonų.

Dėl pasipriešinimo reformoms tada kaltinome partokratus. Bet ar pati visuomenė norėjo keistis? Laisvės troško visi, turbūt net ir LKP CK nariai, kurie manė, kad užteks išsilaisvinti nuo SSKP CK, o gyventi bus galima po senovei. Bet ar daug kas suprato, kad reikia pakeisti visą sistemą?

Prie laisvės greitai priprantama. Kažkur skaičiau: iš vieno būvio pereinant į kitą, visur ir visada viskas vyksta panašiai. Iš pradžių visuomenė palaiko žmones, žadančius permainas, gali už juos atiduoti net gyvybę. Bet praeina vos keletas mėnesių, ir, susidūrusi su pirmaisiais sunkumais, ji nuo tų žmonių nusigręžia. O sunkumai neišvengiami, nes permainos realiaame gyvenime atsilieka nuo permainų, suplanuotų mintyse. Mintys greitesnės, tačiau teoriją visada patikrina praktika.

Jau ėmė rodytis pirmieji nepasitenkinimo Aukščiausiąja Taryba ženklai, kuriuos mes, parlamento radikalai, priskyrėme prieš mus nukreiptai komunistų ir, žinoma, Kremliaus veiklai.

Kas gi liko parlamentui? Tiesiog toliau įstatymais kurti savo valstybę svetimos valstybės viduje.

3. PIRMASIS LIETUVOS RESPUBLIKOS RUDUO

Pildosi Terlecko pranašystė

Jau vasarą ketinome įkurti Sąjūdžio frakciją, nes didysis Sąjūdžio deputatų klubas byrėjo akyse, atskilus Centru, ketinant pasitraukti ir kitoms grupėms.

Aukščiausiosios Tarybos veiklos pradžioje buvo du blokai – Sąjūdžio deputatų klubas, turintis daugumą, ir mažesnis, kuriam priklausė komunistai su savo šalininkais. Tai buvo, sakyčiau, dvi neformalios frakcijos, nes AT reglamentas, numatantis jų steigimo tvarką, buvo priimtas tik 1991-ųjų balandį. Taigi, kai 1990-ųjų birželį, nelaukdama reglamento, įsisteigė Centro frakcija, atrodė, bent jau man, kad pirmasis didžiojo Sąjūdžio deputatų klubo „ap-

kramtymas“ įvyko, vien siekiant sklandesnio balsavimo už *moratoriumą*.

Vos AT susirinko į rudens sesiją, nuo SDK atskilo ir antra sąjūdininkų grupė – atsirado Laisvųjų demokratų frakcija. Jos pareiškime, kurį perskaitė akademikas Vilkas, sakoma:

*„Demokratija ir pilietinė santarvė vietoje kerštavimo ir kieno nors, kad ir daugumos, kompetencija ir kantrybė vietoje revoliucinių ir ultrapatriotinių frazių, lietuviškas konservatyvizmas ir santūrumas vietoje bekompromisinio radikalizmo. Visa tai verčia mus įkurti Aukščiausiojoje Taryboje Laisvųjų demokratų frakciją ir pakviesti visuomenę paremti mūsų veiklą. Tik demokratija yra kelias į nepriklausomybę, teisėtumą ir gerovę.“*⁴⁹

Laisvųjų demokratų frakcijai priklausė LKP nariai, kuriuos per AT rinkimus rėmė Sąjūdis, beje, iškėlęs gana daug kompartijos narių. Komunistai sudarė beveik pusę Sąjūdžio Seimo tarybos. Kaip Sąjūdžio kandidatai rinkimuose dalyvavo Prunskienė, Genzelis, Ozolas, Minkevičius, Kuzmickas. 1989-ųjų pabaigoje kai kurie iš jų tapo net LKP CK biuro nariais. Dabar laisvaisiais demokratais pasiskelbė buvę Sąjūdžio Seimo tarybos nariai Genzelis ir Minkevičius, buvęs LKP CK sekretorius Glavecikas, buvę komjaunimo darbuotojai Kumža ir Pikturna, visi jau išstoję iš LKP.

Sąjūdžio deputatų klubo reglamentas nereikalavo, kad svarstomu klausimu visi nariai balsuotų už arba prieš, o frakcijoms būdinga laikytis tokios taisyklės. Ėmė pildyti Antano Terlecko žodžiai, kad rinkimus į AT laimėjo kompartija. Po vasaros atostogų dauguma Sąjūdžio remtų komunistų išstojo iš Sąjūdžio deputatų klubo.

Tik tada pajutome pavojų. Vadinamasis Arbatos klubas, jau tapęs SDK branduoliu, iškart po Laisvųjų demokratų frakcijos pasiskelbimo susirinko aptarti padėties. Nuogaštavome, kad dabar bus dar sunkiau priimti dokumentus, būtinus nepriklausomybei įtvirtinti.

Visą rugsėjį Arbatos klubas, kaip rodo užrašai, svarstė būsimosios Sąjūdžio frakcijos reikalus, bet

ji taip ir neįsisteigė. Mėnesio pabaigoje nuo Sąjūdžio deputatų klubo atskilo dar viena grupė – nedidelės Sąjūdžio nuosaikiųjų radikalų frakcijos pareiškimą perskaitė Vytautas Plečkaitis. Tada užsirašiau:

„1990-09-21, penktadienis. [...] AT posėdis

Sąjūdžio nuosaikieji radikalai nori, kad reglamente būtų saugomos mažų frakcijų teisės. Jiems svetimas ekstremizmas, kraštutinis radikalizmas.

Dringelis, Gentvilas, Kolesnikovas, Mačys, Žalys, Plečkaitis.“

Nuosaikiųjų radikalų frakcija gyvavo neilgai. Jau pačiame jos pavadinime būta prieštaros.

Rugsėjo pabaigoje atsirado dar viena frakcija, į kurią susibūrė deputatai, likę kompartijoje. Jos, pasivaadinusios Kairiaisiais, seniūnu tapęs LKP CK antrasis sekretorius Vladimiras Beriozovas perskaitė tokį pareiškimą:

„Pagrindinis frakcijos tikslas – siekti, kad Parlamentas priimtų įstatymus, įteisinančius demokratiją, socialines garantijas ir pilietinę santarvę. Suprantame, kad šios bendražmogiškos vertybės artimos daugumai, bet kiekvienas iš mūsų turi savo supratimą ir požiūrį, kaip tai realizuoti. [...] Manome, kad „žingsnis po žingsnio“ taktika, nuosekliųjų ir racionaliuųjų reformų nuostatos ūkio pertvarkyme, vidaus bei užsienio politikoje šiuo laikotarpiu gali geriausiai pasitarnauti faktiškam nepriklausomybės atkūrimui.“¹⁰

Kūrėsi ir Lenkų frakcija. Ji lyg ir neturėjo ideologijos. Būsimosios frakcijos daugumą sudarė LKP(TSKP) nariai, Šalčininkų ir Vilniaus rajonų partiniai bei administraciniai darbuotojai, Kovo 11-ąją susilaikę per balsavimą dėl nepriklausomybės, Vilniuje kūrę autonomijas. Tačiau joje posėdžiavo ir Sąjūdžio klubo nariai Medardas Čobotas, Česlavas Okinčicas, LKP CK narys Zbignievas Balcevičius. Tiesiog reikėjo būti lenku. O gal tai ir yra ideologija?

Tauta ir valstybė

„Rusai niekada iš tikrųjų dorai nesusitvarkys, nes jie per anksti pradėjo. Petras turėjo pamėgdžiojimo dvasią, bet jis nebuvo tikrasis genijus, kuris viską kuria

ir daro iš savęs. Kai kurie jo padaryti darbai geri, bet dauguma jų ne savo vietoje. Jis matė, kad jo tautą sudaro barbarai, bet nesuvokė, kad ji nesubrendusi pavyzdingai tvarkai; jis norėjo ją sukultūrinti, nors būtų užtekę ją tik prijaukinti. Jis norėjo visus iškart padaryti vokiečiais, anglais, o reikėjo tik stengtis padaryti juos rusais; jis pats sutrukdė savo valdiniams tapti tokiais, kokie jie galėtų būti, įtikinėdamas juos, kad jie yra tokie, kokiais jie nebuvo. [...] Rusijos imperija norės pavergti Europą, bet ji pati bus pavergtą. Totoriai, jų valdiniai ar kaimynai, taps jos ir mūsų šeimininkais; ši revoliucija man atrodo neišvengiama“,¹¹ – knygoje „Visuomenės sutartis“, išleistoje 1762 m., rašė Jeanas-Jacques'as Rousseau.

Skaičiau maždaug Rousseau laikų, t. y. XVIII a., prancūzišką eilėraštį, žaismingai apibūdinantį to meto Europos valstybes. Įstrigo viena eilutė: „O Rusija vėl gąsdina visus.“ Pirmieji politiniai emigrantai iš Rusijos, ieškodami demokratijos, bėgo į Lietuvą jau Ivano Rūsčiojo (mano mokykliniuose vadovėliuose jis buvo vadinamas Jonu Žiauriuoju) laikais. Nejaugi valstybės nesikeičia, tik kartais persivadina (kaip Rusijos imperija tapo SSRS)? O ar keičiasi tautos? Ar svarbu, kaip jos bręsta?

Rusų tauta pradėjo formuotis, užgrobdama didžiules teritorijas šiaurėje ir rytuose, apgyventas civilizaciniu požiūriu dar labiau už juos atsilikusią barbarų. Kariai pasistatydavo fortą, apsigyvendavo jame ir imdavo duoklę iš vietinių, grasindami geresniais negu jų ginklais. Patys žemės nedirbdavo.

Kaip rašo mokslininkai, tauta vystosi, vystosi, vystosi ir pagaliau sukuria valstybę. Man atrodo, tose užgrobtose žemėse viskas dėjosi atvirkščiai – valstybė atsirado anksčiau už tautą. Pirmiau negu žemdirbiai atsirado ginkluotosios pajėgos. Gal žemdirbių ir būtų buvę, bet susitelkti tautai trukdė mongolų okupacija. Mongolai padėjo rusams sukurti centralizuotą valstybę. Tuo metu, kai Lietuvos valdomuose rytų slavų regionuose būrėsi tautos, linkstančios prie Vakarų civilizacijos, Moskovijoje vystėsi visai kitokia – barbarų, besąlygiškai paklustančių valdžiai, – gentis. Ne tik paklustančių, bet

ir akiai tą valdžią mylinčių. Pasak Rousseau, Petras Pirmasis bandė tuos barbarus modernizuoti caro potvarkiais. Bet ar galima tapti tauta, vykdant caro *ukazą*? O kai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje rusų tauta pradėjo vystytis pati, ją užgriuvo socialistinis eksperimentas, vėl iškėlęs valstybę aukščiau žmogaus. Ir dabar rusai labiau jaučiasi esantys ne tiesiog tauta, o karingi didžiosios Rusijos, kurios turi bijoti visas pasaulis, atstovai. Jie iki šiol gyvena uždarame įtvirtintame forte. Jiems iki šiol sudėtinga dirbti žemę.

Prieš penkiasdešimt metų, kai gyvenau Maskvoje, mėgdavau savo bičiuliams maskviečiams užduoti klausimą, kaip, jų manymu, atrodys Rusija po šimtmečio. Nepaisant visagalio KGB, maskviečiai savo virtuvėse gvildendavo visokias, net politiškai rizikingas temas. Mano bičiuliai buvo gana liberalių tiems laikams pažiūrų, nė vienas neabejojo, kad „Pribaltika“, nutaikiusi progą, atsiskirs. Tiesa, nei jie, nei aš nesitikėjome, kad tai įvyks, dar mums gyviems esant. Apie Vidurinės Azijos respublikas kalbėjo kitaip: ką jos be rusų darys, juk ten nėra nei civilizacijos, nei kultūros, nei pramonės... Na, bet jei uzbekai, kazachai ar turkmėnai panorėsią, tai niekas jų jėga nelaikys, tegu sau gyvena jurtose... Bent trečdalis laikėsi tokios nuomonės. Tačiau iš visų dešimties tik vienas liberalus bičiulis (tarp kitko, gimęs Sibire) pritarė mano pranašystei, kad po šimto metų Rusija bus susitraukusi iki trijų gubernijų aplink Maskvą...

Nuo to pokalbio praėjo jau penkiasdešimt metų. Liko dar tiek pat.

Ne taip seniai sužinojau, kad buvę liberalieji mano bičiuliai vieningai pritarė Krymo aneksijai, o tai priverstė mane vėl susimąstyti apie tautą ir valstybę.

Kodėl rusų liberalai chorą šaukia: „*Krym naš*“? Manychiau, taip pasireiškia keistas jų teisybės jausmas. Juk ten gyvena rusai! – aiškina jie. Bet ar tai visa teisybė? Taip, dabar ten iš tikrųjų gyvena rusai, bet juk jie iškraustė į 1944-aisiais ištremtų totorių namus. Ar istorija yra tik tai, ką kiekvienas asmeniškai atsimename? Visos Europos liberalūs mąstytojai stengėsi „sukultūrinti“ rusus, kad šie laikytųsi europinės

demokratijos principų, tačiau dabar, jei tikėsime apklausomis, demokratijos reikia tik maždaug 15 proc. Rusijos gyventojų.

XX a. viduryje pasaulis įsivedė tvarką, neleidžiančią stipresnėms valstybėms skriausti silpnesnių, pripažino principą, kad sienos yra neliečiamos. Daugybė žmonių gyvena už savo valstybės ribų: Elzasos vokiečiai – Prancūzijoje, Ženevos prancūzai – Šveicarijoje, Punsco lietuviai – Lenkijoje, Šalčininkų lenkai – Lietuvoje... Bet negirdėjau, kad Lietuva siektų prisijungti Punską, o Lenkija – Šalčininkus. Rusija tą principą šiurkščiai sulaužė.

Civilizuotas pasaulis paprastai įtvirtina tvarką, kuri leidžia žmonėms darniau gyventi. To siekia ir valstybės. Vienos valstybės tvarka gali smarkiai skirtis nuo kitų valstybių tvarkos. Pavyzdžiui, Lietuva per pirmąją nepriklausomybę įvykdė gana radikalią žemės ūkio reformą, o kaimyninė Lenkija to nedarė. Komunistai, užgrobę valdžią, Rusijos imperijoje panaikino privačią nuosavybę, paskui savo tvarką įvedė ir pas mus. Lietuvoje ji veikė pusę amžiaus, prie jos prisitaikyti teko kelioms kartoms. Žmonės liovėsi gerbė nuosavybę, laikėsi įstatymų. Išmoko vogti, apsimetinėti, meluoti. Prarado pagarbą kitam žmogui. Po Kovo 11-osios mums reikėjo grąžinti savo „lietuvišką“ tvarką. Bet per kelias okupacijas barbarai visiškai atpratino mus nuo civilizuotos tvarkos. Atrodo, vis dar esame nuo jos atpratę, nors Lietuva *de jure* nepriklausoma jau ketvirtį amžiaus...

Pagal Rousseau rašau „barbarai“. Tačiau tikrieji istoriniai barbarai turėjo savo tvarką. Jie gerbė nuosavybę, už priesaikos sulaužymą ar melą baudė mirtimi. Dar akmens amžiuje žmonės nusistatė taisykles, kaip sugyventi tarpusavyje. Antraip žmonija nebūtų išlikusi.

Pamąstykime, ar nors viena Lietuvos vyriausybė galvojo apie tautos ateitį, ar ėmėsi veiksmų, kurie atspirtų ne rytoj, bet po šimtmečio? Juk veiksmai, nukreipti į ateitį, čia ir dabar *neapsimokės*! Prieš karą buvo įkurtas universitetas, klestėjo žemės ūkis, pramonė, augo eksportas. Kaune buvo pastatyta net

Sporto halė krepšiniui. Vos atgavus Vilnių, pradėta tiesti į jį autostradą. Nelaukta jokių *europinių pinigų*, galvota apie tai, ko labiausiai reikia tautai. O ką mūsų vyriausybės darys, kai *europinių pinigų* nebeliks? Nejaugi visos partijos savo veiklą planuoja tik ketveriems parlamento kadencijos metams? Grįždami prie svarstymų apie šalies raidos kryptį, pagalvokime, ar intensyviai plėtojamas turizmas nepamersk lietuvių tapti kelnerių ir kambarinių tauta? Ar tikrai norime vienintelį savo uostą ir vieną iš elektrinių parduoti Kinijai? Galima būtų pateikti ir daugiau tokių klausimų. Pavyzdžiui, karštai diskutuojama, kas labiau *apsimoka* – profesionali ar šauktinių kariuomenė. Negirdėjau tik vieno argumento už šauktinius – visi Lietuvos vyrai turi žinoti, kad jų pareiga ginti savo tautą ir valstybę. Tada sociologams nereikės keistai klausinėti: „Ar jūs ginsite Tėvynę?“ ir konstatuoti, kad potencialių gynėjų skaičius kasmet mažėja. Nejaugi dešimtmečiai, praleisti Sovietų Sąjungoje, taip smarkiai pakeitė mąstyseną?

Bandau prisiminti, ar Aukščiausioji Taryba projektavo tautos ateitį. Gal nebuvo laiko atsistoti ir apie tai pagalvoti. Reikėjo kuo skubiau grąžinti žmonėms tai, kas okupantų buvo atimta: valstybę, laisvę, religiją, kalbą, nuosavybę, orumą, pagaliau, herbą. Mes buvome nuogi, o žmonės, bent jau priklausantys civilizuotam pasauliui, paprastai būna apsirengę. Pirmiausia turėjome pridengti savo nuogumą.

Nuo to laiko, kai buvo išleista Rousseau „Visuomenės sutartis“, pradėjo pustrėčio šimtmečio. Praeitame amžiuje okupantai planavo, kad lietuvių nebeliks, visi tapsime rusais. To pasiekti jiems nepavyko. Bet juk ir šiame amžiuje lietuviai skatinami būti ne lietuviais. Ar galima būti pasaulio piliečiu? Pasaulietis – visai ne tautybė. Ir net ne pilietybė.

Vis dėlto kas yra tauta?

Tai bent paklausiau, lyg nežinotume!

Ką gi, paklausiu sudėtingiau: ar mes irgi vis dar esame barbarai pagal Rousseau apibrėžimą?

Vis bandau prisiminti, ar Aukščiausioji Taryba diskutavo apie tautą, jos ateitį. Didžiausi ginčai

tarp dešiniųjų ir kairiųjų vyko dėl ekonomikos, dėl pokyčių tempo, dėl santykių su Kremliumi. Beveik dešimtmetį trukęs partizaninis karas su okupantais lėmė, kad į Lietuvą kolonistų atsibeldė kur kas mažiau negu į Latviją ar Estiją, todėl ne taip smarkiai baimintasi, kad lietuvių tauta greitai išnyks. Juo labiau kad okupantai toleravo etniškumą, žinoma, jeigu jis pripildytas „socialistinio turinio“. Dainų šventėje, nekreipdami dėmesio į dešimtis dainų, šlovinančių komunistų partiją, džiaugdavamės išgirdę „Lietuva brangi“, nors ji buvo suredaguota pagal ideologinę liniją. Džiaugėmės, kad toleruojama pagonybė, užmiršdami, kad šitaip sovietų valdžia kovoja su katalikybe... Gal Aukščiausiojoje Taryboje todėl ir nekilo ginčų dėl tautos ateities, kad ir kairiesiems, ir dešiniams užteko tos „nacionalinės formos“, kurią toleravo svetima valdžia? Mus visus deformavo ta pati santvarka.

Tęsinys kitame numeryje

¹ Kovo 11-osios partijos programinė deklaracija. Trakai. 1990, p. 4.

² Išvien. Baltijos valstybių taryba. 1990–1991 m. dokumentai. Vilnius. 1997, p. 28.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos 14. Vilnius. 1992, p. 349–350.

⁴ Ten pat, p. 353.

⁵ Česlovas Stankevičius. Sudėtingas derybų su Maskva kelias. In.: Valstybės atkūrimas. Lietuvos parlamentas 1990–1992. Vilnius: Artlora. 2013, p. 170.

⁶ Lietuvos demokratinės darbo partijos Tarybos rezoliucija Dėl nekilnojamo turto grąžinimo. Tiesa. 1990-12-28.

⁷ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. Stenogramos, 17. Vilnius. 1992, p. 478.

⁸ Petras Neniškis. Tik aidas? Šluota. 1990, nr. 15.

⁹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. Stenogramos, 15. Vilnius. 1992, p. 60.

¹⁰ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. Stenogramos, 16. Vilnius. 1992, p. 226–227.

¹¹ Jean-Jacques Rousseau. Visuomenės sutartis. Vilnius: Vaga. 2015, p. 62–63.

PERSONALINIS BANDYMAS SUVOKTI, KAIP IR KODĖL LIETUVIAI UŽMIRŠO DIDĮJĄ KARĄ*

Premier lygos futbolo rungtynės, vykusios Anglijoje 2016 m. lapkričio 12–13 dienomis, visuose stadionuose prasidėdavo vienodai. Du kariškiai su Pirmojo pasaulinio karo metų uniformomis atnešdavo į aikštės vidurį gėlių vainiką, o visas stadionas atsistodavo, tylos minute paminėdamas Didžiojo karo pabaigą ir pagerbdamas jo aukas. Praėjo tiek daug laiko, bet vis dar prisimenama... Vainikai raudoni su juodų gėlių apskritimu viduryje. Raudona spalva simbolizuoja kraują, kurio niekada netrūksta kare, o juoda – purvą, kuris nuolat supo karius Vakarų fronte. Anglai Atminties dieną (*Remembrance Day* arba *Poppy Day*) įsisėga į atlapą aguonos žiedą – šis pagarbos kare žuvusiems ir pasididžiavimo jais simbolis atsirado 1921 m. Aguona – tai augalas, kuris pirmasis ryškiai sužydėdavo karo nuniokotuose Šiaurės Prancūzijos ar Belgijos laukuose...

Karo atminimas ir „mūsų karas“?

Į anglų, kuriems daugiausia teko kautis Vakarų fronte, atmintį šis karas visam laikui įstrigo kaip Didysis karas, baisėnis ir traumavęs labiau už Antrąjį pasaulinį. Britų istorikas Ericas Hobsbawmas rašo: „*Prarastosios britų kartos – pusės milijono iki 30 metų amžiaus vyrų – didelę dalį sudarė aukštesniųjų klasių atstovai: dėl visuome-*

nėje užimamos padėties jie vesdavo savo karius į mūšį ir, be abejo, žūdavo pirmieji. Ketvirtadalis Oksfordo ir Kembridžo studentų, neturinčių dar nė 25 metų, pašauktų į britų armiją 1914 m., žuvo.“¹

Įamžinti Pirmojo pasaulinio karo atminimą britai ėmėsi iškart, kai jis pasibaigė. Buvo statomi karo memorialai, įsteigta *Imperial War Graves Commission*, kuri rūpinosi paminkliniais antkapiais žuvusiems kariams. Imperinis karo muziejus užsibrėžė tikslą surasti bent po vieną visų žuvusių britų karių nuotrauką. Tačiau tokių buvo daugiau kaip 800 000, tad ambicingasis fotografijų rinkimo projektas, prasidėjęs 1917 m. liepą, nebaigtas iki šiol. Karo memorialų ir paminklų statybą po viešų diskusijų dažniausiai finansuodavo vietos bendruomenė, Imperinės karo kapų komisijos veiklą rėmė valstybė biudžeto lėšomis. Kapinėse buvo statomi identiški paminklai visiems kritusiems, o šeimos nariai galėdavo įrašyti ne daugiau kaip 66 žodžių tekstą.

Didžiojo karo atminimą įvairiomis formomis tarpukariu nuolat aktualizavo ir Vokietija, kuri neteko maždaug 1,8 milijono kareivių, Prancūzija, kurios nuostoliai siekė apie 1,6 milijono karių, Amerika, Belgija, Austrija, Italija... Beveik kiekviename Vokietijos miestelyje, kaimelyje iškilo kenotafai ir paminklai žuvusiems, kurie iš tų vietų išėjo į karą ir negrįžo. Anot Alano Johno Percivalė'o Tayloro, šie paminklai savo absurdiškumu išreiškė žmonių, kuriuos slėgė per karą patirtos kančios ir netektys, sutrikimą, pateikdami neįprastą liaudies meninio skonio paveikslą, kuris niekada

* Straipsnis parengtas, vykdant Lietuvos mokslų tarybos finansuojamą projektą „Pirmojo pasaulinio karo atminimas: Lietuvos ir Rytprūsių lyginamoji analizė (iki 1939 metų)“ Nr. MIP–021 / 2015).

nebus ištrintas. Paprasčiausi iš jų – tai ilgas žuvusiųjų sąrašas, iškaltas akmenyje. Daugelį puošė kokia nors natūralistinė grubiai nutašyta skulptūra – angelas arba kareivis, romantiškai spaudžiantis vėliavą.² Vokiečių istoriografija ilgai eksploatavo Tanenbergo mitą – tai mūsų su Rusijos kariuomene apologija, vėliau pasitelkta nacionalistiniais tikslais kaip ir visas karas su jo simbolika. „*Mes turėjome pralaimėti karą, kad laimėtume tautą*, – rašė vokiečių karys, rašytojas Ernstas Juengeris. – *Visos aukštos ir kilnios idėjos gimsta iš jausmo, kuris yra kraujyje ir negali būti užslopintas. Visa tai, kas šalto proto sukurta, yra egoistiška, niekinga ir blanku.*“

Austrams Pirmojo pasaulinio karo simbolis yra Pšemyslės tvirtovės gynyba. Prancūzams ir anglams šio karo baigtis, kasmet iškilmingai pažymima lapkričio 11 dieną, yra tapusi tapatybės dalimi. Latvijoje Kalėdų mūsų 1916 m. pabaigoje–1917 m. pradžioje yra nuolatos atmenami. Pirmojo pasaulinio karo įvykiams skirtos konferencijos Europoje pastaruoju metu vyksta itin dažnai, juo labiau kad 2014–2016 m. buvo nuolat pažymimos šio karo mūsų šimto meto sukaktys. Neseniai sukako 100 metų nuo Verdano mūsų, kuris yra bendra atminimo vieta prancūzams ir vokiečiams. Britams pagrindinis Pirmojo pasaulinio karo simbolis yra Somos mūsų. Dar šiais metais apie baisųjį Verdano mūsų pasirodė išsami Williamo F. Buckinghamo studija.³ Anglai moka daryti sėkmingą verslą net tik Šičio finansų, bet ir humanitarinių mokslų sektoriuje.

Tačiau iš Lietuvos, kaip ir Lenkijos, kai kurių kitų Rytų Europos šalių kolektyvinės atminties ir atminimo kultūros šis karas yra tarsi „dingęs“, nors lenkų istorikai Marciejus Górnys ir Włodzimierz Borodziejus primena: „*Tai buvo mūsų karas. Rusai, vokiečiai, suomiai, estai, latviai, lietuviai, žydai, lenkai, baltarusiai ir ukrainiečiai kovojo, apsivilkę caro armijos, vokiečiai ir lenkai – vokiečių kariuomenės mundurais. Austrijos-Vengrijos divizijose į mūsų ėjo slovakai, kroatai, bosniai, serbai, austrai, vokiečiai, taip pat čekai, moravai, sileziečiai, lenkai, žydai, ukrainiečiai, slovakai, vengrai ir rumunai.*“⁴

Bet jeigu tai buvo ir „*mūsų karas*“, kuriame, oficialiais duomenimis, Lietuvos teritorijoje žuvo 11 173 ci-

viliai, dar 18 712 buvo sužeista, 3 871 liko invalidas⁵ (lietuvių, žuvusių fronte, skaičius iki šiol nėra net apytikriai nustatytas), o šimtai tūkstančių šalies gyventojų prarado pastogę, gyvulius, turtą ir tapo elgetomis, tai kodėl lietuvių istoriografija apie šį karą tokia menka? Kodėl jo atminimas, simboliai, sukaktys, negausių paminklų statymas (dažniausiai finansuojamas organizacijų, susijusių su Rusijos Federacijos struktūromis) nesulaukia net menkiausio nei politikų, nei visuomenės dėmesio, išskyrus nedidelę pavienių entuziastų leidybinę veiklą? Kodėl Vakarų Europai, į kurią šią dieną lietuvių emigrantai veržiasi pulkais kaip kazokai į Rytų Prūsiją 1914-aisiais, tie įvykiai yra svarbūs, o mums – ne?

Atsakyti į šį klausimą nėra paprasta.

Karo kultūra

Mano kartai, gimusiai praeito amžiaus 7-ojo dešimtmečio pradžioje, Pirmasis pasaulinis karas atrodo toks pat tolimas kaip kryžiuočių ir žemaičių genčių susidūrimai viduramžiais. Tačiau žmonės, savo akimis matę jo sukeltą suirutę (jau nekalbant apie kovas Vakarų ar Rytų frontuose, karo belaisvių ar pabėgėlių patirtį), susidūrė su nuolatiniu pavojumi ir nepatikimais. Tai keitė požiūrį į gyvenimą, grūdino charakterį. Pasak Czesławo Miłoszo, klaidžiojusio po Rusiją, o praėjus Didžiojo karo audroms atsidūrusio Vilniuje, „*kai taikos sutarties (1920 m. Lenkijos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis) pasirašymo metais pradėjau vaikščioti į mokyklą, mano pasaulis man buvo toks, koks turėjo būti. Jokia mintis, kad kam nors iš šalies jis galėtų pasirodyt keistas, man į galvą neatėjo.*“⁶

Nuo 1815 m., kai buvo sudaryta Vienos taika, iki 1914 m., kai prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, Europoje vos dvi valstybės – Belgija ir Norvegija – susikūrė taikos sąlygomis. Pirmasis pasaulinis karas suteikė progą susikurti toms tautinėms valstybėms, kurių būsimieji lyderiai intelektualai, jau nekalbant apie paprastus žmones, nė nesvajavo apie tokią galimybę. Juk vargu, ar kas tikėjosi, kad po 120 metų carinės priespaudos, pavertusios lietuvius nuolankiais ir apatiškais,

dar įmanoma atkurti laisvą ir nepriklausomą Lietuvą. 1918 m. skeptiškos nuomonės tuo atžvilgiu laikėsi ir beveik visų didžiųjų valstybių lyderiai. O vokiečių generolas Maxas Hoffmannas 1918 m. rugpjūčio 15 d. dienoraštyje rašė: „*Lietuviai gali tiek pat save valdyti, kiek mano dukraitė Ilza gali save auklėti.*“⁷

Pirmojo pasaulinio karo chronologinės ribos tradiciškai žinomos – jis prasidėjo 1914 m. rugpjūtį, o baigėsi Kompjeno paliaubomis 1918 m. lapkritį, tačiau Lietuvos teritoriją karo veiksmai pasiekė tik 1915 m. vasarą. Vokiečių kariuomenė rugpjūčio 18 d. užėmė Kauno tvirtovę, o rugsėjo 18 d. – Vilnių. Iki 1919 m. pradžios, kai į Lietuvą įsiveržė bolševikų pajėgos, jokie rimtesni karo veiksmai čia nevyko.

Skaitant Lietuvoje tarpukariu leistą spaudą, krinita į akis dažnai lyg tarp kitko, tarp eilučių, galbūt ir nesąmoningai aktualizuojama simbolinė Didžiojo karo reikšmė, tarsi nulinė istorinio laiko skaičiuotės valanda, atskaitos taškas, nuo kurio prasideda naujas taikus gyvenimas:

„*Po Didžiojo karo krašto laukai nualinti ištisais plotais dirvonavo; žmonės nuvargę, besidairę, kaip nepažįstamose klaidiose vietose, melancholišku gailėsčiu laukė palaimos iš skaidrėjančio dangaus. O Lietuvos*

šalį apvožė skaidrus dangus, žmonės rengė puotą, kurion turėjo ateiti ramus gyvenimas, kaip mylimas ir taikus svečias.“⁸

Didysis karas buvo riba, pakeitusi lietuvių tautos gyvenimą. Įvairiose to meto publikacijose minimi ne tik karo sukelti materialiniai sunkumai ir nepriekliai (lietuviai pirmiausia skaičiuodavo gyvulius, grūdų pūrus), bet ir *volens nolens* užčiuopiama gilesnė egzistencinė prasmė, būsimas ilgalaikis poveikis žmonių sąmonei. 1918 m. rudenį, dar vykstant karui, Juozas Tumas-Vaižgantas konstatavo: „*Sodžius, karo viesului per jį persiritus, nebebus toks, koks buvęs. O koks, nebent pranašas tegalėtų atsakyti [...] Karas taip vienodai storai apdumblino visų sluoksnių ir padėjimų žmones, kad per jį, tą dumblą, visiškai nematyti tikrojo atskirų žmonių veido.*“⁹

Prancūzų istorikas Stéphane'as Audion-Rouzeau, tyrinėdamas tokius klausimus kaip vaikystė karo metais, karo prievarta, laidojimo tradicijos, pateikė gilių išvalgų, kad karo kultūra (*la culture de guerre*) persmelkė kiekvieną prancūzų gyvenimo sferą, šeimų kasdienybę, paveikė emocinius santykius ir būsenas. Lietuvoje karas irgi skaudžiai palietė visus šalyje likusius civilius, versdamas prisitaikyti prie karo realijų, brutalizavo visuomenę: „*Kas prieš karą galėjo bent pamanyti, jog teisingi, pertekę moralūs mūsų ūkininkai vyrai ūmai, per vieną netvarkos valandą pavirs vagimis, plėšikais, svetimo turto grobikais, net „pogromščikais“, – sielvartavo Vaižgantas, – tuo, kas liudija žmogų gilumoje savo esmės tebesant laukinį, pačiame pradedamame dorinimosi laipsnyje.*“¹⁰

Karo patirtis lėmė įvairialypius kontaktus

Tanenbergo memorialo atidarymo ceremonija 1927 metais

Iš asmeninės V. Vareikio kolekcijos

tarp civilių ir kareivių (nuo represinių iki draugiškų, integralių, mezgėsi intymūs santykiai tarp lietuvių merginų ir rusų, vokiečių kareivių). *Karo kultūra* smelkėsi į visas ekonominio Lietuvos gyvenimo sferas – kaimiečiams reikėjo maitinti ne tik civilius, bet ir svetimus kareivius, parūpinti pašaro arkliams. Maisto ir pašarų rekvizicijos, kurias nustatė okupacinė valdžia, kartu su kariškių savavališkai vykdomais plėšimais ne tik skaudžiai materialiai palietė kaimo gyventojus (krašto nualinimas – dominuojanti publikacijų ir atsiminimų, paskelbtų tarpukariu, tema), bet ir sukėlė ilgalaikes emocines pasekmes. Lietuvių nuotaikų pokyčius rodo ir požiūris į mirtį, tapusią ne natūralia gyvenimo baigtimi, lydima tradicinio gedėjimo ir raudų, bet smurto, virtusio kasdienybe, padariniu. Kapinių kultūra irgi susijusi su *culture de guerre*. Anot Mykolo Biržiškos, Didžiojo karo sukrėtimai lėmė, kad atsirado ryšys su „*kapų tyla*“. Istoriko Dariaus Staliūno teiginys, kad žuvusių karių kultas tarpukario Lietuvoje sietas išimtinai su Nepriklausomybės kovomis, patvirtina tradicinį lietuvių istoriografijos įdiegtą požiūrį, pagal kurį iki šiol yra vertinamas Pirmojo pasaulinio karo atminimas.¹¹ Žuvusių karių kultas Lietuvoje iš tikrųjų buvo siejamas su 1919–1920 m. kovomis, tačiau pačią kulto idėją ir su ja susijusius ritualus lietuvių diplomatai ir karo atašė nusižiūrėjo per oficialias Prancūzijos ar Belgijos ceremonijas, skirtas Didžiajam karui atminti. Pirmojo pasaulinio karo karių kapai tarpukario Lietuvoje buvo stropiai prižiūrimi, 1934 m. (kai sukako 20 metų nuo karo pradžios) Kaune, Vytauto Didžiojo karo muziejuje, pastatytas Nežinomo kario kenotafas. Vertėtų pritarti istoriko Dangiro Mačiulio nuomonei, kad Nežinomo kario kultas Lietuvoje įsitvirtino ne tik dėl nacionalizmo ideologijos, bet ir dėl mentalinių

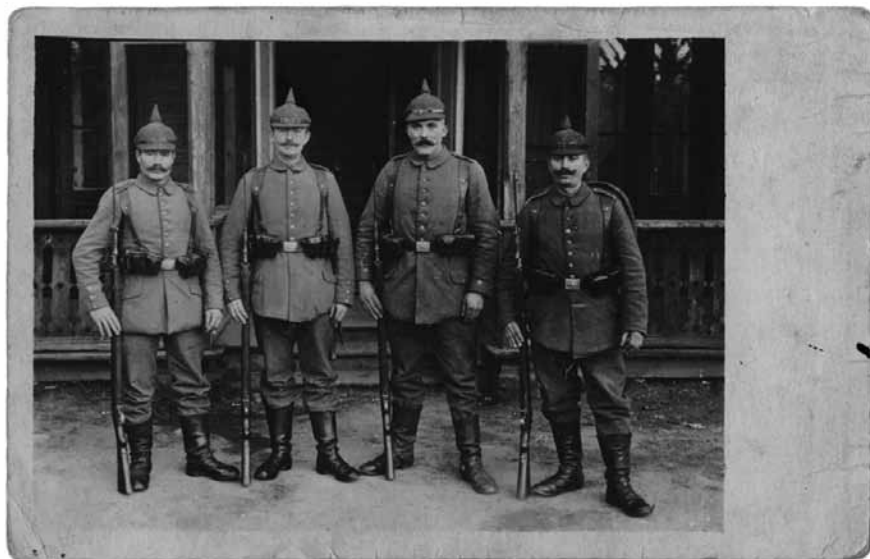
pokyčių, kuriuos nulėmė Didysis karas.¹² Net nežinia, kas padarė didesnę įtaką...

1935 m. straipsnyje apie karinį ugdymą majoras Simas Narušis rašė: „*Jei nebūtų buvę Didžiojo karo, kuris sutriuškino didžiąją Rusų Imperiją, tai galime būti tikri, kad šiandien dar būtumėm benešą tą vergovės jungą, kurį tempėme iki 1918 m. nepriklausomybės paskelbimo dienos.*“¹³

Viduramžių filosofas Tomas Akvinietis, pateikdamas Dievo buvimo įrodymus, kėlė klausimą apie veikiančiosios priežasties (*ex causa efficiens*) supratimą ir pabrėžė, kad veikiančiųjų priežasčių negali būti daug. Pasiskolinęs šitą metaforą, teigčiau, kad pirminė ir svarbiausia priežastis Lietuvos valstybei atsirasti buvo Pirmasis pasaulinis karas.

„Melsvame ateities rūke“

Tad ir moderniosios Lietuvos istorinį naratyvą reikėtų pradėti nuo Didžiojo karo pradžios. Svarbu ištyrinėti, kaip karas buvo įsivaizduojamas, kaip reprezentuojamas, kaip atsimenamas arba „pamirštamas“. O pa-vyzdžių, kad šis karas iki pat lemtingų 1940 m. įvykių buvo prisimenamas dažnai, netrūksta. Ši patirtis, pa-

Vokiečių kareiviai pozuoja ateljė Šiauliuose 1915 metais
Šiaulių „Aušros“ muziejaus kolekcija

Lietuvių ūkininkų vištelės irgi tapdavo karo aukomis...

Šiaulių „Aušros“ muziejaus kolekcija

sitaikius progai arba pavojaus akivaizdoje, gal buvo tik tarp eilučių paminima, tačiau nebuvo pamiršta.

Šiame tekste daugiausia apžvelgsiu Antano Smetonos viešas kalbas ir tekstus, paskelbtus tarpukariu. Skirtingai negu kiti Lietuvos politikai ir visuomenės veikėjai, pavyzdžiui, Juozas Tumas-Vaižgantas, Martynas Yčas, Augustinas Voldemaras, visą karo metų Smetona praleido Lietuvoje. Vilniuje dirbo Draugijoje nukentėjusiems nuo karo šelpti, aktyviai veikė neformaliame politiniame centre, o nuo 1915 m. rudens buvo, ko gero, svarbiausias lietuvių politikas. Gal todėl jo kalbose, straipsniuose Didysis karas tapo atminimo ir pradžios simboliu.

Cenzorių apkramtytame straipsnyje, parašytame, kai Rytų Prūsijoje ir Lietuvos pasienyje vis dar vyko mūšiai, Smetona pabrėžė: „*Mūsų šaliai buvo lemta pirmajai išgirsti dundant armotas, švilpiančias kulkas*“ (beje, ši mintis buvo dažnai kartojama ir nepriklausomoje Lietuvoje). Atsargiai piešdamas ateities vizijas (tuo metu Vilnių kontroliavo rusų valdžia), Smetona klausė: „*Kas bus po karo? Kaip atrodys Europos žemėlapis?*“¹⁴ Ir konstatavo: „*Kaip kitos šalys, taip ir mūsų gimtasis kraštas turi teisės tikėtis būsiąs atlygintas už tuos vargus, kuriuos vargsta lygiai su kitomis tautomis,*

žmonėmis ir turtais klodamas aukas valstybės visumai.“ Lietuvių politikams galėjo suteikti vilties Gintarinė deklaracija ir Martyno Yčo kalba Rusijos valstybės Dūmoje. Smetona samprotavo: jeigu įvyktų taip, kad Mažoji Lietuva būtų įjungta į Didžiąją, „*Nemunu siektume jūrą, atgautume Klaipėdą. Kada ir kuo pasibaigs karas, nūdien veltui spėtume. Tačiau ir tebekariaujant reikia budėti mūsų inteligentijai, reikia spiestis drauge.*“

Racionalusis Antanas Smetona (sakyčiau, panaši buvo ir Vytauto Landsbergio laikysena 1988-aisiais) iškėlė inteligentijos

vaidmenį ir pasirengimo vadovauti masiniam sąjūdžiui būtinybę, nes, karui pasibaigus, reikės „*stiprios inteligentų vienybės ir rimto darbo*“.¹⁵

Vėliau, tiek būdamas opozicijoje, tiek tapęs Tautos vadu ir Prezidentu, Smetona gana dažnai paminėdavo Pirmojo pasaulinio karo reikšmę valstybės susikūrimui, tautiniam sąmoningumui ir politiniam gyvenimui: „*Vilniaus seimo mestam grūdai išklestėti sąlyga buvo didysis pasaulinis karas. Jis milžinišku verpetu sujudino pasaulį, giliausiai įsimeigė kiekvieno žmogaus sielon, taigi ir kiekvienos tautos sąmonėn, ir tokiu būdu pagreitino dešimtimis metų tą procesą Lietuvoje [...], kai politinės nepriklausomybės mintis tebebuvo melsvame ateities rūke.*“¹⁶

1933 m. vasario 16 d. buvo paskelbtas Prezidento Antano Smetonos raštas tautai. Aptardamas Vasario 16-osios Aktą, jis paminėjo vokiečių okupaciją, veiklos suvaržymus, ūkio nualinimą ir lietuvių politikų gebėjimą išlaviruoti sunkiomis sąlygomis. Jau siautė pasaulinė ekonomikos krizė, bruzdėjo Suvalkijos ūkininkai, dėl įtampos Klaipėdos krašte pašliję santykiai su Vokietija, tad Prezidentas pateikė karo metų nepriteklus kaip pavyzdį, kad įmanoma ištverti visus išbandymus („*šių dienų krizė tik men-*

*kniekis, sulyginus ją su Tarybos laikų vargais“).*¹⁷

Valstybės tarybos pirmininkas Stasys Šilingas tą pačią dieną, Vasario 16-osios proga sakydamas kalbą Karo muziejaus sodelyje, pažymėjo, kad tauta karo metais tapo dviejų priešiškų jėgų susidūrimo auka: „*Mūsų tėvynę trenkia pirmieji karo smūgiai, mūsų laukų derlių trypia svetimųjų kanopos, mūsų tėviškių pastogės mūsų liepsnose pleška. Mažosios Lietuvos klaipėdiškis, tilžiškis lietuvis patenka vokiečių eilėms. Brolis verčiamas kelti durtuvą prieš brolių.*“¹⁸ Ar būta tokių atvejų per Rusijos ir Vokietijos mūšius Rytprūsiuose ir Lietuvoje? Neabejotinai taip. Yra belaisvių liudijimų apie lietuvius iš Prūsų Lietuvos, tarnavusius vokiečių kariuomenėje, ir lietuvius, priklausiusius Rusijos armijai. Vienaip ar kitaip tai turėjo būti labai skausmingi išgyvenimai. Vokiečių ekonominė politika Lietuvoje buvo represinė, politinė jų orientacija neaiški ir dvilypė, bet nepriklausomybę vis tiek pavyko paskelbti, buvo, anot Šilingo, „*pačio lietuvių ranka užskleistas sunkaus pasaulio nusidėjimo – Lietuvos pavergimo – lapas ir atskleistas naujas laisvos Lietuvos istorijos lapas.*“¹⁹

Kalboje, skirtoje paminėti Lietuvos centrinio komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpiti dvidešimtmetį, Smetona tuos pačius, nuolatos kartojamus akcentus sudėliojo į vieningą struktūrą: „*Iš buvusios Rusijos žemių Lietuvai, kaip pasienio kraštui, buvo lemta pirmai patekti karo ugnies priekin, pirmai pajusti kalavijo smūgiai [...] Lietuva pirma tapo karo auka.*“²⁰

Daug kančių ir išbandymų atnešęs karas buvo nelaimė, tačiau veikdami kartu, nepabūgę, atgavome nepriklausomybę: „*Didysis karas, nelaimių tvanu paplūdęs per visą pasaulį [...], yra priežastis to, kad daugelis tautų, tame skaičiuje ir lietuviai, gavo laisvę, tartum atpildą už jų iškentėtus vargus.*“²¹

Tie, kurie buvo asmeniškai patyrę, kas yra karas, lydimas anarchijos, suirutės, labiau baiminosi ir politinių krizių, kurios kildavo Europoje. Dažnai prisimindavo lemtingus 1914–1918 metus, nes gerai suvokė, kad mažos valstybės išlikimo politika – tai laviravimas tarp priešiškų galybių, žinojo, koks specifinis turi būti karinis jos pasirengimas. Karas tarpukario Lietuvoje mentališkai egzistavo kaip priminimas.

Tautininkų suvažiavime 1935 m. Smetona kalbėjo: „*Į klausimą, kaip buvo atgauta Lietuvos laisvė, paprastai atsakoma taip: lietuviai, atėjęs didžiajam karui, būdami tiek tautiškai susipratę, pasinaudojo Rusijos ir Vokios pairimu, pasiskelbė laisvi, ginklu atsispyrė priešams ir atstatė savo nepriklausomą valstybę.*“ Kita vertus, tais pačiais 1935 m., augant įtampai Europoje ir jau aiškėjant Vokietijos revanšistiniams siekiams, jis įžvalgiai konstatavo, kad per karą atgauta laisvė „*per karą, jeigu jis vėl kiltų, galėtų būti prarasta.*“²² Skirtingai negu Vokietija, kuri, Hitleriui atėjęs į valdžią, Didžiojo karo rezultatus ir Veimaro respublikos atsiradimą laikė šalies žlugimo pradžia, Lietuva karo kontekste sukūrė naują valstybę ir pradėjo savarankišką gyvenimą. Tačiau XX a. 4-ajame dešimtmetyje padėtis Europoje pasikeitė iš esmės. 1939 m. pabaigoje žurnalistas, rašytojas Valentinas Gustainis rašė, kad per Antrąjį pasaulinį karą, kuris jau vyksta, laimėjimai ir praradimai „*turės būti gilesni negu 1914–18 metų kare,*“ o karo rezultatai sukurs ne tik naują tarptautinę tvarką, bet ir naują civilizaciją.²³ Deja, šios prognozės išsipildė.

Didžiojo karo vertinimai tarpukario Lietuvoje

Įsiplieskus Didžiajam karui, Lietuvoje pradėjo formuotis tautinė, o ne etninė ir ne regioninė tapatybė. Kūrėsi įvairios saviorganizacijos formos, stiprėjo savarankiškumo poreikis, prasidėjo konkretus politinis veikimas. Anot Smetonos, kad žodžiai (*Aušros* ir *Varpo* skleidžiamos idėjos) taptų veiksmu, reikėjo „*erdvios gyvenimo aikštės,*“ kuri atsirado per „*didžiojo karo gaisrą,*“ o kai „*Lietuvos taryba 1918 m. paskelbė laisvą, nepriklausomą Lietuvą, Tarybos žodį kariai savanoriai pareiškė ginklu, pavertė veiksmu.*“²⁴ Idėja apie Didžiosios ir Mažosios Lietuvos susijungimą (nors ir po Rusijos imperijos sparnu, – 1914 m. rugpjūčio mėn. 4 d. Vilniuje buvo pasirašyta Lietuvių deklaracija, dar vadinama Gintarine deklaracija, ir nusiųsta Rusijos valstybės Dūmos deputatui Martynui Yčui) kilo Didžiajam karui jau prasidėjus. Šis karas nulėmė Versalio sutarties pasirašymą ir Klaipėdos krašto atskyrimą 1919 m., o politinė lietuvių programa buvo formuoja-

Joniškis karo metais

Iš asmeninės V. Vareikio kolekcijos

ma karo metais. Iki 1914 m. Rytų Europos tautiniai sąjūdžiai apie nepriklausomybę beveik neužsimindavo.

Kokią įtaką Lietuvos valstybingumo formavimuisi padarė išoriniai veiksniai? Kas buvo svarbiau – aušrininkai ir varpininkai, knygnešių veikla, Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimai ar geopolitinė padėtis, susiklosčiusi dėl kilusio karo ir vokiečių žygio į Rytus? Dauguma tyrinėtojų pabrėžia, kad susiklostė palanki tarptautinė geopolitinė konjunktūra. Amerikiečių istorikas Alfredas Erichas Sennas rašė: „Lietuvos atsiradimas buvo rusų revoliucijos padarinys, Pirmojo pasaulinio karo produktas, XX a. Zeitgeist – demokratijos ir nacionalinio apsisprendimo – atspindys. Drauge tai buvo lietuvių tautinio judėjimo kulminacija [...]. Rusijos žlugimas, Vokietijos pralaimėjimas ir Antantės suvaržymai Lenkijai nulėmė Lietuvos gi-

mimą. Žinoma, pačių lietuvių nuopelnai negali būti nepastebėti, tačiau neturėtų būti pervertinami.“²⁵

Karas pakeitė Lietuvos miestus. Istorikas Theodore'as R. Weeksas daro išvadą, kad senajam ikikariniam daugianacionaliam Vilniui smogtas žiaurus Pirmojo pasaulinio karo smūgis, kurio pasekmės kasdieniniam vilniečių gyvenimui ir miesto ekonomikai buvo tragiškos.²⁶ O kaip gi Kaunas? Jeigu ne karas, Kaunas taip ir būtų likęs Rusijos imperijos provincijos miestas su rusiška cerkve pačiame centre. Jeigu ne karas, Klaipėda ir toliau provincialiai snūduriuotų didžiojoje Vokietijos imperijoje *von der Maas bis an die Memel...*

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, lietuvių politinis ir kultūrinis elitas valstybingumo pradžią pradėjo sieti su Lietuvos Tarybos veikla. Nepriklausomybė kaip valstybingumo pradžia simboliškai įpaminklinta,

švenčiant valstybės dešimtmečio ir dvidešimtmečio jubiliejus. Diegti kitokį istorinį naratyvą bandė Kariuomenės Pirmūnų sąjunga, įsikūrusi 1937 m. Jos įstatuose nurodyta, kad kariuomenės pirmūnais vadinami lietuviai, kurie, tarnaudami Rusijos kariuomenėje 1917–1919 m., priklausė „*kariškai tautiškam sąjūdžiui laisvai Lietuvos valstybei atstatyti ir jos ginkluotajai jėgai sudaryti*“. Tačiau ši organizacija, lyg ir akcentavusi Didžiojo karo reikšmę Lietuvos laisvės bylai, įsikūrė pernelyg vėlai, – visuomenė jau buvo įpratusi valstybės atkūrimo pradžia laikyti 1918 m. Vasario 16-ąją.

Tarpukariu sumodeliuotas istorinis pasakojimas rėmėsi hegeliška ėjimo laisvės link samprata, tautos istorija – tai nuolatinis laisvės siekimas. Tokia nuostata įsitvirtino kartu su nepriklausomos Lietuvos susikūrimu, o pozityvistinė Adolfo Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“, išleista 1936 m., tapo kanonu, lėmusiu Lietuvos istorinį naratyvą ir po 1990-ųjų.

Šapokos vadovėlyje siekiama „*iš naujo pervertinti [...] svetimtaučių darbus ir parodyti tokią savo tautos praeitį, kokia ji tikrai yra buvusi*“.²⁷ Nuosekliame pasakojime apie lietuvių tautos kovas dėl laisvės, patirtas kančias, pralaimėjimus, pasiektas pergalės, kurias apvainikavo valstybės atkūrimas, Didžiajam karui skirta vos keletas puslapių, pagrindinį dėmesį nukreipiant į Lietuvos politikų (pirmiausia Prezidento Antano Smetonos) veikimą karo metais. Petro Klimo, Antano Aleknos, Vandos Daugirdaitės-Sruogienės vadovėliuose buvo plėtojama idėja, kad lietuvių tautinis kultūrinis atgimimas, prasidėjęs dar prieš Didįjį karą, buvo to karo brutaliai sustabdytas.

Kas lėmė, kad Didysis karas „išnyko“ iš lietuvių istoriografijos?

Kodėl lietuvių istorikai Pirmojo pasaulinio karo tyrimų nesiėmė nei tarpukariu, nei po 1990-ųjų? Bandant atsakyti į šį klausimą, nepakanka vien konstatuoti, kad Pirmąjį užgožė Antrasis, kad Lietuva, kaip valstybė, nebuvo Didžiojo karo dalyvė, negalėjo priskirti savęs nė vienai konflikto pusei, kad Nepriklausomybės kovos ir jų atminimas savaime

nusipelnė didesnio dėmesio, ir panašiai.

Vakarų istoriografija Pirmąjį pasaulinį karą nagrinėja trimis pjūviais. Iš pradžių dominavo diplomatinė ir karinė istorija, kurią pristatė daugiausia patys tų įvykių dalyviai (Poincarė, Clemenceau, Ludendorffas, Churchillis ir kt.). Nuo XX a. antrosios pusės pradėta daugiau domėtis eilinių karių patirtimi, civilių būsenomis, socialiniais procesais, materialiniu aprūpinimu, karo kasdienybe. O prieš tris dešimtmečius imta nagrinėti įvairius šio karo simbolių, reprezentacijų, kultūros istorijos, atminimo kultūros, moterų padėties kare aspektus.²⁸

Lietuviškame diskurse Pirmasis pasaulinis karas, kaip esminis modernios Lietuvos atsiradimo veiksnys, gilesnių tyrimų nesulaukė. Net ir sintetinės „Lietuvos istorijos“ X tomo pirmoje dalyje karo įvykius užgožia diplomatinė komunikacija ir geopolitiniai svarstymai.²⁹ Gal tik Tomo Balkelio įžvalgos apie visuomenės konsolidaciją karo metais, apie tai, kad savanoriški ir priverstiniai gyventojų persikėlimai paspartino tautinę diferenciaciją, sustiprino tautinį sąmoningumą,³⁰ kuris ypač atsiskleidė po karo, yra naujas žodis skurdžiam lietuvių istoriografijos kontekste.

Anthony's D. Smithas, tyrinėdamas tautų kilmę ir nacionalizmą, išskiria ir tipologizuoja kai kuriuos universalius nacionalinės mitologijos motyvus – tai išsivadavimo mitas (kaip mes išsilaisvinome), aukso amžiaus mitas (kaip mes tapome didūs ir herojiški), žlugimo mitas (kaip mes žlugome, buvome nukariauti ar ištremti) ir atgimimo mitas (kaip mes atkursime būtają šlovę).³¹ Kai kuriuos motyvus pritaikę istoriniam Lietuvos naratyvui, įsitikintume, kad nuo 1988-ųjų jį lėmė ir motyvavo išsivadavimo ir atgimimo mitai. Išėjo naujų arba buvo perleistos senos knygos apie aukso amžių – viduramžių Lietuvą, didžiuosius Gedimino dinastijos kunigaikščius, Žalgirio mūšio laikų Lietuvą, Vytautą Didįjį ir pan. Adolfo Šapokos redaguota istorija buvo perleista 100 000 egzempliorių tiražu. Istorikai pradėjo sparčiai tyrinėti „tautos atbudimą“ XIX a., 1918 m. nepriklausomybės kovas, tarpukario Lietuvos klestėjimą, nutrauktą sovietinės okupacijos (žlugimas), su Sąjūdžiu kilusį naują tautinį atgimimą.

Šapokos apibendrintą istoriografinį kanoną pakartojo lietuvių diaspora emigracijoje, jis atgimė Lietuvoje po 1990-ųjų, kai Istorijos institutas pradėjo leisti „Lietuvių tautos atgimimo studijas“.

Pagrindinis dėmesys nukrypo į XIX a. įvykius ir asmenis, sužadinusius tautinį atgimimą, kuris lėmė, kad XX a. lietuvių tauta išsikovojo laisvę. Didysis karas atsidūrė paraštėse. Išskyrus keletą straipsnių, pasirodė vos viena studija, tyrinėjanti karo veiksmus Lietuvos teritorijoje (konkrečiai – mūšius prie Kauno tvirtovės).³² Iš septyniolikos „Lietuvių tautos atgimimo studijų“ tomų tik Raimondo Lopatos veikalas, paremtas Alfredo Ericho Senno nubrėžtomis gairėmis, nagrinėjantis lietuvių politinių partijų raidą, politinių pozicijų formavimąsi ir konkrečius politinius žingsnius, neignoruoja Didžiojo karo įvykių Lietuvoje, tačiau ir ten karas, vokiečių okupacija atsispindi tiktai kaip fonas.³³

Paradoksalu, bet lietuvių istoriografija, „ieškodama“ valstybingumo pradžios, sugrįžo prie Šapokos nustatyto istorijos kanono. ■

¹ Eric Hobsbawm. Kraštutinumų amžius. *Trumpasis XX amžius: 1914–1991*. Vertė Linas Tamoliūnas. Vilnius: *Mintis*, 2000, p. 38–39.

² Alan John Percivale Taylor. Nuo Sarajevo iki Potsdamo. Europa 1914–1945. Iš anglų kalbos vertė Antanas Danielius. Vilnius: *baltos lankos*, p. 57.

³ William F. Buckingham. Verdun 1916: The Deadliest Battle of the First World War. London: *Amberlay*, 2016.

⁴ Marcey Górny, Włodzimierz Borodziej. Nasza wojna. *Imperia 1912–1916*. Warszawa: *Abedik S. A.* 2014, t. 1, s. 9.

⁵ Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Kaunas: *Centralinis statistikos biuras*, 1923, p. LXVI.

⁶ Czesław Miłosz. Gimtoji Europa. Iš lenkų kalbos vertė Juozas Tumelis. Vilnius: *Regnum fondas*, 2003, p. 52.

⁷ Vytautas Steponaitis. Gen. Max Hofmano mintys Lietuvos reikalais. Kaunas: *Generalinio štabo literatūros skyrius*, 1930, p. 12.

⁸ Petras Daunys. Vargo keliais. *Atsiminimai iš kovų dėl nepriklausomybės ir aklyjų gyvenimo*. Kaunas: *Autoriaus leidinys*, 1933, p. 5.

⁹ Juozas Tumas Vaižgantas. Ūkis. *Lietuvos aidas*, 1918 m. rugsėjo 12 d.

¹⁰ Juozas Tumas Vaižgantas. Iš lietuvių karo metų psichikos. *Raštai*. Vilnius: *Pradai*, 1999, t. 11, p. 454.

¹¹ Darius Staliūnas. Žuvusių karių kultas tarpukario Lietuvoje. *Nacional-*

izmas ir emocijos (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.). Vilnius: *Lietuvos istorijos instituto leidykla*, 2001. p. 120–132.

¹² Dangiras Mačiulis. Nacionalizmas ir emocijos: (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.) Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, t. 17. Sudarytojai V. Sirutavičius, D. Staliūnas. Vilnius: *Lietuvos istorijos institutas*, 2001, p. 204. Recenzija. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001, nr. 2, p. 269.

¹³ Stasys Narušis. Karinis visuomenės rengimas. *Židinys*, 1935, t. XXII, nr. 7, p. 19–20.

¹⁴ Antanas Smetona. Karo ženkle gyvenant. *Vairas*, 1914, nr. 14, p. 2.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ A. Smetona. Vilniaus Seimą atsiminus. *Lietuvis*, 1925, nr. 47, p. 2.

¹⁷ Resp. Prezidento A. Smetonos raštas Tautai. Kaunas, 1933 m. vasario 16 d. *Vairas*, 1933, t. VII, nr. 3, p. 282.

¹⁸ Valstybės tarybos pirmininko S. Šilingo kalba, pasakyta 1933 m. vas. 16 d. Karo Muz. Sodely. *Vairas*, 1933, t. VII, nr. 3, p. 345.

¹⁹ Ten pat, p. 342.

²⁰ Valst. Prezidento A. Smetonos kalba minint Lietuvių komiteto dvidešimties metų sukaktį (1933.XII.8). *Vairas*, 1935, t. XIII, nr. 1, p. 53.

²¹ Antanas Smetona. Pasakyta. Parašyta. *Kalbos ir pareiškimai*, 1935–1940. Boston: *Lietuvių enciklopedijos leidykla*, 1974, p. 343.

²² Tautos vado kalba tautininkų suvažiavime.

²³ Valentinas Gustainis. Šio karo prasmė. *Židinys*, 1939, t. XXX, nr., 12, p. 619.

²⁴ Antanas Smetona. Žodis ir veiksmas. *Pasakyta parašyta*. Kaunas: *Pažanga*, 1935, p. 44.

²⁵ Alfred Erich Senn. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. Iš anglų kalbos vertė Alfonsas Eidintas. Vilnius: *Mokslas*, 1992, p. 163.

²⁶ Theodor R. Weeks. Vilnius in World War I, 1914–1920. *Nord Ost Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte (NOA)*, 2008, Bd. XVII, S. 57.

²⁷ Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka. Kaunas: *Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys*, 1936, p. 10.

²⁸ Jay Winter, Antoine Prost. A. The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 to the Present. *Cambridge university press*, 2005, 13–25.

²⁹ Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). Vilnius: *Pradai*, 2013, t. X, d. 1, p. 23–93.

³⁰ Tomas Balkelis. Moderniosios Lietuvos kūrimas. Vilnius: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*, 2012.

³¹ Anthony D. Smith. Ethnic Origins of Nations. London: *Blackwell Publishers Ltd*, 1995, p. 192.

³² Arvydas Pociūnas. Kauno tvirtovės gynyba 1915 metais. Vilnius: *Generolo Jono Žemaičio karo akademija*, 2008.

³³ Raimundas Lopata. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. Vilnius: *Lietuvos istorijos institutas*, 1996.

Giedrė PRANAITYTĖ

AR ESAME PASIRENGĘ IŠŠIFRUOTI AKIPLĖŠOS ŽINIĄ?

*Gasparas Aleksa. Šventojo Akiplėšos medžioklė. – Vilnius:
Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. 2016, p. 360.*

Trečiajam nepriklausomybės dešimtmečiui įpusėjus, akivaizdu, kad Lietuvos visuomenė patiria gilią krizę, kurią skatina etinio reliatyvizmo įsigalėjimas visose gyvenimo srityse, pradedant oficialiąja politika, baigiant masine kultūra. Viešumoje apstu ciniškų raginimų atmesti moralinio korektiškumo principus, nusigręžti nuo svarbių istorijos pamokų, vadovautis vien hedonistine pasaulėžiūra. Vis dėlto neišvengiamai kyla keletas esminių vertybinių klausimų: kas mes esame ir kuo norime būti ateityje? Kaip suderinti laisvę su atsakomybe ir pareiga? Kaip nusištatyti teisingą gyvenimo kryptį, kai vidinis moralinis kompasas nebeveikia?

Veliuonoje gyvenantis ir kuriantis rašytojas Gasparas Aleksa penktajame savo romane „Šventojo Akiplėšos medžioklė“ siūlo skaitytojams ieškoti atsakymų, atsisgręžiant į KGB persekioto, Lukiškėse kalinto, 1986 m. mįslingoje autoavarijoje žuvusio katalikų dvasininko Juozo Zdebskio dramatišką gyvenimą ir likimą.

Rašydamas šią knygą, autorius gana rizikingai apsisprendė atsisakyti istoriniam romanui taikomų apribojimų. Lakoniškame įvade nurodoma, kad tai „fantazijos vaisius“, subrandintas, kantriai tyrinėjant kunigo Juozo Zdebskio rašytinį palikimą, intensyviai bendraujant su jį pažinojusiais žmonėmis. Pasakojimui nestinga įtampos ir intrigos, faktai,

dokumentai ir meninė vaizduotė sudaro nedalomą visumą, riba, skirianti tikrą istoriją nuo grožinės literatūros, beveik išnyksta. Susitikime su skaitytojais autorius sakė, kad jam buvo itin svarbu nepažeisti kunigo Juozo Zdebskio etinių nuostatų, todėl stengėsi nenuvilti nuo objektyvios tiesos, bet istorinius įvykius interpretavo per kūrybos prizmę. Autentiškumo įspūdį sustiprina ir tekstą subtiliai įpintos kunigo dienoraščio ištraukos. Aleksai pavyko sėkmingai išlaiviuoti tarp užmaršties Scilės ir paviršutiniškumo Charibdės, o jos dažnai be gailėsio paskandina romanistų kūrybinių ambicijų laivus.

Išryškinama vertybinė ir moralinė priešprieša tarp realios asmenybės – jauno, ambicingo vikaro Juozo Zdebskio ir pramanyto literatūrinio personažo – mediko Jurgio Šalnos, kurį dar universitete užverbavo KGB. Abiejų vyrų keliai pirmąkart susikryžiuoja, kai Jurgio mylimoji pasijunta nėščia ir mėgina atsispirti spaudimui pasidaryti abortą. Kunigas Juozas per išpažintį padrąsina ją, kad vaiko tėvą atsivestų į bažnyčią, kur visi trys galės aptarti keblią situaciją. Jurgis reaguoja audringai: „Ką mudviem gali patarti pusiau vyras, pusiau boba? [...] Man nusišpjaut į atgyvenusias pasakas.“ Vis dėlto po ilgų įkalbinėjimų sutinka. Įtemptas pokalbis, įvykęs Dievo namuose, išsklaido paskutines moters abejones, todėl sūnelio Oskaro gimimas jai – sudėtingas, bet šviesus gyvenimo įvykis.

Kunigas Juozas Zdebskis

Tačiau Jurgis nesugeba prisiimti atsakomybės: „*Sigute! Pigiai norėtum mane šantažuoti... Nepavyks. Tarybiniai įstatymai leidžia daryti abortus. Tai atitinka žmogaus teises. [...] Atsimink, ką tau ir tam saldžialiežuviui kunigui tada aiškinau. Negi esu kaltas, kad nepritarėte man? Dabar žinokitės.*“

Nors Jurgis šiek tiek abejoja dėl savo pasirinktos gyvenimo krypties, sąžinės priekaištus užpila degtine, o pareigos jausmą nuslopina neseniai sutiktos merginos glėbys. Ironiška, bet naujas Jurgio meilės romanas su stribo dukra Birute Šeškute užsimezga per jos sesers nesantuokinio sūnaus Jonuko krikštynas. „*Šeškų niekas nevežė į jokių sibirų, į jokių altajus. Šeškus gali girtis ir didžiulis – dabar jų, stribų, valdžia*“, – svarsto Jurgis. Šio personažo nuopuolis ypač atsiskleidžia, kai jis išsiža-

da ištremto tėvo, mėgina pakirsti kunigo Juozo Zdebskio autoritetą parapijiečių akyse. Šį KGB agentų užsakymą jis vykdo itin ciniškai: Šatrių bažnyčioje dirbtinai sukelia viešą skandalą, sėdamas abejones dėl Zdebskio moralės, išspausdina pramanytą straipsnį apie kunigo godumą. Šalna tikisi, kad už „paslaugas“ jam bus dosniai atlyginta: „*Pirmą sykį gyvenime jis sutiko dalyvauti tokiame žaidime – sukompromituoti kunigą. Truputį neramu, kad įpainiojo Birutę, tačiau jinai ryžosi be didesnių svarstymų. Ir gerai, viskas tik į naudą: naujieji Jurgio šeimnininkai, kurių užduotis jis jau beveik metus vykdo, parems juodu, padės susitvarkyti buitį.*“ Tai klasikinis pavyzdys, kaip asmeninės gerovės pagunda verčia laužyti žmoniškumo principus. Jurgio Šalnos klaidžiojimas šunkeliais savaip iliustruoja gilią filosofo Antano Maceinos įžvalgą, kad „*tiesos dvasia [...] gyvena šalia melo dvasios, gėris šalia blogio, šventumas šalia demoniškumo*“. Romane šmėsteli ir Dievo bausmės motyvas – Jurgio motina, laikraštyje perskaičiusi šmeižikišką sūnaus straipsnį, patiria insultą ir miršta.

Sovietų saugumo tarnybos Šalną, užsirekomen-davusį kaip patikimas asmuo, siunčia į Maskvą kelti profesinės kvalifikacijos. Bendras gyvenimas su Birute jam jau įkyrėjęs, todėl užmezga aistringą romaną su jauna ruse Ženia. Iš pradžių tai atrodo tik dar vienas neįpareigojantis nuotykis, bet po daugelio metų Jurgis sužino, kad turi nesantuokinę dukterį, tapusią prostitute. Tikroviškai atskleidžiama sovietinės visuomenės degradacija, kai paminamas krikščioniškas požiūris į meilę kaip bendrumo aktą, suteikiantį gyvenimui prasmę. Subtiliai atskleidžiamas šv. Teresės Avilietės ir šv. Pranciškaus Asyžiečio puoselėtų dvasingumo tradicijų sąsajas su šv. popiežiaus Jono Pauliaus II įžvalgomis apie žmogaus kūno šventumą, Aleksa praturtina romaną gilesne teologine dimensija.

Kad ir kaip prisitaikęs prie sovietinės tikrovės, Jurgis Šalna jaučia vis didesnę nusivylimą, kurį dar labiau sustiprina bendravimas su žurnaliste Jurgita, turinčia ryšių su disidentais. Juozo Zdebskio gaudynės Maskvoje aprašytos, įskeliant graudaus humoro kibirkštį. Beje, šis knygos epizodas liudija, kad rusų ir lietuvių intelektualai rezistentai bendravo, siekdami

tiesos ir žodžio laisvės. Vis dėlto pagrindinė veikla romane atskleidžiama menkai, be autentiškų liudijimų.

Juožo Zdebskio asmenybės bruožai, jo gyvenimas aprašytas iš įvairių pusių – tai ir pasiaukojama tarnystė tikintiesiems, ir brutalūs bandymai palaužti jo tikėjimą Lukiškių kalėjime, ir gyvenimas „laisvėje“, kai iki pat tragiškos žūties buvo nuožmiai persekiojamas KGB agentų. Nuosekliai atskleidžiama kunigo pasaulėžiūra – cituojami dienoraščio užrašai, konstruojami įtikinami svarstymai ir dialogai. Į tekstą natūraliai įkomponuota nemažai aniems laikams būdingų skolinių iš rusų kalbos, specifinių posakių, kalinių žargono.

Kunigas Juozas Zdebskis mokė vaikus tikėjimo tiesų, vedė slaptas rekolekcijas, buvo vienas iš Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos leidėjų. Kad suteiktų stiprybės nusivylusiems žmonėms, nevengė nestandartinių evangelizacijos metodų, pavyzdžiui, nuoširdžiai gilinosi į skausmingus nuolatos žeminamų moterų, kurių orumas sutryptas, išgyvenimus, jautriai vesdamas jas artyn prie Kristaus. Kad geriau suvoktų savo penitenčių kančias, studijavo abiejų lyčių psichologiją, gilinosi į krikščioniškąją filosofiją. Visa tai siejo su asmenine auka ir pareigos atlikimu. Dvasininko paveikslas romane patrauklus, tikslus, gyvybingas. Beje, Gasparas Aleksa pats norėjo būti kunigas, tačiau realizuoti šio siekio jam nepavyko. Juozas Zdebskis savo ruožtu ilgai puoselėjo svajonę, kuri irgi liko neįgyvendinta, – ketino parašyti romaną, skatinantį sąmoningai atsigręžti į katalikybę kaip patikimą gyvenimo ramstį. Du neišsipildę troškimai simboliškai suartina autorių ir jo personažą.

Kunigas Juozas Zdebskis niekada neišsižadėjo savo principų, matyt, todėl KGB agentai vadino jį Akiplėša. Net po to, kai už aktyvią vaikų sielovadą buvo uždarytas Lukiškių kalėjime, nesiliovė vykdęs pareigos – Dievo buvimą stengėsi atskleisti viskuo nusivylusiems kaliniams: „*Dabar vargstame šešiese. Kokie Viešpaties planai, aš nežinau, bet Juo pasitikiu. Aš reikalingas šitiems vyrams, kad pajustų, kas yra krikščionis.*“ Maldos padeda suvokti atperkamosios kančios prasmę. Dvasininkas sąmoningai apsispren-

dė aukotis už tuos visiškai degradavusius, Jėzų atmetančius žmones.

Sovietų specialiosios tarnybos, kad palaužtų atkaklų kalinių, griebėsi kankinimų – nudegino kūną cheminėmis medžiagomis. Jam teko patirti daug ne tik fizinių, bet ir dvasinių kančių – užgriuvo manipuliacijų, nepagrįstų įtarinėjimų ir kaltinimų lavina, pradedant saugumiečių mėginimais primesti jam sufalsifikuotą venerinės ligos diagnozę, baigiant abejojančių bendražygių nutolimu. Tašką padėjo paslaptina žūtis kelyje.

Vidinė įtampa, kurią Juozas Zdebskis nuolatos jautė, atlaikydamas žiaurius likimo smūgius, simboliu atžvilgiu primena Antano Maceinos akcentuojamą lemtingą vertybinį apsisprendimą: „*Sykį pastatytam Viešpaties tarnyboje, belieka pasirinkti: arba kovoti gerą kovą, išlaikyti tikėjimą, esant reikalui – net ligi kankinio mirties, arba pasidaryti juokdariu antikristo rankose.*“

Avariją Aleksa vadina suplanuotu nužudymu, atsižvelgdamas į konkrečius faktus: visose kelionėse Juozą Zdebskį nepaliaujamai sekdamas du besikeičiantys slaptųjų tarnybų automobiliai, o į tragedijos vietą niekam neleista patekti – bijota pašalinių akių? Neišvengiamai kyla klausimas, ar kada nors bus išsiaiškintos kunigo Juozo Zdebskio žūties tikrosios aplinkybės?

Šiuo atžvilgiu knyga tampa jaudinančia paskata žmonėms, ypač jauniems, įdėmiau įsižiūrėti į sovietinę tikrovę, atmetant bet kokius primityviai nostalgija dvelkiančius paistalus. Tai labai svarbi romano misija. Čia derėtų pacituoti įžymios prancūzų istorikės ir politikos apžvalgininkės Françoise'os Thom žodžius, kad mūsų laikais „*pavojų kelia jau ne komunistinis melas ar post-komunistinis istorijos klastojimas pagal Kremliaus dūdelę, o abejingumas, užmaršumas ir net proto letargas.*“

Lietuvos oficialiųjų kultūros institucijų, šio romano leidybai neskyrusių paramos, atsiribojimas verčia įtarti, kad egzistuoja gudriai maskuojama cenzūra. Kažkam nesinori, kad sudėtingiausi lietuvių tautos istorijos tarpsniai, skaudžiausi įvykiai būtų perteikiami patrauklia menine forma? ■

TEGUL KURPIUS VERTINA TIK SANDALUS

Mano būrimo salono *Dura necēssitas* sienas po Seimo rinkimų puošia jau ne tik Lietuvos Dailios portretas, bet ir Kazimiro Malevičiaus „Valstiečio galva“ – nors ne originalas, tik reprodukcija, tačiau šventas paveikslas klientų privilioja tuntus. Ypač daug ateina tokių, kurie nori išsigydyti deuteranopiją – tai toks spalvinės juslės sutrikimas, kuriam būdingas aklumas žaliai spalvai, o šiais laikais, bent jau ateinančius ketverius metus, tai nedovanotina. Jie ne daltonikai, nes raudoną spalvą mato puikiai, net ir ten, kur jos nėra. Pavyzdžiui, svajonių filosofė Nerija P. sovietinį raudoną įžvelgė net žaliojo svajonių valstiečio Ramūno ir svajonių sukirpėjo Juozo gudriame sąmoksle Lietuvos septynmečius aprenkti tautiniais kostiumais. Svajonių perestroikininkas Michailas žvelgia globaliau ir siūlo vėl raudonai perdažyti visas trispalves *от Москвы до самых до окраин*, nes laikas tam palankus, ypač kad netrukus pasaulį valdys Trumputinas ir komisaras Rexas, *pardon*, naftos baronas, geras Kremliaus samodūro draugas, apdovanotas Rusijos Federacijos draugystės ordinu, Rexas Tillersonas, patapęs JAV valstybės sekretoriumi. Trumpas trumpai laikėsi duoto žodžio išnaikinti įtakingų verslininkų tinklus Baltuosiuose Rūmuose ir veikia pagal garsų principą: jis, žinoma, šunsnukis, bet čia mano šunsnukis...

Kai kurie tautiečiai į būrimo saloną ateina pasitarti ne globaliais klausimais, o antai susirūpinę dėl Jungtinės Karalystės premjerės Therosos May odinių kelnų, esą prabangi, dizainerių sukurta politikės apranga drasko Konservatorių partiją iš vidaus. Užkietėjusiems seksistams, kurie kažkodėl nesirūpino prabangiais ankstesnio premjero Davido Camerono kostiumais, nesirūpina net saviškio – svajonių Skvernelio apdais, dėl profilaktikos išrašiau laisvinamųjų su migdomaisiais, kurių galės nuvežti ir Therosai, nes ji, kamuojama minčių apie *Brexit*, guodėsi negalinti gerai išsimiegoti. Moterims apskritai

nesiseka – ne tik Hillary patyrė nokautą (*Mulier taceat in ecclesia* – „Moteris susirinkimuose tegul tyli!“ – trypė kojomis politikos geltonsnapis ančiukas Donaldas), bet ir superherojė Nuostabioji Moteris išmesta iš Jungtinių Tautų garbės ambasadorės posto, esą didžiakrūtei, nežemiškų proporcijų baltaodei, apsitempusiai žibančiu, kūno grožybės vos dengiančiu kostiumėliu, ten visai ne vieta. Pasaulį vadeliuoja vyrai. Nuo Antikos laikų, kai vien turtuoliai galėdavo laikyti lenktyninius žirgus, vyksta jų tarpusavio lenktynės. Apsivynioja vadžiomis, užsikiša labai aštrų peilį, kad nugriuvę galėtų išsilaisvinti, o išsilaisvinę ir vėl stoja prie starto linijos, nes lenktynių nugalėtojai minios tiesiog dievinami... Nieko naujo po Saule... Antai ir Seime atsirado savas Likurgas, panašus į mitinį Trakijos karalių, vyno gėrimo priešininką. Pirmtakui, kirviu kapojusiam vynuogienojus, Dionisas žiauriai atkeršijęs – padaręs bepročių.

Ab ovo usque ad mala – nuo kiaušinio iki obuolių, t. y. nuo užkandžių iki deserto, nuo pradžios iki galo, nuo ryto iki vakaro Seime vyksta tragedijos (*tragōdia* – ožio giesmė, *tragos* – ožys, ūdė – giesmė). Ožių giesmė kadaise buvo vadinamos graikų žemdirbių per Dionisijas dainuojamos šokių dainos. Choro dalyviai apsisiausdavo ožių kailiais ir elgdavosi kaip satyrai, griebdamiesi ką nors dirbtinai apvaisinti, kam nors suvaržydami žodžio laisvę, o tada patys džiugiai stebėdavosi tuo, ką padarė... Vis dėlto Apelis, Aleksandro Didžiojo rūmų dailininkas, buvo visiškai teisus, sakydamas: *Ne sutor supra crepidam* – „Tegul kurpius vertina tik sandalus“.

Ateinančiais Gaidžio metais darbo turės ne tik svajonių reitinguotojas Vladas, kurio garbei pavadinti 2017-ieji, netrūks ir pagyrūniškų *Kakariėkū* šūksnių per Seimo langus. ■

Tiesiai iš Dionisijų
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2016. 12 (624)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Andrius MARTINKUS. *The New Blessed and Two Lists of Lithuanians*. Two layers of Christian civilization – the religious and political one are closely related and because of this bond the year 2016 will most probably be called exceptional by future historians. This year is also exceptional in the context of Lithuanian politics and religious life (page 2).

Stanislas JOURDAN. *Basic Income – Yesterday's Utopia, Present Revolution and Reality in Future?* "There can be no citizen without an income", claimed Thomas Paine during the meeting of French National Assembly in 1792. The French revolution had just started but Paine gave a warning to fellow revolutionaries: democracy can function when citizens are economically free and ready to join it (page 4).

Almantas SAMALAVIČIUS. *The Shackles of Narrow Attitude Toward Urbanism*. The author analyzes the discourse of Lithuanian urbanism and notes that the understanding what urbanism is differs in Lithuania and international contexts. The concept of urbanism in Lithuania was expropriated by urban designers exclusively and for several decades this narrows the horizon of what urbanism really means and how it can function uniting theory, criticism, practice and visions. The shadow of Le Corbusier's legacy unfortunately fell on the discourse of Lithuanian urbanism, concludes the author (page 8).

Laisvūnas ŠOPAUSKAS. *Totalitarianism of Intellectuals' Views*. Kristina Sabaliauskaitė as typical example of Soviet intelligentsia (I). The inclination of a well-known writer to see the signs of nationalism on every corner reminds the attitude of Soviet propagandists to whom any expression of national feelings was a threat to Communist ideology and the Soviet regime. Alas, the parallel activity continues (page 15).

Adam ZAGAJEWSKI. *A Defence of Ardour*. In honour of Adam Zagajewski being awarded the 2016 Jean Améry Prize for European essay writing, Eurozine publishes Zagajewski's Defence of Ardour. That is, true ardour, which doesn't divide but unifies; and leads neither to fanaticism nor to fundamentalism (page 23).

Kęstutis ŠAPOKA. *Surrender*. The exhibition of Gintaras Makarevičius in Titanic of the Art Academy. Artists often say that a special way of judging art works exists – if an art work is phoney, conjunctural and bad it makes one nervous, it makes one distance oneself, but if an art work is good – it urges one to start working. Majority of art works of Makarevičius gave me an impulse to get back to painting, moreover so that we both are graduates of the same painting department, writes the critic (page 32).

A Bicycle Can be Invented Many Times. Art critics Rita Mikučionytė interviews Jūratė Stauskaitė, the founder and head of Jouth Art School (page 35).

Monika MEILUTYTĖ. *News of Syrens: Between Social Criticism and Easy Jokes II*. Syrens claimed that the festival aims to show audiences to themselves but this did not happen. The channels of messages this year were more important than messages. Being based on social criticism Syrens could provide philosophical insights, instead it supplied us with many jokes (page 40).

Kęstutis ŠAPOKA. *Is Art Criticism Sick?* Both in Western countries and Lithuania art criticism performs hybrid functions. In any case art criticism gradually loses its former Baudelaireic functions because of numerous reasons and this is a global trend, writes the critic (page 46).

Emilija STEPŠYTĖ. *Space is Tired of Human Loneliness*. An overview of Eglė Ridikaitė's paintings and their peculiarities (page 49).

"*The Europeans*" *Discuss Tragedy that Present Europe is Facing*. Rūta Jakimauskienė interviews theater artist Goda Palekaitė. An artist who works in Austria and Lithuania is getting ready for two premiers: one to be held at Vienna state youth theater another in one of the smallest Vilnius theaters. Stage designer talks about collisions of this century (page 51).

Vaidas JAUNIŠKIS. *Intimate Cry Through the Microphone*. This autumn belongs to young theater directors, claims the critic and reviews the plays staged this season (page 56).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Bridges Between Remote Countries*. Artist's essay about his trips to Mexico and Japan (page 61).

Laima PETRAUSKIENĖ. *A Few Facts about the Film "Onytė ir Jonelis"*. „I was born in the old estate of Sargėnai and was proud that the first Lithuanian film was being made there, writes the author who discusses the film and the fate of the estate's manor house (page 68).

Virgilijus ČEPAITIS. *The War*. Supreme Soviet during the period of 1990-06-30 and 1991-01-13. Excerpt from the book about the activities of Lithuanian Supreme Soviet. The author notes that he has not taken part in all the events of the period, thus he read works of other authors, historians, newspapers of the period and transcripts of the Supreme Soviet and these sources enabled him to present an overall picture of this important period (page 72).

Vygantas VAREIKIS. *Personal Attempt to Understand Why and How Lithuanian Forgot about the Great War*. The World War I has somehow vanished from collective memory and the culture of memory in Lithuania and Eastern Europe, writes historian and discusses the reasons of this phenomenon (page 82).

Giedrė PRANAITYTĖ. *Are We Ready to Decipher the Message of a Snip?* Review of a documentary novel The Hunt of the Saint Snip by Gasparas Aleksa. This is a book about the tragic fate of Catholic priest Juozas Zdebskis who was victimized by the Soviet authorities and who mysteriously perished in a car accident in 1986 (page 91).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Ne sutor supra crepidam*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Adam ZAGAJEWSKI

A defence of ardour (De) (En) (No) (Lt)

In honour of Adam Zagajewski receiving the Jean Améry Prize for European essay writing, we publish Zagajewski's defence of ardour. That is, true ardour, which doesn't divide but unifies; and leads neither to fanaticism nor to fundamentalism.

Ana HOFMAN, Almantas SAMALAVIČIUS

Neoliberalism and higher education in Central Europe (En) (Lt)

A conversation with ethnomusicologist Ana Hofman. Recent cuts in higher education spending fuels the commodification of knowledge, the precarization of academic work, and de-solidarization within the scientific community. Slovenian ethnomusicologist Ana Hofman in conversation with the Lithuanian journal Kultūros barai.

Henry GIROUX, Almantas SAMALAVIČIUS

Higher education and neoliberal temptation (En) (Lt)

A conversation with Henry Giroux

If the university is to survive, faculty are going to have to rethink their roles as public intellectuals, connect their scholarship to broader social issues and learn how to write for and speak to a broader public. Of this much, the cultural critic Henry Giroux is convinced.

omas KAVALIUSKAS, Ullrich KOCKEL

An enlightened localism (En) (Lt)

In a wide-ranging discussion of European identity and regional separatism, scholar of European ethnology Ullrich Kockel considers how competing memories need not lead to conflict but can be turned into a creative force through cultural engagement based on mutual respect.

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe

In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

Bronislovas KUZMICKAS

From a distance (En) (Lt)

Postmodern identity in an increasingly postmodern reality. Why is it that, 25 years after independence, the attachment that Lithuanian citizens once felt to their country has weakened considerably? Because postmodernist self-consciousness prefers regional identity to state identity? Bronislovas Kuzmickas reports.

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context

What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas Kultūros barų

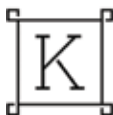
2016 m. projektui „Kultūrinė

Lietuvos perspektyva“ skyrė

54 000 eurų finansinę paramą

SRTR fondas remia rubrikas:

Rūpesčiai ir lūkesčiai (*iš dalies*), Nuomonės
apie nuomones, Kūryba ir kūrėjai
(*iš dalies*), Praeities dabartis (*iš dalies*)

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

remia projektą „Kai melas paverčiamas ginklu“

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2700 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Justina GRAŽYTĖ. Sargis. 2016

Apie parodą „Angelai“. Vilniaus vaikų ir jaunimo meno galerijoje skaitykite p. 39

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2016. Nr. 12 (624), (1–96)
Indeksas 5031

